

UNIWERSYTET ŚLĄSKI

MAGDALENA BIGEWSKA

324900

APOSTAZJA - UWARUNKOWANIA ZJAWISKA I MOTYWACJI POLAKÓW
WYSTĘPUJĄCYCH Z KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO W LATACH 2020-2022

PRACA DYPLOMOWA

MAGISTERSKA

DR HAB. TOMASZ NAWROCKI

KATOWICE 2023

Słowa kluczowe: apostazja, ateizm, Kościół katolicki, religijność, socjologia religii

Oświadczenie autora pracy

Ja, niżej podpisana:

Magdalena Ewa Bigewska,

autor pracy dyplomowej pt.: Apostazja – uwarunkowania zjawiska i motywacji

Polaków występujących z Kościoła rzymskokatolickiego w latach 2020-2022

Numer albumu: 324900

Studentka Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

kierunku studiów:

Socjologia II st.

specjalności:

Human Resources w nowoczesnej organizacji

Oświadczam, że ww. praca dyplomowa:

- została przygotowana przeze mnie samodzielnie¹,
- nie narusza praw autorskich w rozumieniu ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jednolity Dz. U. z 2006 r. Nr 90, poz. 631, z późn. zm.) oraz dóbr osobistych chronionych prawem cywilnym,
- nie zawiera danych i informacji, które uzyskałem/-am w sposób niedozwolony,
- nie była podstawą nadania dyplomu uczelni wyższej lub tytułu zawodowego ani mnie, ani innej osobie.

Oświadczam również, że treść pracy dyplomowej zamieszczonej przeze mnie w Archiwum Prac Dyplomowych jest identyczna z treścią zawartą w wydrukowanej wersji pracy.

Jestem świadoma odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia.

Katowice, 21.03.2023

Data

.....MBigewska.....

Podpis autora pracy

---

¹ uwzględniając merytoryczny wkład promotora (w ramach prowadzonego seminarium dyplomowego)

Spis treści

Wstęp.....	5
Rozdział 1: Wybrane interpretacje oraz koncepcje teoretyczne.....	7
1.1 Socjologiczne rozumienie zmiany społecznej.....	7
1.2 Religia w ujęciu socjologicznym.....	9
1.3 Zarzuty wobec religii i przemiany form religijności.....	13
1.4 Kościół jako organizacja i grupa interesu.....	18
1.5 Koncepcja grzechu i winy.....	19
1.6 Wpływ na ustawodawstwo jako obowiązek moralny Kościoła.....	23
1.7 Religijność Polaków w epoce nowoczesności.....	24
1.8 (Ir)religijność Polaków w ramach koncepcji adaptacji społecznej Mertona..	27
1.9 Polscy niewierzący jako mniejszość.....	30
1.10 Pojęcie stygmatyzacji w ujęciu Goffmana.....	34
1.11 Wpływ epidemii COVID-19 na nastroje społeczne i religijność Polaków	35
1.12 Apostazja jako akt formalny – definicja i opis procedury.....	38
1.13 Dynamika zjawiska apostazji w Polsce.....	41
1.14 Motywacje do opuszczenia Kościoła katolickiego.....	44
Rozdział 2: Metodologia badań.....	48
2.1 Cel i przedmiot badań.....	48
2.2 Pytania badawcze.....	48
2.3 Opis wybranych metod i technik badawczych.....	50
2.4 Opis zbiorowości generalnej i dobór próby.....	54
2.5 Opis przebiegu badań.....	56
Rozdział 3: Analiza zgromadzonych danych.....	58
3.1 Dane demograficzne respondentów.....	58

3.2	Przekonania i doświadczenia apostatów w kontekście wiary i religii	60
3.3	Motywacje do dokonania apostazji.....	68
3.4	Makrospołeczne czynniki zjawiska apostazji	77
3.5	Apostazja jako symbol buntu.....	86
3.6	Obawy związane z decyzją o apostazji	89
3.7	Apostazja a zjawisko stygmatyzacji	91
3.8	Ocena procesu apostazji.....	93
3.9	Zdolność do samoorganizowania i wywierania wpływu	96
3.10	Tożsamość apostaty	100
3.11	Wiara po apostazji.....	101
	Wnioski końcowe.....	106
	Bibliografia.....	109
	Netografia.....	114
	Aneks.....	117

Wstęp

Polska XXI wieku cały czas jest miejscem, w którym istotnym elementem definiowania siebie i swojego życia jest odniesienie do sfery sacrum. Większość obywateli deklaruje wiarę w Boga, a jeszcze więcej Polaków przynależy do tej samej organizacji religijnej – do Kościoła rzymskokatolickiego. W społeczeństwie tak silnie zdominowanym przez religię, osoby niewierzące starają się stworzyć dla siebie przestrzeń do działania w zgodzie z własnymi zasadami i wartościami. Pierwszym krokiem w tym kierunku coraz częściej okazuje się akt apostazji.

W religii chrześcijańskiej *apostasia a fide* oznacza całkowite, świadome i dobrowolne odstąpienie wyznawcy od wiary w Boga. Współcześnie pojęcie to zaczęło funkcjonować również w kontekście odrzucenia członkostwa ze wspólnoty Kościoła. Możliwość formalnego odłączenia od Kościoła pojawiła się w Polsce dopiero w roku 2006. Była ona konsekwencją ustaleń Soboru Watykańskiego II, którego obrady miały miejsce ponad 40 lat wcześniej.

W pierwszych pięciu latach funkcjonowania procedury apostazji, zjawisko to miało wymiar marginalny w porównaniu z całą grupą polskich katolików. Późniejsze dane liczbowe nie były publikowane, co stanowi utrudnienie w ocenie dynamiki zjawiska. W latach 2020-2022 zaobserwowano jednak wyraźny wzrost zainteresowania tematem apostazji w polskiej przestrzeni internetowej, czego przyczyny oraz konsekwencje stanowią główny obszar problemowy pracy.

Na podstawie przeprowadzonych wywiadów pilotażowych oraz w oparciu o wyniki ankiety internetowej, których uczestnikami byli polscy apostaci, podjęto próbę stworzenia opisu procesu zjawiska apostazji na poziomie indywidualnym. Pogłębienie analizy motywacji i przekonań apostatów dało podstawę do realizacji celu nadrzędnego – wyjaśnienia czynników sprzyjających apostazji w odniesieniu do wydarzeń polskiej sceny społecznej i politycznej w tamtym okresie. Szczególny nacisk położony został na sprawdzenie zależności pomiędzy zjawiskiem apostazji a sporem dotyczącym prawa aborcyjnego w Polsce.

Treść pracy podzielona została na cztery główne rozdziały. Pierwszy z nich stanowi podstawę teoretyczną będącą fundamentem dla formułowanych później wniosków. Zawiera on definicję kluczowych pojęć oraz zarys najważniejszych koncepcji socjologicznych o problematyce religijnej. Obok koncepcji myślicieli takich jak August Comte, Émile Durkheim, czy Max Weber, nie zabrakło również nowszych teorii autorstwa Talcota Parsonsa, Petera Bergera i Thomasa Luckmana. Dalsza część rozdziału przedstawia koncepcje krytycznie nastawione do idei religii, w tym koncepcję ateizmu materialistycznego Paula d'Holbacha, a także tezę kompensacyjną związaną z postaciami Ludwika Feuerbacha i Karola Marksa. Fragment części teoretycznej poświęcony został koncepcji adaptacji społecznej Roberta K. Mertona oraz idei stygmatyzacji w ujęciu Ervinga Goffmana. W ostatniej części rozdziału omówiono przydatne dane statystyczne związanych dotyczące religijności w Polsce, wyjaśniono także procedurę apostazji, umieszczono przegląd najważniejszych wydarzeń publicznych mogących mieć wpływ na omawiane zjawisko oraz przedstawiono dane liczbowe potwierdzające wzrost natężenia zjawiska od roku 2020.

Kolejny rozdział prezentuje metodologię przeprowadzonego badania, wraz z opisem jego założeń, zastosowanych technik i narzędzi. Następnie umieszczony został przebieg badania, podzielonego na pilotaż w postaci indywidualnych wywiadów pogłębionych oraz wieloelementową ankietę internetową. Ankieta została przeprowadzona na przełomie maja i czerwca 2022 r. i zgromadziła dane 130 apostatów, z których większość przynależała w tamtym czasie do jednej z grup o tematyce apostazji na portalu Facebook. Analiza wyników badania została przedstawiona w rozdziale trzecim. Rozdział czwarty natomiast podsumowuje najważniejsze wnioski pracy. Na końcu pracy umieszczono spis literatury oraz aneks zawierający przykładowe oświadczenie woli osoby dokonującej apostazji, scenariusz do wywiadów pilotażowych i kwestionariusz wykorzystany w ankiecie internetowej.

W tym miejscu chciałabym podziękować profesorowi Adamowi Bartoszkowi, pełniącemu rolę mojego promotora na pierwszych etapach pracy. Jego inspiracje i wsparcie merytoryczne pozwoliły na stworzenie podstawy teoretycznej oraz przygotowanie narzędzi do realizacji opisanego dalej badania.

Rozdział 1: Wybrane interpretacje oraz koncepcje teoretyczne

1.1 Socjologiczne rozumienie zmiany społecznej

„Świat człowieka to skomplikowana i dynamiczna struktura podlegająca nieustannym transformacjom. To miejsce wypełnione zjawiskami, których intensywność i częstotliwość decyduje o kierunkach rozwoju kultur, społeczeństw oraz poszczególnych ludzi.”¹

Kucner, Sierocki, Wasyluk

Zmienność jest naturalną cechą struktur społecznych. Objawia się ona również w sferach religii i tradycji, pomimo ich charakteru nastawionego na stałość. Aby swobodnie poruszać się po zagadnieniach związanych z przemianami polskiej religijności, warto na początku pochylić się nad wybranymi pojęciami przydatnymi w dalszych rozważaniach na temat zjawiska apostazji.

Pierwszym z nich jest pojęcie trendu. Termin ten używany jest powszechnie w publikacjach socjologicznych, jednak jak zauważa Radosław Sierocki, określenie to nie często poddawane jest eksplikacji. Ekonomistka Gloria González-Rivera definiuje trend jako stosunkowo łagodny, nieukierunkowany wzór widoczny w danych po zakumulowaniu grupy informacji w określonych ramach czasowych, bliskoznacznym z pojęciem „tendencji”². Andrzej Zybertowicz stwierdza jednak, że kierunek zmian związanych z trendem jest możliwy do określenia, a w istocie trendu mieści się powtarzalność pewnej sekwencji zdarzeń. Jej istnienie daje szansę na przewidywanie biegu przyszłych zdarzeń – pod warunkiem, że mechanizm będący przyczyną tej sekwencji cały czas jest aktywny i niezakłócony innymi czynnikami³.

---

¹A. Kucner, R. Sierocki, P. Wasyluk (red.): *Trendy. Interpretacje i konfrontacje*, Olsztyn 2018, s. 7.

²R. Sierocki: *Jak socjologowie rozumieją kategorię „trend”?*. W: A. Kucner, R. Sierocki, P. Wasyluk (red.): *Trendy. Interpretacje i konfrontacje*, Olsztyn 2018, s. 40.

³A. Zybertowicz, M. Gurtowski, K. Tamborska, M. Trawiński, J. Waszewski: *Samobójstwo Oświecenia? Jak neuronauka i nowe technologie pustoszą ludzi świat*. Kraków 2015, s. 18. Cyt. za: R. Sierocki: *Jak socjologowie rozumieją kategorię „trend”?*. W: A. Kucner, R. Sierocki, P. Wasyluk (red.): *Trendy. Interpretacje i konfrontacje*, Olsztyn 2018, s. 41.

Z pojęciem trendu łączy się inne określenie niezwykle przydatne przy obserwacji i porównywaniu zjawisk, procesów oraz całych struktur społecznych. Pojęciem tym jest zmiana społeczna. Najczęściej definiowana jest ona jako „wszelka istotna zmiana struktur społecznych, norm i zwyczajów, instytucji społecznych, ról społecznych, a także wartości wyznaczających ludzkie działania, plany życiowe i światopoglądy”⁴. Zmiana społeczna rozpatrywana jest w socjologii w ramach trzech różnych perspektyw, omówionych krótko poniżej. Pierwszą z nich jest model *ewolucjonistyczny*, ukierunkowany na analizę rozwoju społeczeństw. W tym ujęciu typowe jest kategoryzowanie zmian w postaci uniwersalnych stadiów, mogących oznaczać np. określony poziom zaawansowania cywilizacyjnego danego społeczeństwa. Drugim ze sposobów badania zmiany społecznej jest model *socjologicznej eschatologii*, skupiający się na śledzeniu gwałtownych załamania w zasadach istniejącego ładu społecznego zmierzających do niewątpliwego „końca danej epoki”⁵. Typowymi przykładami tego ujęcia są publikacje Francisa Fukuyamy⁶, Immanuela Wallersteina⁷ czy Manuela Castellsa⁸.

Trzecim podejściem do problemu zmiany społecznej, najbardziej przydatnym w kontekście niniejszej pracy, jest *model radykalizacji nowoczesności*. Wykorzystywany jest on głównie w odniesieniu do krajów kultury zachodniej. W centrum tego modelu znajduje się system społeczno-kulturowy nazywany nowoczesnością. Zgodnie z tą koncepcją, we współczesnych społeczeństwach występują tendencje do maksymalizowania cech charakterystycznych dla nowoczesności, takich jak: racjonalność, indywidualizm, wzrost znaczenia nauki i rozwój techniki, sekularyzacja, gospodarka rynkowa i wolny rynek, złożoność struktur społecznych, upadek tradycyjnych autorytetów i rozwój systemów biurokratycznych⁹. Jednym z przedstawicieli tego ujęcia jest Max Weber, którego spojrzenie zostanie przedstawione w kolejnym podrozdziale.

---

⁴Z. Bokszański: *Zmiana społeczna i jednostka we współczesności*, „Przegląd Socjologiczny: kwartalnik Polskiego Instytutu Socjologicznego” 2016, nr 65 (3), s. 11.

⁵Tamże, s. 11-13.

⁶F. Fukuyama: *Koniec historii*. Poznań 1996.

⁷I. Wallerstein: *Koniec świata jaki znamy*. Warszawa 2004.

⁸M. Castells: *Koniec tysiąclecia*. Warszawa 2009.

⁹P. Sztompka: *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków 2002, s. 558-567. Cyt. za: Z. Bokszański: *Zmiana społeczna i jednostka we współczesności*, „Przegląd Socjologiczny: kwartalnik Polskiego Instytutu Socjologicznego” 2016, nr 65 (3), s. 11.

1.2 Religia w ujęciu socjologicznym

Różnorodne formy religijne towarzyszą ludziom od czasów społeczeństw pierwotnych. Jednak niezależnie od rozwoju cywilizacyjnego, religia jest jednym z centralnych zjawisk kulturowych i społecznych, pozwalając człowiekowi przekraczać zwykłe, codzienne doświadczenia oraz szukać odpowiedzi na pytania o sens i identyfikację jednostki w świecie. Wąskie ujęcie religii koncentruje się na siłach oraz bytach wykraczających ponad ramy natury, a także na uwarunkowaniach mających podtrzymywać te wierzenia. Natomiast w ujęciu szerokim mieścić się będą wszelkie rodzaje wierzeń dotyczących ostatecznych kwestii ludzkiej egzystencji, w tym wybrane filozofie, ideologie i światopoglądy¹⁰.

Zainteresowanie tematyką religijną wśród socjologów widoczne jest od samych początków wyodrębnienia się socjologii jako nauki. August Comte, XIX-wieczny uczyony uznawany za ojca socjologii, widział religię (oraz magię) jako pierwszą fazę rozwoju każdego społeczeństwa, nazywaną okresem teologicznym. Objawianie zjawisk natury odnosi się tu do wiary w tajemną moc istot nadnaturalnych, na które można oddziaływać w celu osiągnięcia danych korzyści. Po fazie teologicznej, zdaniem Comte'a, nastąpić musi faza metafizyczna, w której byty ponadnaturalne zastępowane są przez pojęcia abstrakcyjne. Okres ten ma charakter krytyczny i negatywny, przez co należy traktować go jedynie za fazę przejściową do stanu właściwego – fazy pozytywnej, będącej dla socjologa ostatecznym etapem rozwoju umysłowego ludzkości. Poszukiwanie przyczyn i sensu zamieniane jest na badanie praw uniwersalnych, a w miejscach pojęć o charakterze absolutnym powstają pojęcia względne¹¹. Wraz z czasem i rozwojem społeczeństw zmieniają się więc fundamenty postrzegania i wyjaśniania świata. Źródła formułowanych twierdzeń przesuwają się z wyobrażeń magiczno-religijnych w stronę empirii. Trzy stany przejściowe opisywane przez Comte'a nie są jednak w pełni rozłączne – obserwując współczesne społeczeństwa, w tym społeczeństwo polskie, można zauważyć w nich obecność poglądów typowych dla każdej z opisanych faz: równolegle występuje tu np. kult Boga chrześcijańskiego oraz rozwój badań w ośrodkach naukowych. Obserwację tę tłumaczyć może po części teza Comte'a dotycząca indywidualnego charakteru

---

¹⁰W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 5-7.

¹¹ H. Gruber: *Życie i doktryna Augusta Comte'a, założyciela pozytywizmu, według badań najnowszych*. przekł. W. Dębicki, Warszawa 1897, s. 73-74.

percepcji rzeczywistości przez jednostkę: „Czyż każdy z nas nie przypomina sobie tego, że w dzieciństwie był teologiem, w młodości - metafizykiem, a w wieku dojrzałym - fizykiem?”¹².

Tworzący pod wpływem myśli Comte’a, francuski socjolog Émile Durkheim, podjął pracę nad opisaniem miejsca oraz roli religii w społeczeństwie. W tym celu skorzystał ze strukturalno-funkcjonalnej teorii społeczeństwa, dającej duże możliwości porównawcze między społecznościami, a także zastosował w badaniach autorską koncepcję *faktów społecznych*, pozwalających na badanie religii jako zjawiska obiektywnego i niezależnego od jednostki, mającego charakter naturalny i uniwersalny¹³. W jego ujęciu szczególnie istotnym jest oddzielenie czynności religijnych należących do sfery *sacrum* od czynności świeckich, znajdujących się w sferze *profanum*. Pierwsza z tych sfer odnosi się do działań życia zbiorowego, druga zaś – jednostkowego. Religia niesie w sobie siłę stabilizującą i integrującą społeczeństwo¹⁴. Dzięki niej możliwe jest także symboliczne wyrażanie się wspólnoty, czego narzędziem staje się *rytuał*. Są to określone normy postępowania, wymuszające na jednostkach właściwe zachowanie wobec rzeczy uznawanych za święte. Rytuał religijny wyraża więc religijne wartości zbiorowości, budując i utrwalając jej system aksjonormatywny¹⁵.

W podobny sposób religię definiował Max Weber. On również nie traktował religii w sposób wartościujący, a raczej jako neutralny i konstytutywny element społeczeństwa. Durkheim zajmował się jednak wierzeniami i praktykami na poziomie bardziej ogólnym, poszukując przy tym śladów religii pierwotnej. Weber natomiast starał się określić warunki oraz skutki przejawów danych zachowań o charakterze religijnym¹⁶, uwzględniając przy tym znaczenie stratyfikacji społecznej, stosując perspektywę historyczną i dynamiczną¹⁷. Czynność religijną potraktował w ten sam sposób, w jaki bada się wszelkie inne czynności społeczne, zwracając szczególną uwagę na racjonalność tych zachowań. Choć samo doświadczenie

---

¹²A. Comte: *Metoda pozytywna w szesnastu wykładach*. przekł. W. Wojciechowska, Warszawa 1961, s. 13.

¹³W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 10.

¹⁴J. Jestał: *Pojęcie rytuału w socjologii i innych naukach społecznych*. „Analecta Archeologica Ressoiviensa.” 2011, nr 6, s. 49.

¹⁵J.J. Pawlik: *Antropologiczne badanie rytuału*. W: *Rytuał. Przeszłość i terażniejszość*. pod red. M. Filipiak, M. Rajewski, Lublin 2006. s. 21-22.

¹⁶M. Weber: *Sociology of Religion*. London 1966. Cyt. za: W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 57.

¹⁷W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 9.

religijne uznawane jest przez niego za irracjonalne, dostrzega jednak wyraźny przejaw racjonalności w sytuacjach, w których doświadczenie to oddziaływać ma na praktykę życiową człowieka. Religia ma być więc „środkiem ludzkiej racjonalności” oraz czynnikiem motywacyjnym rozwijającym świadomość i przekonania jednostek ludzkich w stronę „sensownego kształtowania rzeczywistości społecznej”. Religia staje się w tej koncepcji nie tylko przestrzenią doświadczenia, lecz także przekształcania świata oraz narzędziem panowania nad nim. Przemyslenia Webera oparte były w dużej mierze na obserwacji kultury kalwińskiej, nastawionej równocześnie na dużą aktywność oraz na pewną formę ascezy. Ta etyka religijna pomogła w rozpowszechnieniu się kapitalizmu przemysłowego, którego skutkiem stał się proces „odczarowywania świata” – od religii, przez poszukiwanie sensu, aż do racjonalności¹⁸.

Spośród nowszych teorii zorientowanych na socjologii religii, powstałych w drugiej połowie wieku XX, warto wymienić między innymi koncepcje Talcotta Parsonsa, Petera Bergera i Thomasa Luckmanna. Pierwszy z wymienionych twierdził, iż każdy system społeczny musi spełniać cztery główne funkcje:

- 1) adaptację wobec zmiennych warunków otoczenia;
- 2) osiągnięcie celów w interakcji z otoczeniem;
- 3) integrację poszczególnych części systemu z jego celami;
- 4) utrzymywanie wzorów podstawowych.

Jeśli system osobowości indywidualnych aktorów (jednostek) jest odpowiednio powiązany ze strukturami interakcji systemu społecznego, wszystkie funkcje mogą zostać wypełnione i zapewniona jest trwałość społeczeństwa. Powiązanie to odbywa się przy użyciu systemu kulturowego, z którym silnie związana jest religia, bowiem „wyraża (ona) podstawowe struktury wartości społeczeństwa”. Religia jest więc ujmowana w sposób funkcjonalny, jako narzędzie integracji i socjalizacji, kształtujące przekonania jednostek i pozwalające na przyswajanie środków i celów charakterystycznych dla danej kultury. Parsons rozważał religię w ujęciu ewolucyjnym, o czym świadczy stopniowe zwiększanie się autonomii jednostek w jego koncepcji. Wyodrębnił on bowiem pewne kluczowe etapy w dziejach chrześcijaństwa, takie jak reformacja (wraz z „uwolnieniem się jednostki od moralnego panowania kleru”) czy

---

¹⁸M. Weber: *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. Lublin 1996. Cyt. za: W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 10.

okres powstawanie nowych wspólnot denominacyjnych będących nowym typem zrzeszeń (obok kościołów i sekt). Zmiany te poszerzać mają wolność i autonomię religijną, przy równoczesnym „zakorzenianiu się” religii we współczesnych społeczeństwach zachodnich¹⁹.

Berger twierdził natomiast, że religia musi być zakorzeniona w samej antropologicznej strukturze człowieka, wykraczając jednak poza konstytucję biologiczną. W wyniku dialektycznych i społecznych procesów, którym poddawana jest jednostka, ma tworzyć się swego rodzaju „sens”, dający możliwość zaistnienia samej religii²⁰. Społeczna konstrukcja i reprodukcja rzeczywistości odbywają się w wyniku następujących po sobie: eksternalizacji ludzkiej myśli, obiektywizacji tej myśli w postaci zewnętrznych wytworów oraz powrotnej internalizacji wytworzonego fragmentu rzeczywistości przez szersze grono jednostek. Tak kumulowane i systematyzowane doświadczenia ludzi budują *nomos*, czyli „sensowny porządek” społeczny²¹, w utrzymaniu którego główną rolę odgrywają religia oraz język. To właśnie dzięki religii możliwe jest umiejscowienie świata codziennego w odpowiednim odniesieniu do „innego świata” będącego przestrzenią sacrum. To binarne zakotwiczenie ma zapewniać legitymizację istniejącego porządku, zabezpieczając przed bezsenssem i absurdem. Religia jest więc dla Bergera wymiarem centralnym wobec całego społeczeństwa²².

Socjolog współpracował przy opisywanych badaniach bezpośrednio z Thomasem Luckmannem, który nieco inaczej definiował samą religię, ale obaj naukowcy byli zgodni co do interpretacji przemian religijności we współczesnych społeczeństwach. Wyraźnie zauważali postępujące procesy sekularyzacji, pluralizmu oraz subiektywizacji religii, których zagadnienia zostały rozszerzone w kolejnym podrozdziale tej pracy. Dokonania Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna dały podstawy do wyznaczania nowych kierunków poszukiwań teoretycznych wyjaśnień zjawisk związanych z religią²³.

---

¹⁹W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 14-15.

²⁰P. L. Berger: *The Social Reality of Religion*. London 1967. Cyt. za: W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 3-10.

²¹ P. L. Berger: *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York 1967, s. 21. Cyt. za: W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 15.

²²W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 15-16.

²³Tamże, s. 16.

1.3 Zarzuty wobec religii i przemiany form religijności

Na kontekst pracy socjologów pozytywistycznych takich jak Comte czy Durkheim duże znaczenie miała wyraźna krytyka religii z okresu oświecenia. Na wyróżnienie zasługują tutaj szczególnie koncepcje Paula d'Holbacha, jednego z prekursorów ateizmu materialistycznego, twórcy moralności ateistycznej przeciwstawiającej się idei opierania moralności na wartościach religijnych. Ten francuski filozof zauważył, iż moralność odnosząca się do idei Boga (niepoznawalnego i wyobrażonego) zakłada znaczną wieloznaczność i tym samym – niestałość, a wynikające i z tej idei wartości i normy muszą mieć charakter zmienny i konwencjonalny. Proponowana przez niego alternatywna moralność ateistyczna miałaby mieć za fundament naturę świata i człowieka oraz społeczną świadomość „koniecznego porządku naturalnego”, gwarantującego etykę niezależną od czynników kulturowych i społecznych. Idea Boga nie była więc według Holbacha niezbędna do stworzenia i realizowania moralności, w której człowiek z zasady jest istotą czującą, pragnącą dobra, a unikającą elementów szkodliwych dla zachowania porządku naturalnego²⁴. Nieprecyzyjność semantyczna w samym źródle moralności religijnej, czyli w idei Boga, ma wręcz prowadzić wprost do przesądów i zabobonów przeciwnych moralności²⁵.

Poglądy Holbacha wywarły znaczący wpływ na późniejszych myślicieli, dając podstawę do sformułowania tzw. tezy kompensacyjnej – kluczowej w badaniach nad religią dla tworzących w XIX wieku filozofów: Ludwika Feuerbacha i Karola Marksa. Feuerbach, przyjąwszy dziedzictwo badaczy okresu oświecenia, podjął się stanowczej krytyki chrześcijaństwa. Religia w jego rozumieniu miała być jedynie rezultatem ludzkiego uczucia zależności, a wyobrażenia dotyczące sił boskich i ponadnaturalnych „sprowadzały się do projekcji i kompensacji ludzkiej istoty w innym świecie”. Celem religii miało więc być budowanie u ludzi obrazu przyszłości wynagradzającej trudy doczesnego życia. Według Feuerbacha religia równocześnie miała łączyć się z „samoubóstwieniem”, ale i „samoalienacją” człowieka, który jednak pozostaje nieświadomy tych zjawisk²⁶. Marks natomiast przyjął tezę, iż twórcą religii jest sam człowiek, a religijne praktyki i wyobrażenia mają rekompensować

---

²⁴P. H. Holbach: *System przyrody*. Tom 2. przeł. K. Szaniawski, Warszawa 1957, s. 328. Cyt. za: K. Szocik: *Moralność ateizmu a niemoralność teizmu w świetle poglądów Paula-Henri Holbacha*. „Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris” 2016, nr 33 (2), s. 21-22.

²⁵P. H. Holbach: *System przyrody*... s. 347. Cyt.za: : K. Szocik: *Moralność ateizmu*... s. 21-22.

²⁶W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 8.

ziemskie niedostatki. Uznał więc religię za jedną z przyczyn bierności w sytuacjach krzywdy społecznej, hamującą przed sprzeciwem wobec nierówności i orientującą przede wszystkim na nagrodę w życiu pozagrobowym. Marks zaznaczał, że taki sposób przeciwdziałania problemom i konfliktom społecznym ma charakter pozorny, a religia to jedynie „duch bezdusznych warunków” oraz „opium dla ludu”²⁷.

Wraz z rozwojem społeczeństw zachodnich i rosnącym stopniem uprzemysłowienia, religia chrześcijańska zaczęła poddawać się istotnym przemianom odpowiadającym na potrzeby nowoczesności. Marks określał świat nowoczesny jako płynny, w którym wszelka stałość rozmywa się i ulatnia²⁸. Trwające w Europie od wieków „chrześcijaństwo kongregacyjne” charakteryzujące się ścisłym połączeniem religijnego, społecznego i prywatnego wymiaru życia ludzkiego zaczęło przemieniać się w religijność indywidualną o rozmytych konturach przedmiotu wiary²⁹. W tym miejscu warto rozwinąć pojęcie sekularyzacji, różnie definiowanej i chętnie wykorzystywanej przez wielu badaczy do opisu przemian religijności w następstwie rewolucji przemysłowej. Zgodnie z definicją Bergera i Luckmanna, sekularyzacja (lub też „zeświecczenie”) oznaczać miała „stopniowe wyzwalanie się społecznych sektorów spod panowania religijnych instytucji i systemów znaczenia (światopoglądów)”³⁰. W tym ujęciu możemy mówić o *sekularyzacji instytucjonalnej*, czyli o zjawisku, w wyniku którego instytucjonalne formy pobożności powoli tracą swój dominujący głos w strukturze i kulturze społeczeństw. W ujęciu funkcjonalnym zwraca się uwagę na zmianę roli systemu religijnego w strukturze społecznej. Przestaje on bowiem pełnić rolę nadrzędną, stając się w efekcie równym podsystemom świeckim, takim jak nowoczesne państwo czy gospodarka kapitalistyczna³¹.

---

²⁷K. Marks: *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa*. W: K. Marks: *Pisma wybrane*, Warszawa 1979. Cyt. za: W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 9.

²⁸M. Berman: *Wszystko, co stale, rozplywa się w powietrzu. Rzecz o doświadczeniu nowoczesności*. przekł. M. Szuster, Kraków 2002, s. 15.

²⁹H. Schelsky: *Ist die Dauerreflexion institutionalisierbar? – Zum Thema einer modernen Religionssoziologie*. W: J. Matthes, *Religion und Gesellschaft. Einführung in die Religionssoziologie I*. Reinbek bei Hamburg 1967, s. 170. Cyt. za: D. Motak: *Religia – Religijność – Duchowość. Przemiany zjawiska i ewolucja pojęcia*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiológica” 2010, nr 43, s. 205..

³⁰P. L. Berger, Th. Luckmann: *Secularization and Pluralism*. „Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie”, Köln und Opladen 1966, s. 74. Cyt. za: W. Piwowarski: *Socjologia Rytuau Religijnego*. „Rocznik Nauk Społecznych” 1983, nr 11 (1), s. 67.

³¹K. Dobbelaere: *Sekuaryzacja. Trzy poziomy analizy*. przekł. Renata Babińska, Kraków 2008, s. 43. Cyt. za: J. Tyrała: *Bez Boga na co dzień*. Kraków 2014, s. 21.

Utrata systemowej dominacji religii sprawia, że musi ona zacząć dostosowywać się do reguł nowoczesności. Taka adaptacja jest konieczna do powiększania lub choćby utrzymywania liczby wiernych. Strategie stosowane przez Kościoły to między innymi: dostosowywanie doktryny do aktualnej wiedzy naukowej, uatrakcyjnianie form praktyk religijnych i środków komunikacji oraz zmiana profilu działalności organizacji religijnej (np. większe nastawienie na działania charytatywne, odchodzenie od zaangażowania w politykę)³². Karel Dobbelaere ten wymiar sekularyzacji określa mianem *sekularyzacji organizacyjnej*³³.

Trudno rozważać pojęcie sekularyzacji, nie wspomniawszy o zjawisku subiektywizacji, czyli odchodzenia od obiektywnej, instytucjonalnej religijności na rzecz postrzegania religii i zasad w sposób zindywidualizowany³⁴. W wyniku tego procesu na poziomie mikrostrukturalnym rozważać należy *sekularyzację indywidualną*, określaną też przez Bergera *sekularyzacją świadomości*³⁵.

Następstwem opisanych wyżej zjawisk kryjących się pod pojęciem sekularyzacji jest pluralizm społeczny i kulturowy³⁶, dzięki któremu grupy i instytucje społeczne coraz mocniej podlegają procesom segmentaryzacji, autonomizacji i specjalizacji, tworząc w efekcie własne, konkurencyjne sobie nawzajem systemy znaczeń. Dzięki swojej wielości i różnorodności, systemy te współzawodniczą między sobą dla pozyskania zwolenników³⁷.

Procesy uprzemysłowienia i urbanizacji oraz związane z nimi zmiany w sytuacji religijnej zaowocowały potrzebą lepszego rozeznania środowiska społecznego przez Kościół. Odpowiedzią na tę potrzebę okazały się badania empiryczne znane jako tzw. „socjologia kościelna”. Najbardziej znanym badaczem tego nurtu był francuski socjolog urodzony pod koniec XIX w, Gabriel Le Bras. W celu ułatwienia prowadzonych analiz, wykluczył on ze swoich obserwacji zjawiska trudne do uchwycenia (postawy, wierzenia czy przekonania

---

³²J. Tyrała: *Bez Boga na co dzień*. Kraków 2014, s. 24-25.

³³K. Dobbelaere: *Sekularyzacja...* Cyt. za: J. Tyrała: *Bez Boga na co dzień*. Kraków 2014, s. 24.

³⁴W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 187.

³⁵P. L. Berger: *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*. przekł. W. Kurdziel, Kraków 1997, s. 150. Cyt. za: J. Tyrała: *Bez Boga na co dzień*. Kraków 2014, s. 25.

³⁶W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 188.

³⁷W. Piwowarski: *Socjologia Rytuału Religijnego...* s. 68.

religijne), a skupił się jedynie na obszarze zachowań religijnych i empirycznego mierzenia praktyk religijnych z wykorzystaniem wskaźników. Szczególną uwagę Le Bras poświęcał badaniu stanu uczestnictwa w niedzielnej mszy lub wielkanocnej komunii i na tej podstawie określał stopień więzi z Kościołem katolickim. Następnie korelował te wyniki z czynnikami zewnętrznymi, w tym: demograficznymi, społecznymi czy geograficznymi³⁸. Ten typ analiz (np. badania wskaźników *communicantes* lub *dominantes*) wykorzystywany jest do opisu zbiorowości religijnych również dzisiaj, m.in. przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego³⁹.

Gabriel Le Bras zainspirował wielu socjologów również w innych krajach Europy, Ameryki Północnej i Południowej. Co prawda wiedza, którą gromadzili, miała głównie charakter ilościowy, nie miała więc dużego potencjału do pogłębiania socjologicznych analiz na temat religii – dostarczała jednak Kościołowi przydatnych danych praktycznych. Piwowarski podkreśla⁴⁰, że badania te zakładały tzw. tezę sekularyzacyjną, zgodnie z którą modernizacja nieuchronnie łączy się z zanikaniem religii w sferze życia publicznego oraz w zbiorowej i indywidualnej świadomości ludzi⁴¹. Zgodnie z tą tezą stwierdzano więc, że dawna, instytucjonalna forma religii – a wraz z nią i Kościół – tracą na znaczeniu społecznym. Grupy charakteryzujące się wysokim poziomem „kościelności” stanowią jedynie marginalną część społeczeństwa⁴².

Współcześni zachodni socjologowie religii propagują tezę, iż nowoczesność nie tylko przeciwstawia się sferze sacrum, lecz nawet jest jej całkiem sprzeczna. Zmiany wynikające z tego założenia zdążają w jednym kierunku, którego punktem docelowym ma być indyferentyzm (inaczej: „postawa obojętności wobec istotnych zagadnień”⁴³) mogący przyjmować kolejne stopnie. Pierwszym z nich jest *odkościelnienie*, czyli indyferentyzm wobec

---

³⁸G. Le Bras: *Études de sociologie religieuse*, Paris 1956. Cyt. za : W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 9.

³⁹ISKK: *Metodologia wskaźnika dominantes*. <https://iskk.pl/badania/religijnosc/47-uncategorised/63-dominantes> [dostęp: 08.01.2022].

⁴⁰W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 12.

⁴¹J. Mariański: *Sekularyzacja jako mega trend społeczno-kulturowy*. „Relacje międzykulturowe”. 2017, nr 1 (1), s. 237.

⁴²W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 12

⁴³Słownik Języka Polskiego PWN: *Hasło: indyferentyzm*. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/indyferentyzm.html> [dostęp: 09.01.2022].

instytucji religijno-kościelnych, łączący się z indywidualizacją i prywatyzacją religijności. Przykładem takiej postawy może być wyznawanie zasad zawartych w Ewangelii, ale odrzucenie tradycji, doktryny i autorytetu Kościoła. Drugi stopień to *odchrześcijanienie*, w którym odrzuca się Boga chrześcijańskiego w formie osobowej, ale uznawane są pewne formy religii i religijności, szczególnie w powiązaniu z filozofią hinduską. Ten poziom indyferentyzmu wyraża się poprzez powstawanie ruchów „nowej religijności”. Kolejnym stopniem jest już właściwa *obojętność religijna* w stosunku do religijnych instytucji i systemów znaczenia przy równoczesnym odejściu od sacrum, nadającym wierzącym poczucie sensu i upodabniających ich do siebie. Ostatnim stopniem zobojętnienia ma być *praktyczny nihilizm*, mający oznaczać pewną pustkę w wymiarze duchowym oraz samowystarczalność człowieka bez potrzeby odwoływania się do Boga. W krajach wysokorozwiniętych postępujący indyferentyzm związany jest z materializmem praktycznym, neoindywidualizmem i konsumpcjonizmem⁴⁴.

Opisana powyżej tendencja do poszerzania się stopnia zobojętnienia religijnego nie jest jedyną propozycją teoretycznego określenia przemian na płaszczyźnie życia duchowego w ostatnich stuleciach. Teza sekularyzacyjna również znalazła grono przeciwników, podważających jej założenia, a nawet proponujących usunięcie pojęcia „sekularyzacja” z języka naukowego⁴⁵. Do analizy omawianych zjawisk zaczęto wykorzystywać chętniej pojęcie „nowoczesności”, która polegać miała na pojawianiu się nowych „światów” (nowych obszarów w różnych dziedzinach życia) konkurujących ze światem tradycyjnym i pozwalającym człowiekowi na podejmowanie indywidualnych wyborów, także w wymiarze religijnym i kościelnym⁴⁶. Zjawisko to łączy ściśle się ze wspomnianym wcześniej pluralizmem światopoglądów w danym społeczeństwie. Tak definiowana nowoczesność opisana została przez Petera Bergera jako „przejście od świata losu do świata wyboru”⁴⁷.

---

⁴⁴F.-X. Kaufmann, W. Kerber, P. M. Zulehner: *Ethos Und Religion bei Führungskräften*. München 1986, s. 50. Cyt. za: W. Piwowski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 181-182.

⁴⁵D. Martin: *The Religious and the Secular. Studies in Secularization*. London 1969, s. 9. Cyt. za: K. Zielińska: *Spory wokół teorii sekularyzacji*. „Kultura i Społeczeństwo” 2007, nr 51 (2), s. 185.

⁴⁶P. L. Berger: *Facing up to Modernity: Excursions in Society, Politics, and Religion*. New York 1977, s. 70-80. Cyt. za: W. Piwowski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 186.

⁴⁷P. L. Berger: *Der Zwang zur Häresie, Religion in der pluralistischen Gesellschaft*. Frankfurt 1980, s. 16. Cyt. za: W. Piwowski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 186.

1.4 Kościół jako organizacja i grupa interesu

Aby móc podjąć się właściwej analizy najbardziej aktualnych wydarzeń w przestrzeni religijnej społeczeństwa polskiego, niezbędnym jest rozróżnienie pojęć religii i Kościoła. Terminy te są ze sobą na tyle silnie związane, iż w potocznym języku zdarza się słyszeć je w użyciu niemal synonimicznym, szczególnie w przypadku formułowania zarzutów wobec desygnatów tych pojęć. Podążając za definicjami „Słownika Języka Polskiego” wyd. PWN, Kościół pisany wielką literą oznacza wspólnotę ludzi jednego wyznania (w mojej pracy są to wierni rzymskokatolicy lub szerzej – chrześcijanie). W węższym rozumieniu pojęcie odnosić się może do wymiaru instytucjonalnego tejże wspólnoty, czyli do organizacji kościelnej reprezentowanej w pierwszej kolejności przez duchownych⁴⁸, których grono nazywane jest klerem⁴⁹. „Słownik socjologii i nauk społecznych” definiuje Kościół jako wielką organizację religijną charakteryzującą się hierarchicznością i biurokratycznością, wewnątrz której występuje formalna liturgia, sakramenty oraz stan kapłański⁵⁰.

Janusz Mariański zaznaczał, że Kościół jako instytucja historyczna i społeczno-kulturowa jest zmienna w czasie co do formy i funkcji, podlegając współcześnie procesom takim jak de-instytucjonalizacja oraz pluralizm społeczny. W ujęciu socjologicznym, Kościół jest dla Mariańskiego „organizacją społeczną, jednoczącą tych, którzy mają wspólne przekonania religijne, podejmują wspólne działania, uznają podobne wartości, akceptują pewne struktury hierarchiczno-organizacyjne itp.”⁵¹ Jest to więc formalnie ustalona struktura o ustalonej doktrynie i daleko posuniętej standaryzacji kultu, składająca się z członków prezentujących określone postawy wynikające z danego systemu społeczno-religijnego. Zwykle posiada ona własne środki materialne i finansowe⁵².

---

⁴⁸Słownik Języka Polskiego PWN: *Hasło: kościół*. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82.html> [dostęp: 17.07.2021].

⁴⁹Słownik Języka Polskiego PWN: *Hasło: kler*. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/kler> [dostęp: 17.07.2021].

⁵⁰G. Marshall (red.): *Słownik socjologii i nauk społecznych*. Warszawa 2008, s. 159–160.

⁵¹J. Mariański: *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*. Toruń 2017, s. 299. Cyt. za: J. Baniak: *Kościół instytucjonalny w perspektywie socjologicznej*. „Biuletyn Socjologii Religii” 2021, nr 91(1), s. 185.

⁵²B. Pawłowski: *Hasło: Kościół*. W: *Encyklopedia politologii*. Pod red. M. Marczevska-Rytka, E. Olszewski, t. IV, Kraków 2000, s. 192-193. Cyt. za: K. Kowalczyk: *Kościół katolicki jako podmiot oddziałujący na system polityczny*. „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, nr 17, s. 127.

Kościół definiować można również w wymiarze ekonomicznym za pomocą pojęcia grupy interesu. Oznacza ona organizację, która reprezentuje ludzi o podobnych interesach, a więc takich, którzy pragną osiągnąć pewien określony stan polityki publicznej, zgodny z wartościami podzielanymi przez tę grupę. Wyraźny aspekt organizacyjny odróżnia ten podmiot od ruchów społecznych oraz wspólnot interesu⁵³. Krzysztof Kowalczyk określa Kościół katolicki jako specyficzną grupę interesów, wywierającą wpływy poprzez odwołanie do własnego autorytetu moralnego, uznawanego przez nią za zasady powszechne. Ma poziom ponadnarodowy, przy równoczesnej możliwości występowania różnic między Kościołami w poszczególnych państwach. Kościół katolicki, realizując swoją misję duchowo-religijną, stara się kontrolować pewne szczególne aspekty życia człowieka, takie jak moralność czy sumienie – zwykle definiowane przez grupy interesu za sferę indywidualną i prywatną. Obrządek oraz zbawienie można określić jako produkt, który Kościół usiłuje „sprzedać” na rynku religijnym, dążąc do osiągnięcia i utrzymywania pozycji monopolistycznej, wykorzystując do tego instytucje państwowe, w tym partie polityczne. Kościół katolicki, jako nietypowa grupa interesów, dąży do traktowania go przez władzę polityczną w sposób preferencyjny, w celu zdobycia danych zasobów ekonomicznych i politycznych⁵⁴.

1.5 Koncepcja grzechu i winy

Grzech jako zjawisko oraz kategoria postępowania, zajmuje szczególne miejsce w katolickiej wizji świata. Jego koncepcja stosowana jest powszechnie przez duchownych w celu kształtowania u wiernych odpowiednich postaw moralnych. W ujęciu szerokim, grzech oznacza wszystko to, co jest sprzeczne z normami postępowania obowiązującymi w ramach danej religii⁵⁵. W kontekście nauczania Kościoła katolickiego, rozumiany jako świadome i dobrowolne znieważenie sacrum. Odnosi się przede wszystkim do zaburzenia relacji między

---

⁵³K. Oświecimski: *Grupy interesu i lobbying w amerykańskim systemie politycznym*. Kraków 2012, s. 35-36.

⁵⁴C. M. Warner: *Confessions of an Interest Group: The Catholic Church and Political Parties in Europe*, New Jersey 2000, s. 6-7. Cyt. za: K. Kowalczyk: *Kościół katolicki...* s. 129.

⁵⁵Słownik Języka Polskiego PWN: *Hasło: grzech*.

<https://sjp.pwn.pl/slowniki/grzech.html> [dostęp: 26.07.2022].

Bogiem a człowiekiem, odwołując się zazwyczaj do kategorii posłuszeństwa. Zerwanie łączności ze światem wartości ma znaczenie wtórne⁵⁶.

Choć w chrześcijaństwie rdzeń znaczeniowy pojęcia grzechu ma charakter stały, jego interpretacja jest zmienna w czasie i należy rozpatrywać ją w ujęciu historycznym. Porównując zasady zawarte w katechizmach z różnych okresów, można zauważyć, że niektóre kategorie zachowań pojawiają się lub zanikają wraz z upływem czasu. Przykładami norm, które całkiem zanikły we współczesnym Kościele jest np. nakaz płacenia dziesięciny, wymieniany niegdyś jako piąte przykazanie kościelne, a także zakaz odbywania wielkanocnej spowiedzi poza własną parafią lub czytanie Biblii bez zezwolenia władz kościelnych. Historia grzechu jest również ściśle związana z polityką Kościoła w relacjach z innymi społecznościami odmiennymi religijnie i kulturowo – na przykład w diecezji krakowskiej XVI w. za zjedzenie posiłku z Żydem groził 10-dniowy post, a jeszcze w XIX w. wykarmienie piersią żydowskiego dziecka było winą podobnie ciężką jak dobrowolne mężobójstwo, podpalenie czy „spędzenie płodu”, bez możliwości uzyskania za nie rozgrzeszenia. Granice grzechu mogą więc zmieniać się w czasie, a historycznej ewolucji podlega nie tylko sfera *profanum*, ale również i sfera *sacrum*, w tym przede wszystkim społeczne wyobrażenia na jej temat⁵⁷. Podejście do tematu grzeszności można więc uznać za wyraźny głos Kościoła w odpowiedzi na przemiany społeczno-kulturowe.

Grzech powiązany jest silnie ze sferą emocjonalną i jej pojęciami, takimi jak wstyd, zakłopotanie i poczucie winy. To właśnie przez nie niejako odbija się w jednostce konstrukcja aksjonormatywna świata kultury i religii⁵⁸. Społeczne zasady regulujące i kontrolujące emocje określane są przez A. R. Hochschild terminem *feeling rules*. Pełnią one kluczową rolę w systemie kontroli społecznej, będąc jednak najczęściej normami niezwerbalizowanymi i ukrytymi. W sytuacji gdy rzeczywiście przeżywane uczucia jednostki odbiegają od *feeling rules*, jednostka ta doświadczać może dysonansów moralnych. W celu redukcji tej rozbieżności możliwe jest wytłumienie emocji postrzeganych kulturowo jako negatywne (np. „opanowanie gniewu”) oraz wzbudzenie emocji zgodnych z zasadami (np. „wzbudzenie w sobie żalu”) ⁵⁹.

---

⁵⁶Wojciech Pawlik. *Grzech...* s. 28-31.

⁵⁷Tamże, s. 59-62.

⁵⁸Tamże, s. 260.

⁵⁹A. R. Hochschild: *Emotion Work, Feeling Rules and Social Structure*. *American Journal of Sociology* 1979, nr 85 (3), s. 551-575. Cyt. za: W. Pawlik. *Grzech...* s. 261.

Poczucie winy to emocja, która towarzyszy „negatywnej samoocenie, która pojawia się wówczas, gdy jednostka jest świadoma, że jej zachowanie odbiega od moralnej wartości, do której przestrzegania czuje się zobowiązana”⁶⁰. Jest to więc efekt uświadomienia sobie nieadekwatności własnego zachowania wobec silnie zinternalizowanych norm i wartości społecznych. Wstyd natomiast nie jest już przeżyciem jedynie na poziomie wewnętrznym, ale jest nakierowany „na zewnątrz” w stronę otoczenia, które może zareagować na dane zachowanie w sposób negatywny. Oznacza on niepokój przed ujawnieniem zakazanego czynu. Podobną emocją wydaje się być zakłopotanie – ono jednak łączy się silniej z obawą przed utratą dobrego wizerunku przed innymi i to troska o tę fasadę jest wartością istotniejszą od norm i wartości sprzecznych z popełnionym czynem. Co do zasady, lęki związane z popełnieniem grzechu i antycypowaniem kary łączą się bardziej z nastawieniem na otoczenie, aniżeli ze sferą samonagradzania lub samokarania i w odróżnieniu do poczucia winy, nie wymagają, aby dana norma i wartość zostały głęboko zinternalizowane przez jednostkę. Poziom przyswojenia systemu normatywnego wpływa więc na przeżywanie nie tylko sankcji zewnętrznych, ale także wewnętrznych⁶¹.

Z punktu widzenia psychologii, podstawą odczuwania poczucia winy jest *superego*, reprezentujące zinternalizowane wartości moralne. Wstyd za to wynikać ma z poczucia niespełnienia wobec idealnego obrazu samego siebie (*Ego-Ideal* – „ja idealny”). To rozróżnienie pozwoliło na powiązanie poczucia winy jako typowej emocji w społeczeństwach o sztywnej, statycznej strukturze i kolektywnej kulturze. Za to mechanizm doznawania wstydu miałby być bardziej charakterystyczny dla społeczeństw industrialnych i ponowoczesnych, o kulturze pełnej normatywnych niepewności i silniej ukierunkowanych na jednostkę⁶². Inną ważną cechą współczesnej kultury jest pluralizm i relatywizm w odniesieniu do norm moralnych mających wpływać na emocje związane z grzechem. Aby poradzić sobie z negatywnym uczuciem, można nie tylko szukać usprawiedliwienia (uznawanego społecznie lub bardziej radykalnego), lecz również przedefiniować samą sytuację z perspektywy moralnej, z łatwością znajdując poparcie w istniejących i uznawanych światopoglądach. Taka zmiana w sposobie radzenia sobie z niewygodną normą widoczna jest na przykład w procesie przemiany

---

⁶⁰D. P. Ausubel: *Relationships between shame and guilt in the socializing process*. „Psychological Review” 1955, nr 62 (5), s. 379. Cyt. za: Cyt. za: W. Pawlik. *Grzech...* s. 264.

⁶¹ W. Pawlik. *Grzech...* s. 264-265.

⁶²G. Piers, M. Singer. *Shame and Guilt: A Psychoanalytic and a Cultural Study*. Springfield 1953, s. 5-12. Cyt. za: W. Pawlik. *Grzech...* s. 266-268.

podejścia do katolickiego nakazu zachowania czystości przedmałżeńskiej w krajach kultury zachodniej⁶³.

Poprawną z punktu widzenia Kościoła odpowiedzią na grzech i związane z nim napięcia sfery emocjonalnej jest sakrament pokuty i pojednania. Wierny, po wykonaniu rachunku sumienia, przyjmuje rolę *penitenta* i wyznaje swoje grzechy kapłanowi, aby ten mógł wyznaczyć stosowną pokutę i udzielić rozgrzeszenia. Kapłan zobowiązany jest do zachowania tajemnicy wobec słów usłyszanych w trakcie spowiedzi. Zasada ta ma odbicie w przepisach prawa w wielu katolickich krajach, w tym w Polsce, zwalniając duchownych z obowiązku ujawniania wiedzy objętej religijnym tabu nawet w trakcie procesów sądowych⁶⁴. Aby penitent mógł zostać uwolniony od grzechu na mocy sakramentu, koniecznym elementem w procesie jest jego *szczerzy żal za grzechy*, angażujący sferę emocjonalną. Doświadczenie tego stanu nie jest jednak łatwe, jeśli ocena moralna jednostki różni się od nauki katolickiej. Jednak z perspektywy Kościoła, jeśli wierny pragnie pozostać we wspólnocie, nie może sprzeciwiać się religijno-moralnej ocenie swojego postępowania, a „poznawczej akceptacji norm doktryny religijnej powinien towarzyszyć pewien wysiłek skupienia religijnego, by – mimo wewnętrznej niezgody, jeśli ona występuje – wywołać u siebie poczucie żalu i skruchy”⁶⁵.

Praktyka życia codziennego w Polsce pokazuje jednak, że najczęściej przebieg spowiedzi ogranicza się do wyznania grzechów i wykonania pokuty (pomijając zarówno elementy przygotowania, w szczególności kwestię skruchy, a także krok kończący poprawną spowiedź, czyli zadośćuczynienie). Co do idei, z sakramentu pokuty należy korzystać za każdym razem, gdy więź łącząca Boga i człowieka zostanie naruszona, ale minimalna częstotliwość wyznawania grzechów w obecności kapłana określona przez katechizm to jedna spowiedź w roku. Zazwyczaj łączona jest przez katolików z obowiązkiem przyjęcia komunii św. w okresie wielkanocnym⁶⁶. Dane pochodzące z badania praktyk wielkanocnych z 1996r. zrealizowane w Warszawie na próbie 949 wiernych pokazały, że większość zaobserwowanych spowiedzi miała krótką i zrutynizowaną formę, penitenci nie byli chętni na prowadzenie

---

⁶³W. Pawlik. *Grzech...* s. 271-272.

⁶⁴Tamże, s. 97-98.

⁶⁵Tamże, s. 276-277.

⁶⁶*Katechizm Kościoła Katolickiego*. Pkt. 2042. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkIII-1-3.htm> [dostęp: 20.07.2021].

pogłębionych, intymnych rozmów w temacie ich grzeszności, a kapłani odczuwali wyraźny brak satysfakcji z wykonywanej posługi kapłańskiej⁶⁷.

1.6 Wpływ na ustawodawstwo jako obowiązek moralny Kościoła

Z koncepcją grzechu łączy się szczególny potencjał siły ukierunkowanej nie tylko na katolickich wiernych, ale również poza wspólnotę Kościoła. Fakt podejmowania przez ludzi praktyk uznawanych za grzeszne (lub nawet samo podejrzenie takich praktyk) jest wystarczającą przesłanką do inicjowania przez duchownych działań na rzecz poprawy kondycji moralnej całego społeczeństwa. Józef Glemp, prymas Polski na przełomie XX i XXI wieku, stwierdził w 1993r.:

„Przekroczenie praw, zgodnych z etyką chrześcijańską, powoduje obrazę Pana Boga, a więc grzech. Stąd też Kościół zawsze będzie zabiegał, aby było jak najmniej rozbieżności między prawem naturalnym i prawem Bożym, a prawem stanowionym przez ludzi.”⁶⁸

Logika ta może uzasadniać zaangażowanie hierarchów kościelnych w politykę, w tym przede wszystkim we **współtworzenie prawa**. Wojciech Pawlik, w swoim studium socjologicznym na temat grzechu, zwraca uwagę na spór wokół tematu aborcji w Polsce jako na istotną konsekwencję przedstawionej wyżej etyki chrześcijańskiej. Wypowiedzi polskich biskupów, a także papieża Jana Pawła II świadczą o tym, że walka z „plagą aborcji” uznawana była za największe moralne wyzwanie katolików XX w. Choć oficjalnie hierarchowie Kościół katolicki starali się zachować pozory apolityczności i nie brali bezpośredniego udziału w pracach ustawodawczych, biskupi wzywali wiernych do angażowania się w akcję konsultacji społecznych na temat ustawy aborcyjnej, następnie przestrzegali przed referendum, a po uchwaleniu przez sejm „Ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerwania ciąży” z 1993 r., zapowiadali dalsze działania na rzecz całkowitego zakazu aborcji. W swojej retoryce wykorzystywali zwroty takie jak: sprzeciw wobec „zabijania niewinnych dzieci” oraz „obrona życia” – mające odniesienie do wartości niezwiązanych

---

⁶⁷W. Pawlik. *Grzech...* s. 108.

⁶⁸J. Glemp: *Kazanie pasyjne o wartościach chrześcijańskich*. „Słowo Powszechne” 1993, nr 3 (7-8). Cyt. za: W. Pawlik. *Grzech...* s. 205.

jednoznacznie z samą religią. Jednak zaangażowanie się wiernych w konflikt nazywane było „obowiązkiem sumienia”, odwołując się bezpośrednio do katolickiej koncepcji grzechu i winy⁶⁹.

Opisany wyżej mechanizm „uprawiania polityki bez jej uprawiania”⁷⁰ był i wciąż jest stosowany przez władze kościelne, najczęściej w kontekście sporów dotyczących zasad moralnych. Podobną formę przyjął on ostatnich latach (szczególnie w roku 2020), również w związku z konfliktem dot. prawa aborcyjnego. Silne zaangażowanie Kościoła w politykę, choćby jedynie w pośredniej formie, nie mogło zostać niezauważone przez opinię publiczną, co zostanie rozwinięte w dalszej części pracy.

1.7 Religijność Polaków w epoce nowoczesności

Polacy szeroko znani są ze swojej religijności, a stereotyp katolika-Polaka silnie utrwalony jest w postrzeganiu tego narodu przez obcokrajowców, w szczególności przez przedstawicieli krajów leżących na zachód od Polski⁷¹. Badania na poziomie europejskim potwierdzają natomiast wyjątkowo duże znaczenie religijności dla samoidentyfikacji Polaków, w porównaniu z większością krajów Unii⁷². Mimo to społeczeństwo polskie nie jest wolne od skutków procesów sekularyzacyjnych. Radosław Tyrała w swojej obszernej publikacji na temat polskich niewierzących z 2014 r. stwierdza wręcz, że na poziomie formalnym państwo Polskie jest całkowicie zsekularyzowane – posiada konstytucyjne rozdzielenie Kościoła i państwa, szkoły działają według świeckich zasad, a gospodarką rządzi wolny rynek⁷³. Badanie CBOS⁷⁴ z 2007 r. pokazuje jednak, że instytucjonalne oddziaływanie religii na rzeczywistość społeczną w dwudziestym pierwszym wieku ciągle jest silne. Polacy są świadomi tej zależności, a co

---

⁶⁹W. Pawlik. *Grzech...* s. 197-206.

⁷⁰Tamże, s. 205.

⁷¹G. Zarzycka: *Stereotypy Polski i Polaków w świetle badań ankietowych przeprowadzonych w środowisku studentów zagranicznych*. „Postscriptum Polonistyczne” 2008, nr 1(1), s. 178-194.

⁷²European Commission: *Values and Identities of EU citizens*. „Special Eurobarometer” 2021, nr 508 s. 26.

⁷³J. Tyrała: *Bez Boga na co dzień*. Kraków 2014, s. 38.

⁷⁴B. Roguska, CBOS: *Opinie o działalności Kościoła*. „Komunikat z badań” 2007, nr 37.

drugi respondent biorący udział w tym badaniu przyznaje, że wpływ Kościoła na państwo powinien zostać ograniczony.

Od ostatnich 20 lat liczba Polaków definiujących się jako osoby wierzące (zliczając wyznawców wszystkich religii i wyznań) utrzymuje się na podobnym poziomie ok. 79-88%⁷⁵. Choć w ostatnich latach zaobserwowano lekki spadek w tej kategorii na rzecz osób niewierzących⁷⁶, wciąż wynik ten wydaje się szczególnie wysoki w porównaniu do innych krajów europejskich. Wg sondażu Komisji Europejskiej „Special Eurobarometer” z 2010 r., w państwach europejskich wiarę w Boga deklarowało średnio 51% osób biorących udział w sondażu, a wyniki wyższe od Polski prezentowały jedynie: Cypr, Malta, Rumunia i Turcja⁷⁷. Kwestia polskiej sfery religijnej jest jednak znacznie bardziej złożona. Według badań reprezentatywnych Głównego Urzędu Statystycznego z 2018 r., prawie 92% obywateli Polski powyżej 15. roku życia deklaruje przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego⁷⁸. Większość polskich wierzących praktykuje religijność w formie selektywnej, realizując jedynie wybrane religijne normy i praktyki⁷⁹. Badania CBOS z 2020r. dowodzą, że obecnie w Polsce zmienia się częstotliwość wykonywania praktyk religijnych: stopniowo zmniejsza się liczba osób deklarujących praktykowanie regularne (47%), rośnie natomiast grupa osób praktykujących nieregularnie (38%) lub wcale (15%). Co więcej, liczba Polaków deklarujących się jako osoby głęboko wierzące nie jest duża, w 2020r. stanowiła zaledwie 8% całej populacji. Wynik ten utrzymuje się na podobnym poziomie od wielu lat (publikacja prezentuje wyniki badań od 1997 r.)⁸⁰. W badaniu CBOS z 2019 r. dot. życia rodzinnego tylko u 28% Polaków wiara religijna znalazła się w grupie pięciu najważniejszych wartości codziennego życia⁸¹.

Przyglądając się natomiast bliżej aktualnej kondycji Kościoła rzymskokatolickiego za podstawowe narzędzie statystycznej analizy służą wskaźniki wykorzystywane w ramach

---

⁷⁵M. Bożewicz Centrum Badań Opinii Społecznej: *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*. Nr 63/2020, s.1.

⁷⁶Tamże.

⁷⁷European Commission: *Biotechnology Report*. „Special Eurobarometer” 2010, nr 341, s. 192.

⁷⁸GUS: *Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*. s. 1.
https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5500/8/1/1/zycie_religijne_w_polsce_wynik_i_badania_spojnosci_spoecznej_2018.pdf [dostęp: 30.10.2022 r.].

⁷⁹W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 191.

⁸⁰CBOS: *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*. „Komunikat z badań” 2020, nr 63, s.1.

⁸¹R. Boguszewski, CBOS: *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*. „Komunikat z badań” 2019, nr 22, s.2.

corocznych badań Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego. W wybraną niedzielę października lub listopada (gdy nie odbywa się żadna szczególna uroczystość i dzień ten nie wyróżnia na tle innych przeciętnych niedziel w roku) w każdej polskiej parafii odbywa się liczenie wiernych uczestniczących we mszach świętych oraz przystępujących do komunii świętej. Liczbę wiernych biorących udział w eucharystii należy podzielić przez liczbę osób zobowiązanych do uczestnictwa w niedzielnej mszy, a więc wyłączając dzieci do lat siedmiu oraz osoby chore lub w podeszłym wieku z ograniczeniami poruszania się (wg ISKK takie osoby stanowią ok. 18% populacji). Wynik działania wyrażony w wartości procentowej nazywany jest wskaźnikiem *dominantes*. Od lat 90. obserwować można regularny spadek tego wskaźnika. W latach 80. we wszy świętej uczestniczyło od 50-57% zobowiązanych do tego wiernych, za to najnowsze wyniki z 2019 r. pokazują obniżenie poziomu tego wskaźnika do 36,9%⁸². Ze względu na pandemię COVID-19 w roku 2020 niestety nie odbyło się liczenie wiernych, nie ma więc na ten moment możliwości porównania skutków epidemii na ten wymiar praktyk religijnych w Polsce.

Wskaźnik *dominantes* wynika z obiektywnego pomiaru skali realizowanych praktyk, niezależnego od subiektywnych deklaracji wiernych. Nie pokazuje on jednak faktycznego zaangażowania w życie duchowe. Lepszy obraz daje więc w tym aspekcie porównanie liczby wiernych przyjmujących komunię świętą w odniesieniu do wszystkich zobowiązanych do tego wiernych. Dane te pozyskiwane są tego samego dnia, co liczenie wszystkich wiernych obecnych na mszy, a wskaźnik ten nosi nazwę *communicantes*. Co ciekawe, pomimo znacznego spadku liczby wiernych realizujących obowiązek uczestnictwa w niedzielnej liturgii, od lat 80. do roku 2000 obserwowano stały wzrost tego wskaźnika (z 7% do 19,4%), świadczącego o coraz lepszej jakości podejmowanych przez katolików praktyk niedzielnych. Dane z XXI w. ukazują stały, porównywalny poziom *communicantes* wahający się w okolicach 15-18%⁸³.

Nowoczesny *świat wyboru*, o którym pisał Berger, niekoniecznie oznaczać musi świat bez żadnych form religijności. Pomimo zauważanych przez badaczy trendów sekularyzacyjnych, od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku zaczęto zauważać rosnące

---

⁸²ISKK: *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*. <https://www.iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/annuario-statisticum-ecclesiae-in-polonia-dane-za-rok-2020.pdf> [dostęp: 01.11.2022].

⁸³Tamże.

zainteresowanie religijnością ludową oraz wzrost doświadczenia religijnego w ruchach i wspólnotach. W Polsce religia funkcjonuje obecnie na dwóch płaszczyznach: sferze ogólnonarodowej i sferze życia codziennego. W pierwszym z tych wymiarów religia jest niejako zespolona z patriotyzmem i ma pełnić rolę integrującą w obszarze kultury i struktury społecznej. Wyraża się ona w masowych formach praktyk manifestujących wartości narodowe i religijne. Istnieje podejrzenie, że tak rozpatrywana religijność jest jedynie instrumentem wprowadzania i utrzymywania wartości humanistycznych. Drugą płaszczyzną religijności jest życie codzienne, gdzie religia może stać się wartością osobistą i przeżywalną. Jest to obszar znacznie trudniejszy do zbadania, ale zdaniem Władysława Piwowarskiego, wpływ religii na tę sferę nie jest szczególnie duży⁸⁴. Widoczna jest także tendencja do kształtowania się tzw. religijności selektywnej, w której wierzący kwestionują wybrane fragmenty doktryny Kościoła. Najczęściej można obserwować relatywizm w kwestiach moralnych oraz dogmaty o charakterze praktycznym (np. wiara w istnienie piekła). Rzadziej zdarza się, że wyznawana przez Polaków religia realizowana jest z odrzuceniem samej instytucji Kościoła, ale również jest to jedna z form religijności selektywnej⁸⁵.

1.8 (Ir)religijność Polaków w ramach koncepcji adaptacji społecznej R. K. Mertona

W analizie postaw polskiego społeczeństwa pod względem sfery religii przydatna może okazać się teoria sposobów przystosowania społecznego Roberta Mertona. Ten amerykański socjolog kontynuował myśl Durkheima dotyczącą zjawiska anomii, definiowanej jako stan, w którym poszczególne funkcje elementów systemu społecznego nie są wzajemnie do siebie dostosowane. Istotnie zakłócony zostaje system normatywny całego społeczeństwa. Przykładem sytuacji typowym dla stanu anomii jest na przykład wojna, która odwraca istniejące zasady umowy społecznej i paraliżuje w wielu sferach system kontroli społecznej wpływającej

---

⁸⁴W. Piwowarski: *Socjologia religii*. Lublin 1996, s. 190.

⁸⁵W. Świątkiewicz: *Między sekularyzacją i deprywatyzacją. Socjologiczne refleksje wokół polskiej religijności w kontekście europejskim*. Katowice 2010, s. 108.

na zachowania ludzi. Zdaniem Durkheima, takie okoliczności szczególnie sprzyjają zachowaniom dewiacyjnym⁸⁶.

Merton wprowadził w koncepcji Durkheima pewne zmiany – zarówno zachowania konformistyczne, jak i dewiacyjne, uznał za normalne sposoby adaptacji do struktury społeczno-kulturowej, występujące nawet w przypadku braku zaniku kontroli społecznej. Kluczowe pojęcia wprowadzone przez Mertona to „kulturowo określone cele”, które poszczególni członkowie zdrowego społeczeństwa powinni chcieć realizować oraz „zinstytucjonalizowane środki” służące do realizowania tych celów w uznawany społecznie sposób. Jeśli w danym społeczeństwie kulturowe cele i sposoby ich legalnego osiągnięcia nie są dobrze zintegrowane, pojawiać się będą zachowania dewiacyjne, czyli odbiegające od normy. W odróżnieniu od Durkheima, Merton zwraca jednak uwagę, że dewiacja może mieć pozytywne skutki, tworząc innowacyjne, postępowe rozwiązania.

W zależności od poziomu zinternalizowania celów określonych w danej kulturze oraz zależnie od możliwości realizowania ich legalnymi środkami, Merton zaproponował klasyfikację pięciu różnych typów przystosowania do struktury społeczno-kulturowej:

- Konformizm – działania polegające na osiągnięciu kulturowo usankcjonowanych celów przy wykorzystaniu zinstytucjonalizowanych środków. Ten typ przystosowania jest najbardziej rozpowszechnionym sposobem adaptacji w społeczeństwie o ustabilizowanej strukturze, zapewniając jej równowagę i ciągłość.
- Innowacja – działania cechujące się silnym nastawieniem na osiągnięcie kulturowych celów (np. oznak sukcesu: prestiżu, władzy czy bogactwa) przy użyciu środków zakazanych, ale często skutecznych. Taki sposób adaptacji występuje w sytuacji silnego zinternalizowania nacisku na realizację celów, bez przyswojenia w podobnym stopniu norm instytucjonalnych. Skutkiem innowacji może być zarówno dewiacyjne zjawisko przestępczości, jak i pozytywne zjawisko postępu (takie

---

⁸⁶É. Durkheim: *De la division du travail social*. Paris 1960. Cyt. za: E. Bielicki: *Koncepcja anomii E. Durkheima i R.K. Mertona a współczesne poglądy na dezorganizację społeczną*. „Studia z Nauk Społecznych” 1993, nr 10, s. 126-129.

sytuacje miały odnaleźć można np. w życiorysach naukowców wyprzedzających swoją myślą uznawany w ich epoce paradygmat uprawiania nauki).

- Rytualizm – odrzucenie lub znaczne obniżenie przyswojenia kulturowych celów przy równoczesnym internalizowaniu i realizowaniu norm z nimi związanych. Przywiązanie do rutyny ma obniżać lęk jednostek i zwiększać ich poczucie bezpieczeństwa w społeczeństwie silnie nastawionym na konkutowanie w indywidualnym osiągnięciu awansu społecznego.
- Wycofanie – odrzucenie zarówno uznawanych celów, jak i legalnych środków ich osiągnięcia. Właściwie trudno nazywać ten typ rodzajem adaptacji społecznej, gdyż w rzeczywistości jednostka charakteryzująca się taką postawą nie jest przystosowana do życia w danym społeczeństwie i choć formalnie się w nim znajduje, tak naprawdę do niego nie przynależy. Nie dzieli ona bowiem wspólnego systemu wartości z resztą członków społeczności i nie zachowuje ustalonych norm. Zdaniem Mertona, źródłem tego typu zachowań są niepowodzenia w osiągnięciu celów kulturowych przy równoczesnym zinternalizowaniu zakazów, niepozwalających na innowację. Ten rodzaj adaptacji zdarza się w społeczeństwie statystycznie najrzadziej.
- Bunt – szczególny rodzaj przystosowania odrzucający uznawane kulturowe cele i realizujący alternatywny system norm i wartości. Panujące w społeczeństwie wzorce kulturowe w przypadku buntu uznawane są za nieprawomocne i arbitralne. Ten typ adaptacji realizowany przez całą zbiorowość, ma potencjał do przekształcenia całej struktury społecznej. Jednak (w odróżnieniu od pojęcia *resentymentu* z koncepcji Nietzschego), bunt nie odnosi się tylko do sfery uczuć, ale jest autentyczną przemianą wyznawanych i realizowanych wartości⁸⁷.

Polski system aksjonormatywny związany z wiarą i religią nie jest jednolity. Dane przedstawione w poprzednim podrozdziale dowodzą jego różnorodności. Można jednak założyć, że wiara w Boga, religijność i wartości katolickie są mocno zakorzenione w polskiej

---

⁸⁷R. Merton: *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa 1982, s. 196-221.

kulturze, stając się jednym z celów istotnych do osiągnięcia w trakcie życia dla dużej grupy Polaków. Przejawy postaw w pełni konformistycznych widoczne są wśród osób realnie wierzących i uznających wartości katolickie oraz realizujących zasady wynikające z przykazań (są to więc m.in. osoby regularnie praktykujące i przyjmujące sakramenty).

Analizując pozostałą grupę polskich praktykujących katolików, w zależności od siły zinternalizowania i uznawania przez nich religijnych wartości, można umieszczać ich w różnych miejscach spektrum od konformizmu po zupełny rytualizm. Duża różnica pomiędzy wskaźnikami *dominantes* i *communicantes* w Polsce pozwala podejrzewać, że nie wszyscy uczestnicy mszy świętych realizują wartości chrześcijańskie w podobnym stopniu, a obecność na Eucharystii może być jedynie kwestią zwyczajową, często związaną z nieformalną kontrolą społeczną w otoczeniu jednostki. Zjawisko nie jest jednak łatwe do zbadania w sposób statystyczny (w skali makro), ponieważ wymaga wykorzystania metod jakościowych.

Innowacja, bunt i wycofanie będą widoczne w zachowaniach tych katolików, którzy z różnych przyczyn odrzucili lub zmodyfikowali dane wartości religijne, a także wśród osób, które odrzuciły jedynie normy mające te wartości realizować. W taki sposób należałoby definiować jednostki, które zachowały wiarę Boga czy wartości ewangeliczne, ale z różnych przyczyn nie uczestniczą w życiu Kościoła. W gronie tym znalazłyby się też osoby niezgadające się z danym elementem doktryny, mogące nawet z tego powodu zmienić swoje wyznanie lub religię. Wśród katolików znajdują się też osoby, którym szczególnie trudno jest realizować religijne wartości przy użyciu „legalnych” środków – są to na przykład osoby o orientacji innej niż heteroseksualna. Ze względu na tę cechę mogą one czuć się wykluczone ze wspólnoty wiernych, nie mogąc w pełni realizować sprzecznych wartości i potrzeb. Jednym ze sposobów rozwiązania napięcia na poziomie aksjonormatywnym może być opuszczenie wspólnoty Kościoła poprzez dokonanie aktu apostazji.

1.9 Polscy niewierzący jako mniejszość

O ile temat religijności w polskim społeczeństwie chętnie poruszany jest w badaniach i literaturze socjologicznej, wyniki spisów powszechnych pokazują podział wiernych ze względu na ich religie i wyznania, a wierzenia i praktyki religijne są wdzięcznym przedmiotem analiz

jakościowych i ilościowych, o tyle zdecydowanie mniej uwagi poświęcono dotychczas mniejszości osób niewierzących. Radosław Tyrała w swojej publikacji z zakresu socjologii nie-religii przedstawia szereg argumentów za tym, aby niewierzących traktować właśnie jako mniejszość – zarówno liczebnościową, jak i kulturową⁸⁸. Najbardziej aktualne, wiarygodne dane dotyczące liczebności Polaków w zależności od deklaracji „wiary religijnej” i podejmowania praktyk religijnych znaleźć można w raporcie CBOS z lipca 2022 r. Badanie przeprowadzone zostało w sposób reprezentatywny (poprzez losowanie numerów PESEL) na grupie 2235 respondentów. Wyniki ukazuje tabela nr 1:

Tabela 1: Religijność Polaków w zależności od wieku (N:2235).

Wiek	Wiara religijna		Praktyki religijne		
	Wierzący	Niewierzący	Praktykujący regularnie	Praktykujący nieregularnie	Niepraktykujący
18–24	75,2	24,8	21,6	35,8	42,7
25–34	81,8	18,2	27,1	46	26,9
35–44	87,5	12,5	33,9	43,7	22,4
45–54	92,1	7,9	36,9	43,1	20
55–64	91,6	8,4	47,8	33,2	19
65 lat i więcej	93,7	6,3	53	30,3	16,7
Ogółem	88,1	11,9	38,5	38,5	23

Uwaga do tabeli: Dane prezentują połączone zbiory z badań z listopada 2021 roku (N=1100) i stycznia 2022 roku (N=1135); N=2235. Pominięto odmowy odpowiedzi: 3,6% w przypadku wiary religijnej i 3,3% w przypadku praktyk.

Źródło: CBOS: Komunikat z badań „Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu” Nr 89/2022⁸⁹

Obecnie brak wiary związanej z religią w deklaruje 12% Polaków, a odsetek osób wierzących rośnie wraz z wiekiem. W najmłodszej grupie wiekowej 18-24 lata odsetek niewierzących stanowi aż 25%. Rozważając aspekt wiary, sytuacja jest względnie prosta: grupa niewierzących stanowi wyraźną mniejszość pod względem liczebności. Chcąc jednak kulturowo sklasyfikować poszczególne (nie)religijne podgrupy polskiego społeczeństwa uwzględniając wszystkie komponenty ich przedstawicieli (emocje, przekonania i

⁸⁸J. Tyrała: *Bez Boga...* s. 95-117.

⁸⁹M. Grabowska, CBOS: *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu*. „Komunikat z badań” 2022, nr 89, s. 6.

zachowania⁹⁰), problem staje się znacznie bardziej złożony. Obie grupy: wierzących i niewierzących, są mocno zróżnicowane. Choć osoby wierzące powinny być do siebie bardziej podobne ze względu na łączącą ich zbliżoną oś przekonań w dotyczących wiary oraz łączących się z nią wartości i zasad, wyniki powyższej tabeli pokazują wyraźny rozdźwięk między komponentem poznawczym i behawioralnym. Z ogółu osób wierzących, mniej niż połowa podejmuje regularne praktyki religijne. W najmłodszej grupie wiekowej nie praktykuje wcale aż 43% osób, a więc w tej generacji osoby wierzące i całkiem niepraktykujące stanowią odsetek prawie 18%. Czy takie osoby należałoby więc klasyfikować jako religijne? Być może kulturowo bliżej jest takim osobom do grona osób niewierzących?

To tylko jedno z wielu wyzwań klasyfikacji Polaków w oparciu o zmienne wiary i religijności. Colin Campbell, podejmując się próby usystematyzowania tej sfery w społeczeństwach pluralistycznych i charakteryzujących się dużą tolerancją dla nieortodoksji, zauważył wyraźną „szarą strefę niedookreśloności” pomiędzy bezspornymi kategoriami religii i irreligii. Na obszar ten należy więc patrzeć raczej jak na pewne kontinuum pomiędzy głęboką, realizowaną w życiu wiarą, a zdecydowanym ateizmem, dające przestrzeń na **religijność zindywidualizowaną i selektywną**⁹¹.

Statystyki liczebności nie są jednak jedyną zmienną wskazującą na mniejszościowy status danej grupy. Istotna jest też jej pozycja w społeczeństwie, z której wynika między innymi sposób traktowania jej przez inne grupy społeczne oraz możliwość oddziaływania na instytucje państwa⁹². Zdaniem Janusza Muchy na grupę dominującą w Polsce powinni składać się przede wszystkim osoby „o etnicznie polskim pochodzeniu, wyznania rzymskokatolickiego, mieszkający w miastach, pochodzący z klasy średniej, w średnim wieku, płci męskiej, o heteroseksualnej orientacji seksualnej, bez problemów natury zdrowotnej”⁹³. Osoby niewierzące odrzucałyby cechę związaną z wiarą, znajdując się w efekcie grupą bardziej

---

⁹⁰S. Mika: *Psychologia Społeczna*. Warszawa 1981, s. 111. Cyt. za: K. Tuczyński Krystian, W. Walat: *Trójskładnikowa koncepcja postawy człowieka wobec wykorzystywania e-learningu w procesie kształcenia*. „Edukacja – Technika – Informatyka” 2019, nr 29 (3), s. 21.

⁹¹C. Campbell: *Propozycja konceptualizacji pojęcia „irreligia” i „irreligijność”*. W: *Socjologia religii. Wybór tekstów*. pod red. F. Adamski., przekł. W. Kurdziel, Kraków 1984, s. 353-361. Cyt. za: J. Tyrała: *Bez Boga...* s. 82.

⁹²J. Tyrała: *Bez Boga...* s. 96.

⁹³J. Mucha: *Cultural Minorities and the Dominant Group in Poland: A General Overview*. W: *From Homogeneity to Multiculturalism. Minorities Old and New in Poland*. pod red. I. Hamilton, K. Iglicka, London 2000, s. 17-33. Cyt. za: J. Tyrała: *Bez Boga...* s. 109.

zależną, o mniejszym dostępie do władzy i zasobów. Grupa ta jest też szczególnie narażona na dyskryminację. Ten mechanizm widoczny jest dobrze w społeczeństwie amerykańskim, w którym wg badań z pierwszej dekady XXI w. osoby niewierzące obdarzane są najmniejszym kredytem zaufania⁹⁴.

W Polsce nie były prowadzone badania tego typu, ale o dominacji kulturowej wierzących świadczyć może wyraźnie odczuwany przez Polaków wpływ Kościoła na politykę, w tym na stanowienie prawa. Dominacja ta widoczna jest chociażby poprzez nauczanie lekcji religii rzymskokatolickiej jako podstawowego sposobu wychowywania etycznego w polskich szkołach lub przez obecność krzyży w miejscach publicznych i uczestnictwo księży w ceremoniach ogólnopństwowych. Szczególnie istotny jest tu jednak wpływ kultury katolickiej na stanowienie prawa w kwestiach moralnych, takich jak np. prawo dotyczące aborcji czy eutanazji. Wg raportu CBOS z 2022 r. dot. postaw Polaków wobec obecności religii i Kościoła w przestrzeni publicznej, ponad 80% Polaków rażą sytuacje, gdy księża próbują oddziaływać na wiernych, mówiąc im, na kogo mają głosować. 62% Polaków uznaje za rażące również zajmowanie przez Kościół stanowiska wobec ustaw uchwalanych przez Sejm, a 41% Polaków ocenia w ten sposób także samo wypowiedzanie się Kościoła na tematy moralne i obyczajowe. Lekcje religii w szkołach rażące są już tylko dla 22% procent Polaków, a jeszcze mniej krytycznie oceniane jest umieszczanie krzyży w miejscach publicznych (rażące dla 11% Polaków) oraz religijny charakter przysięgi wojskowej (16% Polaków)⁹⁵. Choć znaczna większość respondentów zadeklarowała akceptację wobec ostatnich trzech wymienionych elementów naszej kultury, warto pamiętać, że mają one źródło w religii i obyczaju oraz nie wyrażają wartości i światopoglądu wszystkich członków polskiego społeczeństwa. Brak wrażliwości i relatywizmu w tym obszarze z łatwością może poskutkować dyskryminacją mniejszości osób niewierzących.

---

⁹⁴P. Edgell, G. Joseph, H. Douglas: *Atheists As "Other": Moral Boundaries and Cultural Membership in American Society*. „American Sociological Review” 2006, nr 71 (2), s. 215. Cyt. za: J. Tyrała: *Bez Boga...* s. 109.

⁹⁵M. Grabowska, CBOS: *Postawy wobec obecności religii i Kościoła w przestrzeni publicznej*. „Komunikat z badań” 2022, nr 3, s. 4.

1.10 Pojęcie stygmatyzacji w ujęciu E. Goffmana

Pojawienie się zjawiska ateizmu przyniosło możliwość wyróżniania jednostek i całych grup w oparciu o ich stosunek do kwestii wiary. Historia zna jednak szereg przykładów, w których takie etykietowanie miało charakter dyskryminujący⁹⁶, a niewiara uznawana była za rażącą dewiację. Amerykański socjolog Erving Goffman używa w tym kontekście terminu *stygmatyzacji* czyli nadania podmiotowi piętna. Taki podmiot będzie odznaczał się wewnątrz danej struktury społecznej, odstając od reszty, czyli od tzw. „normalsów”.

Piętno może przyjmować różne formy. W przypadku stygmatyzacji ze względu na cechy fizyczne (np. deformację, kolor skóry, przynależność etniczną), piętno jest widoczne z daleka i trudno je ukryć. Wiele rodzajów stygmatów ma jednak wymiar bardziej subtelny, mogą to być na przykład: krytykowane w danej kulturze cechy charakteru, wybrane orientacje seksualne, wyznanie religijne, narodowość, zaburzenia psychiczne, nałogi itp. W tym przypadku, tak jak w sytuacji braku wiary, do pewnego stopnia możliwe jest zarządzanie posiadany stygmatem, stosując strategię zakrywania piętna przed otoczeniem⁹⁷.

Intensywność zjawiska stygmatyzacji można opisać jako spektrum dyskryminujących zachowań od względnie mniej doskwierających (np. obelga słowna) do form bardzo radykalnych (przemoc, a nawet ludobójstwo). Jednymi z przejawów stygmatyzacji może być ograniczenie dostępu do danych zasobów. Co istotne, stygmatyzacja może występować nie tylko na poziomie mikrostrukturalnym, ale także w ramach całej społeczności, często przyjmując postać zinstytucjonalizowaną. W takich okolicznościach akty dyskryminacji są legitymizowane w ramach sformalizowanego systemu normatywnego zatwierdzonego decyzją władz⁹⁸.

W polskiej kulturze zdominowanej przez katolicki system normatywny, realna wydaje się możliwość zaistnienia lęku przed stygmatyzacją ze względu na brak wiary lub religijności.

---

⁹⁶J. Tyrała: *Bez Boga...* s. 272-280.

⁹⁷Goffman Erving: *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*. przekł. A. Dzierżyńska, J. Tokarska-Bakir, Gdańsk 2005, s. 33. Cyt. za: J. Tyrała: *Bez Boga...* s. 280-282.

⁹⁸M. Marger: *Race and Ethnic Relations. American and Global Perspectives*. Belmont 2009, s. 50-79. Cyt. za: J. Tyrała: *Bez Boga...* s. 283-284.

Koncepcja Goffmana będzie więc przydatnym narzędziem w operacjonalizacji tego obszaru badawczego w dalszej części pracy.

1.11 Wpływ epidemii COVID-19 na nastroje społeczne i religijność Polaków

17 listopada 2019 r. w chińskim mieście Wuhan został odnotowany pierwszy przypadek zakażenia koronawirusem SARS-CoV-2⁹⁹. Epidemia w szybkim tempie rozprzestrzeniła się na kolejne państwa i kontynenty. Już w marcu 2020 r. wymusiła zamknięcie polskich szkół oraz ograniczyła funkcjonowanie wielu sektorów gospodarki. Obawy przed pogłębieniem się kryzysu gospodarczego w maju 2020 r. poskutkowały strajkami przedsiębiorców oraz niektórych grup zawodowych¹⁰⁰.

Silne restrykcje wymusiły zmiany w codziennym funkcjonowaniu całego społeczeństwa, obejmując nimi osoby w różnym wieku, o innym statusie czy zamożności. Co więcej, zmiany te następowały wyjątkowo szybko. W efekcie wśród Polaków wzrastało poczucie zagrożenia i niepewności. Młodsze generacje Polaków urodzone po roku 1989 po raz pierwszy w życiu zetknęły się z tak dużymi systemowymi ograniczeniami w dostępie do różnego typu usług. Według badań Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, właśnie w grupie młodych dorosłych zarejestrowano największe nasilenie objawów lękowych i depresyjnych w trakcie pierwszego lockdownu¹⁰¹. Jednak wraz z trwaniem pandemii lęki i przygnębienie bardziej widoczne było wśród osób w wieku od 35 do 44 lat, prawdopodobnie w związku z większymi trudnościami w wypełnianiu obowiązków zawodowych i rodzicielskich w pandemicznej rzeczywistości¹⁰².

Epidemia wpłynęła także na sposób funkcjonowania instytucji religijnych. Obostrzenia prawne oraz obawy przed zakażeniem w dużym stopniu uniemożliwiały wiernym

---

⁹⁹R. Ciesielski: *Kościół katolicki w Polsce wobec pandemii*. „Przegląd Religioznawczy” 2020, nr 276 (2), s. 165.

¹⁰⁰B. Szczot: *Podsumowanie 2020 roku w Polsce*. <http://www.diplomacy.pl/pl/component/k2/item/549-podsumowanie-2020-roku-w-polsce> [dostęp: 25.03.2021].

¹⁰¹M. Gambin i in.: *Objawy depresji i lęku wśród Polaków w trakcie epidemii COVID-19. Raport z badań podłużnych*, s. 2-4. http://psych.strony.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/98/2021/01/Raport_objawy_depresji_leku_IV_fale.pdf [dostęp: 27.11.2022].

¹⁰²Tamże, s. 24.

bezpośredni kontakt z duchownymi. Wielu katolików zrezygnowało z fizycznego uczestnictwa we mszach świętych, decydując się na realizowanie praktyk religijnych za pośrednictwem transmisji telewizyjnych, radiowych czy internetowych. Do takiego zachowania zachęcała z resztą Rada Stała Konferencji Episkopatu Polski, rekomendując biskupom diecezjalnym udzielanie dyspensy od obowiązku uczestnictwa w niedzielnej eucharystii m.in. wszystkim, którzy odczuwają lęk przed zakażeniem. Odradzano także nawiązywania fizycznego kontaktu przy przekazywaniu znaku pokoju oraz rekomendowano przyjmowanie komunii św. na rękę (a nie – bezpośrednio do ust) ¹⁰³. Pozostałe nabożeństwa modlitewne, spotkania wspólnotowe, pielgrzymki i inne działania lokalnych grup religijnych także zostały znacząco ograniczone¹⁰⁴. Mniejsza częstotliwość praktyk wspólnotowych mogła przyczynić się do osłabienia więzi pomiędzy członkami tej grupy wyznaniowej, choć potwierdzenie tej tezy wymagałoby przeprowadzenia dokładnych badań jakościowych.

W okresie epidemii na **narastanie silnych, a nawet skrajnych nastrojów społecznych** w Polsce, wpływ miało kilka szczególnych wydarzeń sfery publicznej i politycznej. Jednym z nich były wybory prezydenckie mające miejsce na przełomie czerwca i lipca 2020 r. Pomijając kwestie emocji nieodzownie związanych z każdymi wyborami powszechnymi, kampania Andrzeja Dudy i jego słowa definiujące termin „LGBT” jako ideologię („Próbuje nam się wmówić, że to ludzie, a to jest po prostu ideologia”¹⁰⁵) wywołały w wielu miastach Polski protesty środowiska związanego z osobami nieheteronormatywnymi i niebinarnymi płciowo (określającymi siebie jako osoby LGBT+). W tamtym czasie, zdarzeń pogłębiających różnice światopoglądowe Polaków oraz sprzyjających radykalizacji postaw można było zaobserwować znacznie więcej. Warto wymienić tu chociażby: „cichy” protest pracowników radia „Trójka” po unieważnieniu głosowania „Listy przebojów Trójki” ze zwycięskim utworem Kazika, antyrządowe protesty KODu i „Związkowej Alternatywy”, protesty dotyczące sprawy Margot, a także październikowe demonstracje rolników

---

¹⁰³ R. Ciesielski: *Kościół katolicki w Polsce...* s.171.

¹⁰⁴Tamże, s. 172.

¹⁰⁵TVP Info: *Z telewizji wyrzucono posła, który nazwał to po prostu ideologią. Prezydent o LGBT.* <https://www.tvp.info/48513011/wybory-prezydenckie-2020-andrzej-duda-o-lgbt-komentuje-atak-tvn-na-posla-jacka-zalka> [dostęp: 25.03.2021].

sprzeciwiające się zakazie hodowli zwierząt futerkowych. Na ulicach można było ujrzeć również zbiorowe manifestacje negujące samo istnienie pandemii¹⁰⁶.

Okolicznościami społeczno-politycznymi najbardziej znaczącymi dla wspólnoty Kościoła rzymskokatolickiego okazał się werdykt Trybunału Konstytucyjnego ogłoszony 22 października 2020 r. i związane z nim protesty o wyjątkowo szerokim zasięgu. Trybunał uznał za niezgodny z konstytucją zapis o dopuszczalności aborcji w przypadku dużego prawdopodobieństwa ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu. W ulicznych manifestacjach sprzeciwu wobec decyzji TK trwających wiele dni wzięło udział łącznie kilkaset miast w Polsce oraz poza jej granicami¹⁰⁷. Według danych policji, jedynie 28 października odnotowano ponad 430 tysięcy uczestników i 410 równoległych akcji protestacyjnych¹⁰⁸. Skala zjawiska oceniana jest na największą od roku 1989¹⁰⁹. Manifestacje skierowane były nie tylko przeciwko zaostreniu prawa aborcyjnego i przeciw partii rządzącej (Prawo i Sprawiedliwość), ale również przeciwko instytucji Kościoła katolickiego i jej hierarchom, oskarżanych o ingerencję we władzę ustawodawczą Rzeczypospolitej¹¹⁰. Jednym z głównych celów tej pracy jest zbadanie wpływu opisywanych wydarzeń na zjawisko apostazji w Polsce.

Całokształt opisanych wydarzeń mających miejsce od roku 2020 istotnie wpłynął na sposób życia Polaków, a w wielu przypadkach zaburzył równowagę społeczną również na poziomie uznawanych wartości i zasad. Wielowymiarowość, duże natężenie oraz wysokie tempo przemian uzasadniają zaobserwowany przez psychologów wzrost poczucia niepewności w chaotycznej rzeczywistości. Opis ten silnie przypomina **stan anomii** z koncepcji R. K.

---

¹⁰⁶B. Szczot: *Podsumowanie 2020 roku w Polsce*.

<http://www.diplomacy.pl/pl/component/k2/item/549-podsumowanie-2020-roku-w-polsce> [dostęp: 25.03.2021].

¹⁰⁷J. Karasiewicz Julia: *Ogólnopolski Strajk Kobiet trwa, do akcji dołączyło ponad 200 miast. Gdzie i kiedy kolejne strajki?* <https://polskatimes.pl/ogolnopolski-strajk-kobiet-trwa-do-akcji-dolaczylo-ponad-200-miast-gdzie-i-kiedy-kolejne-strajki-lista-protestow-nie-tylko-w/ar/c6-15255622> [dostęp: 25.03.2021].

¹⁰⁸A. Kuźniar: *Komendant Główny Policji o protestach: zatrzymano blisko 80 osób; prowadzonych jest ponad 100 postępowań ws. dewastacji*. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1494857,komendant-glowny-policji-o-protestach-zatrzymano-blisko-80-osob-prowadzonych-jest-ponad-100-postepowan-ws-dewastacji.html> [dostęp: 25.03.2021].

¹⁰⁹New York Times: *Women Converge on Warsaw, Heightening Poland's Largest Protests in Decades*. <https://www.nytimes.com/2020/10/30/world/europe/poland-abortion-women-protests.html> [dostęp: 25.03.2021].

¹¹⁰Ogólnopolski Strajk Kobiet, fanpage na portalu Facebook: *Post dotyczący postulatu „Państwo wolne od zabobonów”*. <https://www.facebook.com/ogolnopolskistrajkkobiet/posts/2038653466160641/> [dostęp: 25.03.2021].

Mertona. Wykorzystanie jej założeń może pomóc w wyjaśnianiu odczuć i zachowań Polaków w tak wyjątkowym okresie globalnej epidemii.

1.12 Apostazja jako akt formalny – definicja i opis procedury

Termin „apostazja” pochodzi od greckiego słowa *apostasia*, które oznacza *odstąpienie, odstępstwo* lub *bunt*. W religii chrześcijańskiej apostazją nazywa się dobrowolne, świadome i całkowite odstąpienie:

- wyznawcy od wiary (*a fide*),
- księdza od kapłaństwa (*ab ordine*),
- zakonnika po ślubach wieczystych od zakonu (*a religione*)¹¹¹.

Nie należy mylić pojęć *apostazji* i *herezji*. Wg Kodeksu Prawa Kanonicznego herezja oznacza bowiem „uporczywe, po przyjęciu chrztu, zaprzeczanie jakiejś prawdy, w którą należy wierzyć wiarą boską i katolicką, albo uporczywe powątpiewanie o niej”¹¹². Słownik Teologiczny rozróżnia *herezję formalną* – przestępstwo przeciw wierze, popełniane przez osoby, które dobrowolnie i z uporem sprzeciwiają się prawdzie objawionej, definiowanej przez Kościół katolicki za dogmat, a także *herezję materialną*, będącą niezawinionym błędzeniem w wierze w wyniku nieuwagi lub niewiedzy. Właściwe znaczenie *heretyka* łączy się jedynie z herezją formalną, skutkującą zerwaniem jedności ze wspólnotą kościelną i nałożeniem kary ekskomuniki¹¹³. Herezja jest więc błędną (z punktu widzenia Kościoła) interpretacją prawd wiary i sama w sobie nie jest jeszcze apostazją, ale może do niej prowadzić.

Apostazja oznacza o wiele więcej niż samą rezygnację z praktyk religijnych, np. z udziału we mszy świętej. Profesor KUL Michał Wyrostkiewicz tłumaczy apostazję jako „formalne zaprzestanie bycia członkiem Kościoła, rezygnację z wiary w Chrystusa i z sakramentów” oraz „poważny akt mający konsekwencje prawne i społeczne”. Dokonując

---

¹¹¹W. Kopaliński: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. t. IV, Warszawa 2007, s. 40.

¹¹²*Kodeks Prawa Kanonicznego* z 4.12.1983 r., kan. 751 <https://sip.lex.pl/akty-prawne/akty-korporacyjne/kodeks-prawa-kanonicznego-286754792> [dostęp: 25.03.2021].

¹¹³W. Łydka: *Hasło: herezje*. W: *Słownik Teologiczny*. Pod red. A. Zuberbier, t. 1, Katowice 1985, s. 201-202.

apostazji „zrywa się ze wszystkim, co jest związane z życiem Kościoła”, poddając w wątpliwość lub wprost sprzeciwiając się wierze w Boga¹¹⁴.

Samo przestępstwo apostazji (odstąpienia od wiary) nie oznacza jeszcze faktycznego „wypisania się” ze wspólnoty wiernych. Aby do tego doszło, konieczne jest działanie, które kodeks kanoniczny określa wyrażeniem „formalnego aktu odłączenia się od Kościoła katolickiego”¹¹⁵. Jest to pojęcie stosunkowo nowe wynikające z ustaleń Soboru Watykańskiego II¹¹⁶. Przedstawione wyrażenie przez dziesiątki lat budziło wątpliwości interpretacyjne¹¹⁷, aby wreszcie w 13 marca 2006 roku wydany został list okólny Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych przedstawiający konkretne wymagania, które należy spełnić, aby formalnie wystąpić z Kościoła katolickiego¹¹⁸.

By dokonać aktu apostazji, trzeba być osobą pełnoletnią (zgodnie z prawem polskim), zdolną do czynności prawnych, działającą w sposób wolny i świadomy. W pierwszej kolejności należy uzyskać świadectwo aktu chrztu z parafii, w której miał miejsce ten sakrament, o ile nie jest to aktualna parafia miejsca zamieszkania. Następnie należy udać się osobiście do parafii miejsca zamieszkania i złożyć na ręce proboszcza pisemne oświadczenie woli wraz z uzasadnieniem. Przykład takiego oświadczenia udostępniony przez jedną z respondentek badania pilotażowego znajduje się na końcu pracy. Zgodnie z nowymi zasadami ustalonymi w 2015 r. przez Konferencję Episkopatu Polski, nie jest już konieczna obecność świadków w momencie dokonywania apostazji. Proboszcz, który przyjmuje oświadczenie, zgodnie z dekretem KEP, powinien zweryfikować tożsamość parafianina, a następnie podjąć rozmowę duszpasterską, mającą na celu „obudzenie wiary zaszczerpionej weń przez sakrament chrztu”. Jeśli wola wystąpienia z Kościoła jest stała pomimo starań podjętych przez duchownego, informuje on „odstępę” o konsekwencjach prawnych złożonego oświadczenia, w tym

---

¹¹⁴E. Zięba: *Prezentacja publikacji „Zanim odejdiesz... Kilka słów do osób rozważających wystąpienie z Kościoła katolickiego”* https://www.kul.pl/art_94699.html [dostęp: 30.07.2022].

¹¹⁵W. Góralski: *Formalny akt odstąpienia od Kościoła katolickiego w świetle Listu okólnego Papieskiej Rady do Spraw Tekstów Prawnych z dnia 13 marca 2006 roku*. „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 2008, nr 51 (3-4), s. 18.

¹¹⁶R. Dettlaff: *Apostazja a formalny akt wystąpienia z Kościoła katolickiego w kanonicznym prawie karnym*. Praca magisterska, promotor: M. Saja, Poznań 2016, s. 55.

¹¹⁷Tamże, s. 56-63.

¹¹⁸Konferencja Episkopatu Polski: *Zasady postępowania w sprawie formalnego aktu wystąpienia z Kościoła*. <https://episkopat.pl/en/zasady-postepowania-w-sprawie-formalnego-aktu-wystapienia-z-kosciola/> [dostęp: 30.07.2022].

szczególnie o karze ekskomuniki *latae sententiae* (kara z mocy samego prawa, zaciągana w momencie jego złamania). Informacja na temat wystąpienia z Kościoła zostaje dopisana do aktu chrztu apostaty¹¹⁹.

Podleganie karze ekskomuniki łączy się m. in. z zakazem „jakiegokolwiek udziału posługiwania” w sprawowaniu ofiary eucharystycznej lub w „jakichkolwiek innych obrzędach kultu”, w sprawowaniu i przyjmowaniu sakramentów, a także w sprawowaniu urzędów i posług kościelnych¹²⁰. Oznacza to także, że apostata nie może podjąć się funkcji chrzestnego, świadka bierzmowania oraz świadka zawarcia małżeństwa¹²¹. Co więcej, jeśli przed śmiercią apostata nie wykaże żadnych oznak pokuty, powinien zostać pozbawiony możliwości pogrzebu kościelnego¹²².

Akt apostazji nie unieważnia przyjętych w przeszłości sakramentów¹²³, w tym sakramentu małżeństwa lub sakramentu chrztu (zgodnie z zasadą „*semel catholicus, semper catholicus*”¹²⁴). Aktualne prawo kościelne w Polsce nie daje też możliwości trwałego usunięcia danych metrykalnych przechowywanych w parafialnych księgach¹²⁵, choć wielu apostatów zabiega o takie działanie¹²⁶. „Odstępca” cały czas pozostaje osobą ochrzczonej i ma możliwość „powrotu do pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim”. Aby tego dokonać, odstępca musi przygotować pisemną prośbę zgodną z wymogami dekretu, a następnie złożyć ją proboszczowi miejsca zamieszkania. Jeśli proboszcz stwierdzi gotowość odstępcy do powrotu do życia sakramentalnego, zwraca się do ordynariusza uprawnionego do zdjęcia kary ekskomuniki.

---

¹¹⁹Uchwała nr 20/370/2015. „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2015, nr 21, s. 102-103.

¹²⁰Kodeks Prawa Kanonicznego z 4.12.1983 r. kan. 1321 §2 <https://sip.lex.pl/akty-prawne/akty-korporacyjne/kodeks-prawa-kanonicznego-286754792> [dostęp: 25.03.2021].

¹²¹Uchwała nr 20/370/2015... s. 102.

¹²²Kodeks Prawa Kanonicznego z 4.12.1983 r. kan. 1184 §1 <https://sip.lex.pl/akty-prawne/akty-korporacyjne/kodeks-prawa-kanonicznego-286754792> [dostęp: 25.03.2021].

¹²³R. Dettlaff: *Apostazja a formalny...* s. 55.

¹²⁴P. Jagiełło: *Apostazja od katolicyzmu w prawie kanonicznym i w prawie polskim*. „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2016, nr 10, s. 412.

¹²⁵Konferencja Episkopatu Polski: *Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim*. Art. 14 ust. 4. <https://www.ekai.pl/dokumenty/dekret-ogolny-w-sprawie-ochrony-osob-fizycznych-w-zwiazku-z-przetwarzaniem-danych-osobowych/> [dostęp: 25.03.2021].

¹²⁶M. Rola: *Formalny akt wystąpienia z Kościoła katolickiego w świetle nowych regulacji prawnych przyjętych przez Konferencję Episkopatu Polski*. Praca magisterska, promotor: K. Mikołajczuk, Lublin 2019, s. 27.

Ordynariusz może nałożyć na byłego apostatę odpowiednią pokutę, kończącą proces odzyskiwania utraconego statusu pełnoprawnego członka Kościoła katolickiego¹²⁷.

1.13 Dynamika zjawiska apostazji w Polsce

Dane na temat apostazji w Polsce są jedynie szacunkowe i na ich podstawie trudno jest w pełni wnioskować o dynamice zjawiska lub zmiennych na niego wpływających. Według Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego w latach 2009-2006 szacuje się wystąpienie łącznie 1057 aktów wystąpienia z Kościoła. Natomiast w samym 2010 r. liczba nowych apostatów miała wynieść 459 osób, co świadczy o wzroście dokonanych apostazji w porównaniu ze średnią z lat poprzednich. Dane te zostały pozyskane w ramach badania przeprowadzonego w roku 2011 i mają charakter szacunkowy. Są to też jedyne oficjalnie opublikowane dane dotyczące zjawiska apostazji w Polsce. ISKK nie kontynuował prac badawczych, jak podaje na swojej stronie: „w związku ze stosunkowo niewielką skalą zjawiska”¹²⁸. Co istotne, Instytut jest niezależnym ośrodkiem naukowym – funkcjonuje jako podmiot odrębny od Kościoła katolickiego w Polsce. Trudno więc wymagać od tej instytucji, aby pozyskiwała i udostępniała dane o poszczególnych aktach zawieranych w parafiach Kościoła rzymskokatolickiego, w tym o apostazji.

Miejscem, które może posiadać wiedzę o omawianym zjawisku apostazji są kurie diecezjalne Kościoła katolickiego. To właśnie do nich wysyłane są kopie oświadczeń woli apostatów. Kurie nie są jednak transparentne w tym aspekcie i nie udostępniają publicznie informacji o skali zjawiska. Na potrzeby pracy podjęto próbę mailowego kontaktu z tymi podmiotami (41 kurii z wyłączeniem Ordynariatu Polowego WP). Niestety nie w każdym przypadku uzyskanie aktualnego maila do danej instytucji było łatwe lub możliwe, a do tego większość przesłanych próśb o udostępnienie danych dot. zjawiska apostazji nie doczekało się odpowiedzi. Dwie kurie poinformowały, że nie dysponują statystyką w tym obszarze. Kilka innych poinformowało o możliwości udostępnienia danych jedynie na potrzeby prowadzenia potwierdzonych przez uczelnię prac naukowych, gdyż informacje te z objęte są tajemnicą.

---

¹²⁷*Uchwała nr 20/370/2015...* s. 103.

¹²⁸ISKK: *Statystyki nt. apostazji w Polsce*. <http://www.iskk.pl/badania/religijnosc/303-statystyki-nt-apostazji-w-polsce> [dostęp: 25.03.2021].

Kurie nie podały uzasadnienia szczególnej ochrony danych statystycznych przed osobami zainteresowanymi zjawiskiem. Mimo to cztery diecezje zdecydowały się podzielić swoimi obserwacjami, które umieszczono w tabeli nr 2:

Tabela 2: Liczba aktów apostazji w wybranych diecezjach w latach 2006-2022.

Diecezja Rok	Diecezja legnicka	Archidiecezja gnieźnieńska	Diecezja tarnowska	Diecezja zielonogórsko- gorzowska
<i>Liczba wiernych*</i>	732,600	639,500	1,110,400	981,400
2006	2	4	brak danych	brak danych
2007	7	6	brak danych	brak danych
2008	9	14	1	brak danych
2009	6	3	1	brak danych
2010	8	4	5	brak danych
2011	9	4	6	15
2012	7	4	9	14
2013	7	5	9	13
2014	5	10	4	16
2015	6	7	5	8
2016	9	16	7	29
2017	0	9	12	36
2018	21	17	12	28
2019	42	15	20	55
2020	77	57	54	117
2021	187	73	86	293
2022**	85 - na dzień 15.11.22	51 - na dzień 8.11.22	43 - na dzień 7.11.22	111 - na dzień 3.11.22

*Liczba wiernych na rok 2015 na podstawie notatki informacyjnej GUS i ISKK, pełny opis w przypisie dolnym¹²⁹.

**Na rok 2022 prezentowane są dane cząstkowe. Ze względu na brak informacji o sposobie zliczania aktów apostazji trudno jest prognozować pełną liczbę formalnych wystąpień z Kościoła katolickiego.

Źródło: Dane pozyskane mailowo bezpośrednio od kurii diecezjalnych. Opracowanie własne.

Pozyskane dane w diecezjach leżących w zachodniej, centralnej i południowej Polsce ukazują podobną dynamikę zjawiska apostazji. Do lat 2017/2018 skala wystąpień z Kościoła utrzymywała się na podobnym, niskim poziomie, za to **w latach 2019-2020 w wymienionych diecezjach nastąpił widoczny wzrost składanych aktów formalnych**. Zdecydowanie najwięcej obserwacji zjawiska odnotowano w roku 2021. W kuriach w Legnicy i w Zielonej Górze liczba aktów apostazji wzrosła ponad dwukrotnie w stosunku do roku poprzedniego. Ze

¹²⁹ISKK, GUS: *Struktura administracyjna Kościoła katolickiego w Polsce i podstawowe statystyki*. Warszawa 2017, s. 6-7.

względu na brak informacji na temat sposobu pozyskiwania i katalogowania aktów apostazji, trudno jest wnioskować o wielkości zjawiska w roku 2022. Jeśli informacje o nowych aktach aktualizowane były regularnie, skala zjawiska odnotowana w roku 2021 nie powtórzy się w roku kolejnym, ale analiza trendu w tym obszarze wymaga prowadzenia obserwacji w nadchodzących latach. Niezaprzeczalnym faktem jest jednak szczególnie wysokie zainteresowanie apostazją w roku 2021.

Wzrost zainteresowania apostazją od roku 2020 widoczny był również w mediach społecznościowych oraz Google Trends. Poniższy wykres ukazuje dynamikę popularności hasła „apostazja” wpisywanego w wyszukiwarkę Google na przełomie ostatnich lat:

Wykres 1: Zainteresowanie hasłem „apostazja” w wyszukiwarce Google w okresie: X 2017 – VI 2022.

Uwaga: Dane wyrażone są w wartościach względnych, gdzie 100% oznacza maksymalny poziom zmiennej. Narzędzie Google Trends nie udostępnia danych w wartościach bezwzględnych.

Źródło: Google Trends. Opracowanie własne.

Pierwszy wyraźny wzrost wyszukiwań hasła „apostazja” nastąpił już w drugiej połowie roku 2019. Wysokie zainteresowanie utrzymywało się wtedy jednak bardzo krótko, przez około 1 miesiąc. Najwyższa liczba wyszukiwań została zaobserwowana na końcu października roku 2020, a dokładniej 26.10, **na dwa dni po ogłoszeniu przez Trybunał Konstytucyjny wyroku** mającego przyczynić się do zaostrzenia prawa aborcyjnego w Polsce.

Aktywność osób zainteresowanych apostazją odnotowano szczególnie w mediach społecznościowych. 24 października, czyli dokładnie w dniu wydanego przez TK orzeczenia, na portalu społecznościowym Facebook została utworzona grupa pod nazwą „Apostazja 2020”¹³⁰. Miała ona zrzeszać osoby pragnące uzyskać informacje potrzebne do dokonania aktu apostazji. Ze wszystkich forów związanych z apostazją działających w mediach społecznościowych, właśnie ta grupa uzyskała największą liczbę członków. Wg danych uzyskanych od administratora grupy, na początku kwietnia 2021 r. społeczność liczyła już prawie 20 tys. użytkowników. W kolejnym roku liczba poszerzyła się o dodatkowe 2 tysiące osób. Główne tematy poruszane w tym gronie internautów dotyczą przede wszystkim wymiany informacji i doświadczeń z procesu apostazji. Grupa oferuje swoim członkom pomoc zarówno w zakresie niezbędnej wiedzy, jak i wsparcia na poziomie emocjonalnym. Wielu członków grupy deklaruje w swoich postach i komentarzach, że kwestie zmian w prawie aborcyjnym nie są dla nich obojętne, a nawet mogą stanowić przesłankę do dokonania apostazji. Okoliczności powstania grupy, publikowane na niej treści oraz wypowiedzi jej członków stanowią cenne źródło wiedzy na temat przyczyn wzrostu skali występowania zjawiska apostazji od końca roku 2020.

1.14 Motywacje do opuszczenia Kościoła katolickiego

Przyglądając się treściom publikowanym na grupie „Apostazja 2020” stwierdzić należy, że powodów do odejścia z Kościoła rzymskokatolickiego może być wiele, a zagadnienie to jest złożone i często nieoczywiste. Gdy w 2011 r. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego badał zjawisko apostazji, przebadanych zostało 210 apostatów i na tej podstawie stwierdzono, że *„Apostaci zasadniczo to osoby z dużych miast i stosunkowo młode, zaś najważniejszą przyczyną formalną wystąpień z Kościoła nie jest brak wiary, lecz negatywne postrzeganie instytucji Kościoła.”*¹³¹. W dalszej części wypowiedzi dyrektor ISKK ks. Wojciech Sadłoń przyznał także, że przyczyną odejścia części badanych był również *brak czytelnego świadectwa wiary ze strony księży*.

---

¹³⁰Grupa Apostazja 2020, Facebook. <https://www.facebook.com/groups/apostazja2020> [dostęp: 28.11.2022].

¹³¹Polsat News: *Apostazja. Kto odchodzi z Kościoła?* <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2021-03-03/apostazja-kto-odchodzi-z-kosciola/> [dostęp: 30.11.2022].

W grudniu 2020 r. ks. Wojciech Sadłoń ponownie wypowiedział się na w tym temacie, informując o sygnałach wzrostu liczby aktów apostazji. Rozmowy ISKK z duszpasterzami w parafiach wykazały, iż prawdopodobne przyczyny dokonywanych apostazji w tamtym okresie to między innymi brak wiary oraz negatywne postrzeganie roli instytucji Kościoła i jego obecności w przestrzeni publicznej¹³².

Dotychczas nie zostały opublikowane żadne dane liczbowe dotyczące motywacji do dokonania apostazji, więc zagadnienie to zostanie pogłębione w badawczej części pracy. Cenną intuicją w tym temacie mogą być natomiast wyniki badania CBOS z sierpnia 2022 r. opublikowane w komunikacie pt. „Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?”¹³³. Zostały one przedstawione w tabeli znajdującej się na kolejnej stronie.

Analizując najczęstsze lub najbardziej interesujące dla dalszej pracy motywy ujęte w tabeli warto najpierw zwrócić uwagę na deklaracje największej liczby respondentów. Najczęściej wskazywanymi motywami do rezygnacji z praktyk religijnych były kolejno: brak potrzeby (brak sensu) wykonywania praktyk religijnych (17% wskazań), krytyka Kościoła (12%), brak wiary lub kryzys wiary (11%), krytyka księży (10%) oraz polityka (9%). Nieco rzadziej respondenci podawali jako powód: brak zaufania do Kościoła i księży (7%), kwestie zdrowotne lub związane z wiekiem (7%), brak czasu lub poczucie straty czasu (6%) oraz skandale pedofilskie (5%). 4% badanych zwróciło również uwagę na przyczyny związane z pandemią, hipokryzją księży i sposobami bogacenia się Kościoła. 3% badanych zadeklarowało, że dystansuje się od praktyk w Kościele, ale dalej pozostaje osobami wierzącymi. Należy mieć na uwadze, że badanie zostało przeprowadzone na grupie jedynie 370 osób, więc przy wnioskowaniu na temat całej populacji Polaków należy zachować szczególną ostrożność.

---

¹³²J. Kaczmarczyk: *Kościół w Polsce wraca do badania zjawiska apostazji*. <https://wydarzenia.interia.pl/religia/news-kosciol-w-polsce-wraca-do-badania-zjawiska-apostazji,nId,4938775> [dostęp: 30.11.2022].

¹³³M. Grabowska, CBOS: *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?* „Komunikat z badań” 2022, nr 105.

Tabela 3: Motywy do rezygnacji z praktyk religijnych (w odsetkach: N=370).

Brak potrzeby (<i>brak sensu; Nie interesuje mnie to; obojętność; lenistwo; Nie czułem się z tym dobrze</i>)	17%
Krytyka Kościoła (<i>ogólna; Kościół jako instytucja zaczął mnie denerwować; Nie podoba mi się to, co robi Kościół; Zraziłem się do Kościoła; Kościół to patologia; Kościół to organizacja mafijna; dezaprobata hierarchów; krytycznie o podejściu Kościoła do wiernych i wtrącaniu się w życie prywatne ludzi</i>)	12%
Brak wiary (<i>kryzys wiary; Straciłem wiarę; Dorosłem; Zaczęłem myśleć; Nie trafia do mnie to przesłanie; brak przekonania; Nie wierzę w istnienie bytów nadprzyrodzonych</i>)	11%
Krytyka księży , ich zachowania (<i>podejście do ludzi; zachowanie wobec mnie; arogancja; nietolerancja; specyficzny proboszcz</i>)	10%
Polityka (<i>Kościół miesza się do polityki; za dużo polityki etc.</i>)	9%
Brak zaufania do Kościoła i księży	7%
Zdrowie, wiek	7%
Brak czasu, strata czasu	6%
Skandale pedofilskie (<i>ich tuszowanie, nierozliczenie; Kościół ukrywa za swoimi murami przestępców-pedofilów; afery: gwałty, molestowania</i>)	5%
Pandemia	4%
Pieniądze (<i>Kościół jest nastawiony na pieniądze, garnie się do pieniędzy; Chodzi im tylko o pieniądze; biznes; złodziej</i>)	4%
Hipokryzja , fałsz, zakłamanie (<i>Nieprzestrzeganie prawd, które sami wyznają; Rozbieżności tego, co mówią i co robią; Co zakazują, to sami robią</i>)	4%
Indywidualna sytuacja (<i>wyrzucenie z lekcji religii; niedopuszczenie do sakramentów; drugi związek; niesprawiedliwe traktowanie; powody osobiste; problemy rodzinne; traumatyczne wydarzenie – śmierć syna</i>)	4%
Rodzina (<i>nie zachęcała lub przymuszała – bunt nastolatka</i>)	3%
Wiara bez praktyk (<i>Modlę się sam w domu; Wierzę w Boga, ale nie w Kościół</i>)	3%
Ateizm	3%
Przekaz Kościoła (<i>Nie przyciąga; archaiczny; nieaktualny; nieprzystosowany; nieatrakcyjny; nudny; głupi; bezmyślny; bezsensowny; Księża różne bzdety opowiadają; Kościół opowiada głupoty</i>)	3%
Zmiana religii , światopoglądu, poglądów (<i>Miała kontakt ze świadkami Jehowy, poznała wiarę prawdziwą, do której się przekonała; inne poglądy religijne; Zmieniły mi się poglądy; Mam inne poglądy; Nie zgadzam się z nauką kościoła; różnica poglądów</i>)	3%
Agnostycyzm	1%
Krytyka religii (<i>bajki, bujda, zabobon, narzędzie kontroli, narzędzie manipulacji i oglupiania społeczeństwa</i>)	1%
Wiara w naukę , racjonalizm	1%
Inne (<i>ksiądz w rodzinie; Zwątpiłem w „łożenie” do Kościoła, to było takie „narodowe” chodzenie do Kościoła i na religię; homofobiczny stosunek hierarchów kościelnych do mniejszości; Katolicyzm kojarzy mi się z ciężkim smutkiem, umartwianiem, poczuciem winy; To były czasy stalinowskie).</i>	2%

Uwaga do tabeli: odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ badani mogli wskazać więcej niż jeden powód rezygnacji z praktyk religijnych.

Źródło: CBOS: Komunikat z badań „Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?” nr 105/2022¹³⁴.

¹³⁴Tamże, s. 4.

Osoby biorące udział w badaniu łączyła jedna wspólna cecha – każda z tych osób zdecydowała się zaprzestać podejmowania praktyk religijnych. W gronie tym mogły znaleźć się zarówno osoby, które jedynie zaniechały dalszych działań związanych z życiem w Kościele i prawdopodobnie stanowiły one większość (lub nawet całość) próby. Jeśli jednak dany respondent podjął również dodatkowy wysiłek formalnego wystąpienia z Kościoła, jego motywacje mogły różnić się od wypowiedzi innych, bardziej biernych respondentów. Przesłanki do złożenia aktu apostazji powinny być bowiem odpowiednio silne, aby potencjalny apostata zdecydował się na dodatkowy wysiłek w postaci procesu apostazji. W części badawczej pracy zagadnienie to zostanie pogłębione w oparciu o dane pozyskane bezpośrednio od apostatów.

Rozdział 2: Metodologia badań

2.1 Cel i przedmiot badań

Przedmiotem badania jest zjawisko apostazji w Polsce. Obszar ten nie został dotychczas w pełni zbadany i opisany. Możliwość dokonania formalnej apostazji pojawiła się dopiero w roku 2006, a skala apostazji przez kolejne kilkanaście lat była marginalna w odniesieniu do wszystkich ochrzczonych Polaków. Temat jest więc stosunkowo nowy, a wzrost popularności apostazji jest kwestią ostatnich dwóch lat. Z tego powodu praca ta łączy poniekąd trzy różne cele badawcze¹: eksplorację, opis naukowy oraz wyjaśnienie zjawiska, przy czym główny nacisk położony jest na ostatni z wymienionych kierunków prowadzenia badania.

W poprzednim rozdziale omówione zostały czynniki świadczące o wzroście zainteresowania apostazją w Polsce w latach 2020-2022. Celem niniejszej pracy jest zatem wyjaśnienie przyczyn tego zjawiska w powiązaniu z wydarzeniami społeczno-politycznymi mającymi miejsce w tym okresie. Szczególna uwaga poświęcona została motywacjom apostatów i okolicznościom towarzyszącym procesowi występowania z Kościoła katolickiego.

2.2 Pytania badawcze

Powyższy cel badawczy realizowany jest poprzez poszukiwanie odpowiedzi na poniższe cztery główne pytania badawcze.

Pierwsze z nich brzmi: ***Z jakich powodów Polacy decydują się na opuszczenie Kościoła Katolickiego poprzez formalne dokonanie apostazji?*** Pytanie to dotyczy motywacji towarzyszących apostatom. Motywy te rozważane są w odniesieniu do trzech sfer. Pierwsza dotyczy kwestii normatywnych oraz obszaru wiary i doktryny religijnej. Druga sfera odnosi się do relacji międzyludzkich mających istotny wpływ na decyzję dotyczącą apostazji. Ostatni

---

¹ E. Babbie: *Badania społeczne w praktyce*. przekł. W. Betkiewicz, Warszawa 2004, s. 110-113.

obszar wyodrębniony w ramach tego pytania badawczego to sfera związana z instytucją Kościoła, zachowaniem jej hierarchów oraz związku Kościoła z polityką.

W ramach pogłębienia tego zagadnienia badanie stara się znaleźć odpowiedź na pytania o *kluczowe przekonania* sprzyjające dokonaniu apostazji, a także o *zewnętrzne okoliczności* mające wpływ na decyzję o odejściu z Kościoła. Szczególny nacisk położony jest na sprawdzeniu *zależności pomiędzy rosnącym zjawiskiem apostazji a wybranymi wydarzeniami społeczno-politycznymi z roku 2020*, w tym: epidemią wirusa COVID-19, wyborami prezydenckimi oraz manifestacjami społecznymi i politycznymi z tamtego okresu – z naciskiem na spór o prawa dotyczące aborcji. Każde z niniejszych zagadnień może okazać się przydatne w analizie przyczyn dokonywanych apostazji oraz zmian w dynamice omawianego zjawiska w ostatnich latach.

Dodatkowym pytaniem uszczegóławiającym obszar motywacji do dokonania apostazji jest pytanie o to, czy akt apostazji może *pełnić rolę buntu lub manifestu* jednostki wobec wybranych podmiotów (w tym: Instytucji Kościoła, władzy oraz rodziny) lub wobec wybranych elementów kulturowych funkcjonujących w danym społeczeństwie. Pytanie to nawiązuje bezpośrednio do typów adaptacji społecznej w koncepcji R. K. Mertona.

Opis przekonań i motywacji Polaków związanych z dokonywaniem apostazji nie byłby pełny bez pogłębienia badania o czynniki *odwodzące* od decyzji o apostazji. Ten wniosek kieruje ku analizie obaw wiążących się z aktem apostazji i jego konsekwencjami. Drugie z głównych pytań badawczych brzmi zatem: ***Jakie obawy towarzyszą apostatom przed dokonaniem aktu apostazji?*** Z tym zagadnieniem łączy się też pytanie o to, na ile uzasadnione były dane obawy apostatów i czy faktycznie po dokonaniu apostazji obawy te spełniły się.

Trzeci obszar badawczy ma na celu odpowiedzieć na pytanie: ***W jaki sposób apostaci oceniają własny proces apostazji?*** Zagadnienie to zostało rozwinięte przez pytania szczegółowe dotyczące długości i poziomu skomplikowania procesu oraz oceny zachowania przedstawicieli Kościoła uczestniczących w procesie.

Kolejne z pytań badawczych podejmuje analizę wybranych skutków aktu apostazji i brzmi: ***Jakie znaczenie na poziomie mikro- i makrospołecznym ma zjawisko apostazji w***

ostatnich latach? Zagadnienie zostało rozwinięte o pytanie o tożsamość apostaty (*Czy apostazja istotnie wpływa na tożsamość odstępców?*), a także o pytanie o możliwość oddziaływania zjawiska apostazji na elementy struktury społeczeństwa polskiego - jego instytucji oraz elementów tradycji. Jedno z pytań szczegółowych ma za zadanie sprawdzić, czy sami apostaci postrzegają zjawisko apostazji jako działanie posiadające pewną siłę sprawczą. W ramach tego wątku podjęta została również analiza możliwości apostatów co do samoorganizacji m.in. poprzez zaangażowanie w internetowe inicjatywy i grupy społecznościowe.

2.3 Opis wybranych metod i technik badawczych

Praca badawcza podzielona została na dwa etapy: jakościowy pilotaż oraz ankietę internetową. Pierwszy z nich miał formę indywidualnych wywiadów pogłębionych częściowo ustrukturyzowanych z wykorzystaniem scenariusza. Miał on postać listy pytań pozwalających odpowiedzieć na opisane wyżej pytania badawcze przy równoczesnym poznaniu indywidualnego kontekstu (historii) każdego z respondentów. Wywiady odbywały się w formie wideocztatu za pośrednictwem komunikatorów Skype i Microsoft Teams. Kontakt zdalny wynikał z dużej odległości geograficznej od respondentów oraz w celu przeciwdziałania skutkom epidemii wirusa COVID-19. Każda z rozmów trwała ok. 60-100 minut. Etap ten miał za zadanie sprawdzenie adekwatności pytań badawczych oraz przygotowanie materiału pod stworzenie narzędzia do badań ilościowych. Pilotażowy charakter wywiadów oraz ograniczone zasoby czasowe i finansowe wpłynęły na decyzję o przeprowadzeniu względnie małej liczby wywiadów (siedem rozmów), pozwalających jednak na lepsze pogłębienie i zrozumienie złożonych okoliczności zjawiska apostazji w Polsce. Narzędzie badawcze w postaci scenariusza wywiadu znajduje się w aneksie na końcu pracy.

Drugi etap badania obejmował pozyskanie danych metodą mieszaną (głównie ilościową z elementami jakościowymi) za pomocą ankiety internetowej. Technika ta pozwala na szybkie i niedrogi dotarcie do dużej liczby rozproszonych geograficznie respondentów i dobrze sprawdza się w przypadku zbiorowości aktywnych w mediach społecznościowych. Narzędziem badawczym wykorzystanym do tego celu był kwestionariusz udostępniony na platformie Formularzy Google. Wybór tej platformy nie był przypadkowy, gdyż jest to

narzędzie darmowe o atrakcyjnej formie wizualnej. Jest to przydatne rozwiązanie w przypadku długich kwestionariuszy, gdy utrzymanie uwagi respondenta jest kluczowe do pozyskania pełni danych.

Kwestionariusz rozpoczynał się od tytułu i wstępu zawierającego: wprowadzenie do tematyki badania, podziękowanie dla respondenta, ogólną instrukcję do wypełniania narzędzia badawczego, zapewnienie o poufności i anonimowości oraz dane kontaktowe do autora badania. Poniżej znajdowało się pytanie filtrujące, weryfikujące, czy wszystkie osoby biorące udział w ankiecie dokonały już aktu apostazji. Pod koniec okresu pozyskiwania danych pytanie to filtrowało także płeć respondentów, w celu uzyskania odpowiedniego rozkładu tej cechy wśród badanych.

Kolejne pytania odnosiły się do cech społeczno-demograficznych respondentów oraz do innych zmiennych niezależnych potrzebnych do analizy zjawiska apostazji. Były to pytania o: rok urodzenia, płeć, wykształcenie oraz o wielkość miejscowości, w których badany wychował się, został ochrzczony oraz mieszkał w czasie dokonywania apostazji. W tym miejscu umieszczono również pytanie o wielkość miejscowości, w której znajdowała się parafia, w której kandydat dokonywał aktu apostazji (jeśli była ona inna niż parafia chrztu), a także pytanie o rok, w którym respondent wystąpił z Kościoła katolickiego. Dodatkowo na końcu kwestionariusza znajdowało się pytanie o to, czy i na kogo dany respondent oddał głos w wyborach prezydenckich w roku 2020. Pytanie to miało na celu względne określenie poglądów politycznych respondentów i mogło być kwestią drażliwą dla badanych, stąd podjęto decyzję o umieszczeniu go na końcu kwestionariusza.

Główną część badania stanowiło 28 pytań różnego typu realizujące pytania badawcze opisane w poprzednim podrozdziale. Składały się na nie pytania o historię respondenta, jego doświadczenia, przekonania i opinie związane z wiarą, religijnością i samym procesem apostazji.

Pierwsze z tych pytań miały formę twierdzeń mających pogłębić indywidualny kontekst respondenta i dotyczyły one m.in. religijności badanego, jego opinii i doświadczeń na temat instytucji Kościoła oraz sposobu, w jaki respondent został wychowywany. W pytaniach tych zastosowano pięciostopniową skalę Likerta lub jej modyfikację przy równoczesnej

zmianie kolejności odpowiedzi: kandydat wybierał odpowiedzi od najbardziej pozytywnych do najbardziej negatywnych, a odpowiedź “nie mam zdania” umieszczono na końcu kafeterii. Miało to na celu zachęcenie kandydata do wyboru odpowiedzi innej niż neutralna, jeśli jest to możliwe. W dalszej części badania znajdowało się również otwarte pytanie o to, czy respondent jest obecnie osobą wierzącą. W razie udzielenia odpowiedzi twierdzącej, respondent proszony był o doprecyzowanie: w kogo lub co wierzy, jak to objawia i czy wiara ta miała wpływ na decyzję o apostazji. Ta grupa pytań miała za zadanie pozwolić na lepsze opisanie grupy, jaką są polscy apostości oraz sprawdzenie ich różnorodności w obszarze związanym ze sferą sacrum. Część z tych odpowiedzi stanowiło także rodzaj zmiennych niezależnych dla analizy kolejnych zagadnień.

Następnie respondent otrzymywał listę możliwych motywacji do dokonania apostazji w podziale na trzy kategorie: sferę wiary, doktryny i zasad; sferę relacji międzyludzkich oraz sferę instytucjonalną i polityczną. Inspiracją do stworzenia kategorii w tych pytaniach była analiza dyskusji w postach i komentarzach na grupie Apostazja 2020 na portalu Facebook oraz odpowiedzi udzielonych w wywiadach pogłębionych badania pilotażowego. W każdej z wymienionych kategorii osoba badana miała za zadanie wskazać maksymalnie pięć najważniejszych powodów dokonania apostazji (lub pominąć pytanie). Jeśli kafeteria okazywała się niewystarczająca, respondent miał możliwość zapisać dodatkowe motywacje w pytaniu otwartym.

Respondenci, którzy dokonali apostazji po roku 2019, mieli możliwość wypełnienia dodatkowej sekcji pytań otwartych sprawdzających związek pomiędzy wybranymi wydarzeniami i okolicznościami społeczno-politycznymi a decyzją respondentów o wystąpieniu z Kościoła. Były to: wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie aborcji z października 2020 r. oraz związane z nim manifestacje; głoszenie haseł przeciwnych społeczności LGBT+ w trakcie kampanii wyborczej Andrzeja Dudy z 2020 r. oraz związane z nimi manifestacje; manifestacje ruchu społecznego Komitetu Obrony Demokracji oraz epidemia wirusa COVID-19. W tym miejscu respondenci również mieli okazję w pytaniu otwartym wymienić inne istotne okoliczności o charakterze publicznym sprzyjające dokonywaniu przez nich apostazji.

W kolejnej sekcji, tym razem skierowanej do wszystkich badanych, respondenci pytani byli, czy postrzegają swoją apostazję jako formę buntu lub manifestu przeciwko instytucji Kościoła katolickiego, władzy politycznej, tradycji, rodzinie lub sposobowi, w jaki wychowany został dany respondent. Tu również zastosowana została skala Likerta ze zmienioną kolejnością odpowiedzi w kafeterii.

Następna część ankiety badała obszar związany z samym procesem dokonywania apostazji. Respondenci oceniali długość trwania tego procesu, jego poziom skomplikowania oraz zachowanie księży biorących udział w tym procesie. Odpowiedzi udzielane były w pięciostopniowej skali (od 5 punktów oznaczających ocenę bardzo dobrą do 1 punktu przy ocenie bardzo złej). W kolejnym pytaniu badani zaznaczali w otwartej kafeterii wszystkie obawy związane z procesem apostazji, które były zgodne z ich doświadczeniami i mieli możliwość dodania własnych odpowiedzi. Tutaj również lista odpowiedzi tworzona była na podstawie wywiadów pilotażowych i analizy wypowiedzi internautów na grupie Apostazja 2020. Ostatnie trzy pytania związane z procesem dokonywania apostazji miały charakter otwarty i badały wybrane negatywne konsekwencje apostazji. Respondenci pytani byli o obawy dotyczące apostazji, które spełniły się po jej dokonaniu, w tym szczególnie o doświadczenia stygmatyzacji oraz o trudne sytuacje w kontakcie z przedstawicielami Kościoła uczestniczącymi w procesie.

Ostatnia grupa pytań podejmowała temat znaczenia zjawiska apostazji w kontekście tożsamości apostaty, samoorganizowania się oraz wpływu działania apostatów na pozycję Kościoła katolickiego w Polsce. Respondenci zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na pytanie o zaangażowanie w inicjatywę rejestrowania dokonanych apostazji na stronie *licznikapostazji.pl* oraz o członkostwo w wybranej internetowej społeczności apostatów. Osoby należące do takich grup proszone były także o określenie, czy taka społeczność była dla danego respondenta źródłem wsparcia emocjonalnego lub informacyjnego w procesie apostazji. Natomiast osobne pytanie zamknięte skierowane do wszystkich badanych dotyczyło kwestii tożsamości apostaty, a więc tego, czy fakt dokonania apostazji znacząco wpłynął na sposób samodefiniowania się osób występujących z Kościoła.

Na końcu kwestionariusza respondenci mogli udzielić dodatkowego komentarza do badania. Pełna treść tego narzędzia badawczego znajduje się w aneksie na końcu pracy.

2.4 Opis zbiorowości generalnej i dobór próby

Na populację, której dotyczy praca badawcza, składają się wszystkie osoby, które dokonały aktu formalnej apostazji w Kościele katolickim w Polsce do momentu przeprowadzenia badania (maj 2022 r.). Niestety określenie dokładnej wielkości tej zbiorowości nie jest możliwe, gdyż akty apostazji rejestrowane są jedynie w poszczególnych parafiach i kuriach diecezjalnych. Kościół katolicki nie podaje do publicznej wiadomości danych liczbowych w skali ogólnopolskiej. Problem ten został omówiony pod koniec części teoretycznej niniejszej pracy. Zgodnie z danymi prezentowanymi przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, do roku 2010 liczba apostatów w Polsce wynosiła 1516 osób², co stanowiło w tamtym czasie zaledwie 0,004% wszystkich katolików (a właściwie katolików i „byłych” katolików po apostazji)³. Omówione wcześniej dane statystyczne udostępnione przez cztery polskie diecezje potwierdzają wyraźny wzrost zainteresowania apostazją od roku 2020, co z pewnością wpłynęło na zwiększenie odsetka wiernych decydujących się na odejście z Kościoła. Mimo to zjawisko apostazji dalej jest stosunkowo niewielkie w porównaniu z liczbą wszystkich katolików w Polsce.

W szacowaniu liczby dokonanych aktów apostazji może pomóc inicjatywa Licznika Apostazji⁴. Ta strona internetowa pozwalająca na wpisanie się na listę apostatów była dostępna w sieci do lipca 2022 r., gromadząc w tym czasie około 3300 zarejestrowanych aktów apostazji. Przesyłane zgłoszenia były weryfikowane przez administrację, aby pozyskiwane dane były wiarygodne. Strona była jednak ściśle związana z partią Wiosna, co zniechęcało część apostatów do rejestracji oraz skutkowało zlikwidowaniem domeny po rozwiązaniu partii.

Innym miejscem, w którym apostaci rejestrowali dokonywane akty apostazji jest Mapa Apostazji⁵. Do września 2022 r. 1441 osób podzieliło się w tym miejscu opinią na temat swojego procesu apostazji, podając przy tym lokalizację parafii, w której złożono oświadczenie

---

²ISKK: *Metodologia wskaźnika dominicanos*. <https://iskk.pl/badania/religijnosci/47-uncategorised/63-dominicanos> [dostęp: 10.09.2022].

³Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Główny Urząd Statystyczny: *Kościół katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik Statystyczny*. Warszawa 2014, s. 14.

⁴Licznik Apostazji (strona nieaktywna od sierpnia 2022 r.) <https://www.licznikapostazji.pl/> [dostęp: 25.05.2022].

⁵Mapa Apostazji <http://mapapostazji.pl/> [dostęp: 10.09.2022].

woli. Strona ta jest jednak mniej popularna od Licznika Apostazji, nie działa poprawnie na niektórych przeglądarkach, a do osób przesyłających swoje zgłoszenia należą głównie osoby zaangażowane w popularyzację tematu apostazji i chętne do wspierania przyszłych apostatów.

Analizując aktywność apostatów w Internecie, w szacowaniu generalnej zbiorowości apostatów należy wziąć pod uwagę liczebność największej z grup zrzeszających internautów zainteresowanych apostazją. Jest to grupa Apostazja 2020 na portalu Facebook, która od końca 2020 r. do września 2022 r. zgromadziła ponad 22 tysiące użytkowników. Wśród tych osób znajdują się zarówno osoby, które dokonały już aktu apostazji, są w trakcie procesu lub jedynie interesują się omawianym tematem. Co istotne, wielkość tej grupy wielokrotnie przewyższa dane pozyskane w Liczniku Apostazji, a z pewnością nie zawiera w sobie całej zbiorowości apostatów (szczególnie tych, którzy wystąpili z Kościoła przed październikiem 2020 lub nie są aktywni w mediach społecznościowych).

Internetowe grupy społecznościowe są jedynym miejscem umożliwiającym kontakt z szerokim gronem apostatów z całej Polski, dlatego właśnie one stały się głównym środkiem dotarcia do respondentów w obu etapach badania. Do przeprowadzenia wywiadów pogłębionych zastosowano dobór celowy. Członkowie grupy Apostazja 2020 zostali zaproszeni do udziału w rozmowach za pomocą opublikowanego na tejże grupie posta, natomiast badacz samodzielnie dokonał selekcji respondentów w celu zachowania maksymalnej różnorodności cech osób badanych. Natomiast w trakcie badania techniką ankiety internetowej, zastosowano równocześnie dwa nieprobabilistyczne sposoby doboru próby: ochotniczy (przypadkowy) oparty na dostępności badanych oraz dobór celowy. Link do ankiety został udostępniony w grupach społecznościowych Facebook związanych z apostazją, ateizmem oraz poglądami lewicowymi. Do tego badacz opublikował zaproszenie do udziału w badaniu na swoim prywatnym profilu Facebook, a także przeszukiwał społecznościowe grupy apostatów i publikował link do ankiety pod postami i komentarzami, w których apostaci informowali o własnych aktach apostazji. Aktywne pozyskiwanie respondentów było konieczne do zgromadzenia odpowiednio dużej ilości danych. Użytkownicy portalu Facebook zainteresowani tematem badania proszeni byli również o samodzielne udostępnianie swoim znajomym linku do ankiety, dzięki czemu mogły wziąć w niej udział również osoby niebędące członkami grup społecznościowych związanych z apostazją.

W trakcie zbierania danych kontrolowany był rozkład zmiennej płeć u respondentów. W związku z brakiem danych dotyczących rozkładu tej zmiennej w populacji generalnej, w badaniu dążono do uzyskania zbliżonej liczby odpowiedzi od mężczyzn i kobiet. Wypowiedź Dyrektora ISKK z 2010 r. wskazuje, że osoby dokonujące w tamtym czasie apostazji pochodziły z dużych miast i były przedstawicielami młodszych generacji⁶. Rozkład wiekowy apostatów mógł jednak od tamtego czasu ulec zmianie ze względu na możliwe nowe czynniki kształtujące zjawisko apostazji.

Fakt, że zbiorowość generalna nie jest właściwie określona, a wszystkie sposoby doboru próby zastosowane w niniejszym badaniu miały charakter nielosowy, uzyskanych wyników nie należy uznawać za reprezentatywne. Mimo to mogą one znacząco pogłębić wybrane obszary związane ze tematyką apostazji w Polsce i być podstawą do prowadzenia dalszych prac naukowych.

2.5 Opis przebiegu badań

Pierwszy etap badania, na który składały się wywiady pogłębione, miał miejsce w lutym 2022 roku. Rozmowy przeprowadzone były w formie wideocztu i wzięły w nich udział 4 kobiety oraz 3 mężczyzn w wieku od 30 do 57 lat. Pochodzili oni z różnych miejscowości, a ich indywidualne historie będące kontekstem do dokonania apostazji były mocno zróżnicowane, co pozwoliło na zebranie obszernego materiału potrzebnego do przygotowania uniwersalnego narzędzia badawczego niezbędnego w kolejnej części pracy badawczej.

Drugi etap badania odbył się w dniach 20.05-15.06.2022 r. W tym czasie link do internetowego kwestionariusza ankiety był dostępny na wybranych grupach portalu Facebook. Przesyłanie indywidualnych zaproszeń do udziału w badaniu pod postami i komentarzami osób mówiących o własnym doświadczeniu apostazji okazało się konieczne, gdyż z reguły internauci nie byli zainteresowani udziałem w ankiecie. Ostatecznie w badaniu wzięło udział 156 apostatów, z czego 130 osób wypełniło kwestionariusz poprawnie i w całości. W badaniu chętniej brały udział kobiety, więc pod koniec okresu zbierania danych kwestionariusz

---

⁶Polsat News: *Apostazja. Kto odchodzi z Kościoła?* <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2021-03-03/apostazja-kto-odchodzi-z-kosciola/> [dostęp: 30.11.2022].

przyjmował zgłoszenia jedynie od mężczyzn, a link do ankiety udostępniany był dodatkowo w komentarzach pod postami o apostazji publikowanymi przez jednostki płci męskiej. Dzięki temu udało się uzyskać próbę o równym rozkładzie przedstawicieli obu cech tej zmiennej.

Rozdział 3: Analiza zgromadzonych danych

W tym rozdziale zebrano wyniki badania przeprowadzonego na przełomie maja i czerwca 2022 r. za pomocą techniki ankiety internetowej. Próbę stanowiło 130 apostatów, będących w większości aktywnymi użytkownikami portalu Facebook. Kolejno przeanalizowane zostały każde z zagadnień mieszczące się w ramach pytań badawczych opisanych w poprzednim rozdziale.

3.1 Dane demograficzne respondentów

W badaniu wzięło udział 64 mężczyzn, 64 kobiety i 2 osoby niebinarne płciowo. Najmłodszy z respondentów badania deklarował wiek 18 lat, a najstarszy 75 lat. Najwięcej odpowiedzi uzyskano w grupie wiekowej 26-35 lat. Dokładny rozkład płci i wieku został przedstawiony w tabeli 1:

Tabela 4: Rozkład płci respondentów w podziale na grupy wiekowe (N:130).

Wiek \ Płeć	Kobiety	Mężczyźni	Osoby o płci niebinarnej	łącznie
do 25 lat	16	10	1	27
26-35 lat	15	24	0	39
36-45 lat	18	14	1	33
46-55 lat	9	10	0	19
56 lat lub więcej	6	6	0	12
Ogółem	64	64	2	130

Źródło: Badania własne.

69% badanych posiadało wykształcenie wyższe, 28% - wykształcenie średnie, 2% zadeklarowało wykształcenie podstawowe, a 1 osoba stanowiąca niecały 1% respondentów – wykształcenie zasadnicze zawodowe. Nie zaobserwowano wyraźnych różnic w deklarowanym wykształceniu pomiędzy grupami kobiet i mężczyzn.

Ankieta nie zbierała danych na temat geograficznego pochodzenia respondentów, ale do udziału w badaniu zaproszone były osoby z całej Polski. W kwestionariuszu znalazło się

jednak pytanie o wielkość miejscowości, w której respondent wychował się (miejscowość zamieszkiwana przez respondenta w dzieciństwie) oraz w której mieszkał w czasie dokonywania apostazji (jako osoba dorosła). Wyniki prezentuje poniższa tabela:

Tabela 5: Porównanie typów miejsca zamieszkania respondentów w dzieciństwie (do 14. r. ż.) i w czasie dokonywania apostazji (N: 130).

Rodzaj miejscowości	Miejsce zamieszkania respondentów w dzieciństwie	Miejsce zamieszkania respondentów w czasie dokonywania apostazji
Wielkość miejscowości		
Bardzo duże miasto (ponad 200 tys. mieszkańców)	36,92%	60,00%
Duże miasto (od 100 do 199 tys. mieszkańców)	10,77%	10,77%
Średnie miasto (od 11 do 99 tys. mieszkańców)	26,15%	14,62%
Małe miasteczko (do 10 tys. mieszkańców)	9,23%	3,85%
Wieś	16,92%	10,77%
Ogółem	100%	100%

Źródło: Badania własne.

Respondenci zostali poproszeni o odpowiedź na pytania: „*W jakim otoczeniu się wychowywałeś? (Gdzie spędziłeś dzieciństwo i wczesną młodość - do 14. r. życia?)*” oraz „*W jakim otoczeniu mieszkałeś, gdy przechodziłeś przez proces apostazji?*”. Jak widać, udział respondentów zamieszkujących bardzo duże miasta (do 200 tys. mieszkańców) znacząco wzrósł w trakcie życia respondentów, zmniejszyła się za to liczba osób żyjących w dorosłym życiu na wsi i w miastach do 99 tys. mieszkańców.

Objawiające się tu skutki ruchów migracyjnych są istotne w analizie zjawiska apostazji, gdyż większe struktury miejskie posiadają zwykle słabsze mechanizmy społecznej kontroli nieformalnej, sprzyjającej indywidualizacji sposobu życia i posiadanych przekonań. Rozrastanie się miast powinno zatem sprzyjać odchodzeniu katolików od swojej religii, dając większy margines swobody mieszkańcom tych miejscowości. Warto jednak zauważyć, że aż 11% badanych dokonało aktu apostazji pomimo zamieszkiwania na wsi. Wielkość miejsca zamieszkania służyć będzie jako zmienna niezależna w dalszej części pracy.

3.2 Przekonania i doświadczenia apostatów w kontekście wiary i religii

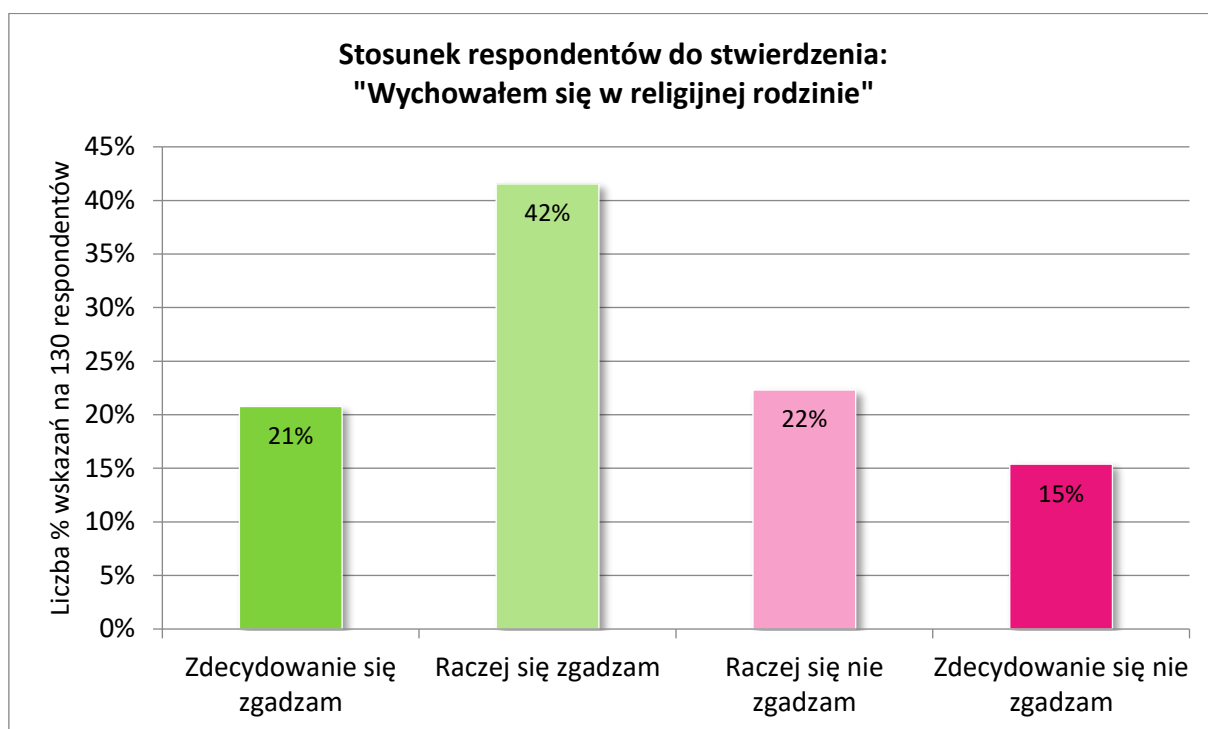
Chcąc podjąć się próby analizy przyczyn zjawiska apostazji ważne jest zrozumienie indywidualnego kontekstu danego apostaty, w tym szczególnie: jego poglądów na kwestie wiary i religii, a także sposobu wychowania oraz doświadczeń z instytucją Kościoła czy wspólnotą wiernych.

Pełna analiza tych zagadnień nie jest możliwa w przypadku realizacji badania metodą ilościową, więc obszary te zostały pogłębione jedynie w pierwszym etapie badania w trakcie wywiadów indywidualnych. Jednak respondenci biorący udział w ankiecie internetowej zostali poproszeni o odniesienie się do szeregu twierdzeń wymienionych na wykresach poniżej. Każde pytanie miało to samo polecenie: ocenę zgodności z wybranym twierdzeniem. Odpowiedzi miały formę zmodyfikowanej skali Likerta:

- Zdecydowanie się zgadzam.
- Raczej się zgadzam.
- Raczej się nie zgadzam.
- Zdecydowanie się nie zgadzam.
- Nie mam zdania.

Pierwsze pytania z tej grupy dotyczyły sposobów myślenia i zachowania członków rodziny, w której dorastał dany badany. Pomagają one zrozumieć, jakie przekonania i postawy przekazywane były respondentom już na etapie socjalizacji pierwotnej. Poniższy wykres ukazuje odpowiedzi na pytanie o religijność w domach apostatów.

Wykres 2: Religijność w rodzinach apostatów w ich młodości (N:130).

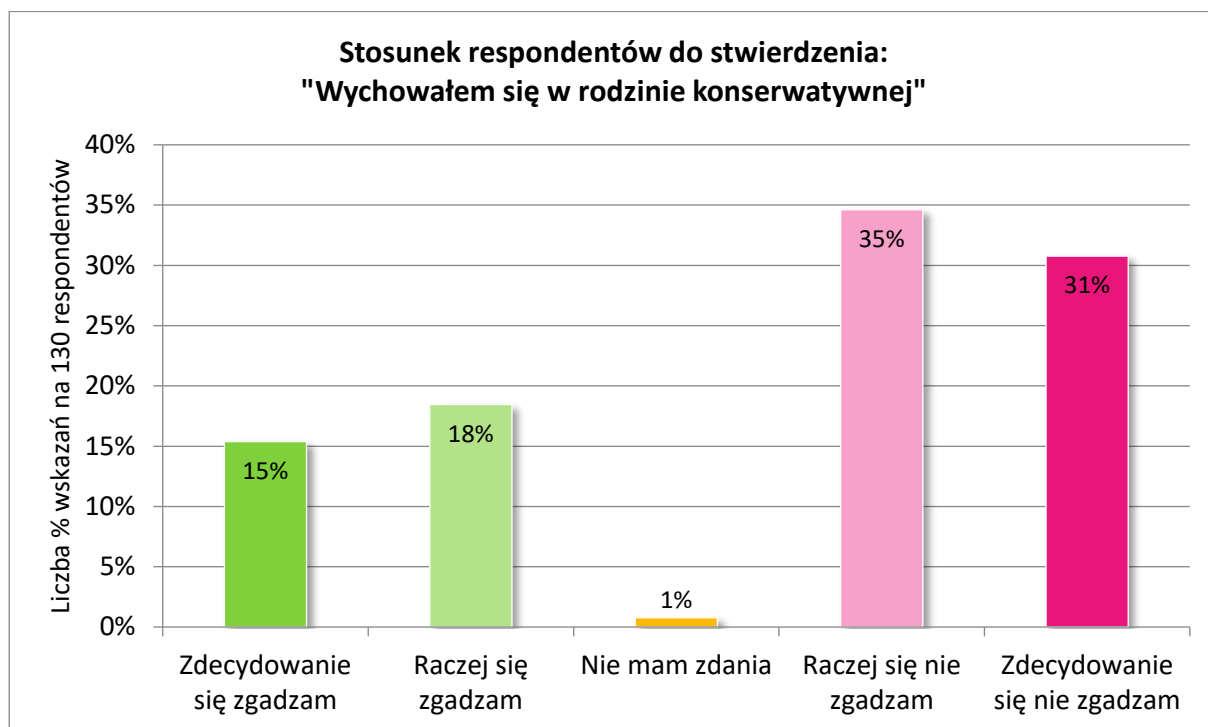

Źródło: Badania własne.

Odpowiedzi respondentów na pytanie o religijność rodzin, w których się wychowali, były mocno zróżnicowane. Większość apostatów biorących udział w badaniu zgodziło się ze stwierdzeniem, że ich rodzina była religijna, choć najwięcej osób (42% ogółu) wypowiedziało się w ten sposób w stopniu umiarkowanym. Najmniej zróżnicowane odpowiedzi udzieliły osoby wychowane na wsi – zdecydowana większość tych respondentów stwierdziła, że zostali oni wychowani w rodzinach religijnych.

Gdy jednak respondenci zostali spytani o to, czy wychowywali się w rodzinie o poglądach konserwatywnych, większość odpowiedzi (66%) była przecząca:

Wykres 3: Konserwatyzm w rodzinach respondentów w ich młodości (N:130).

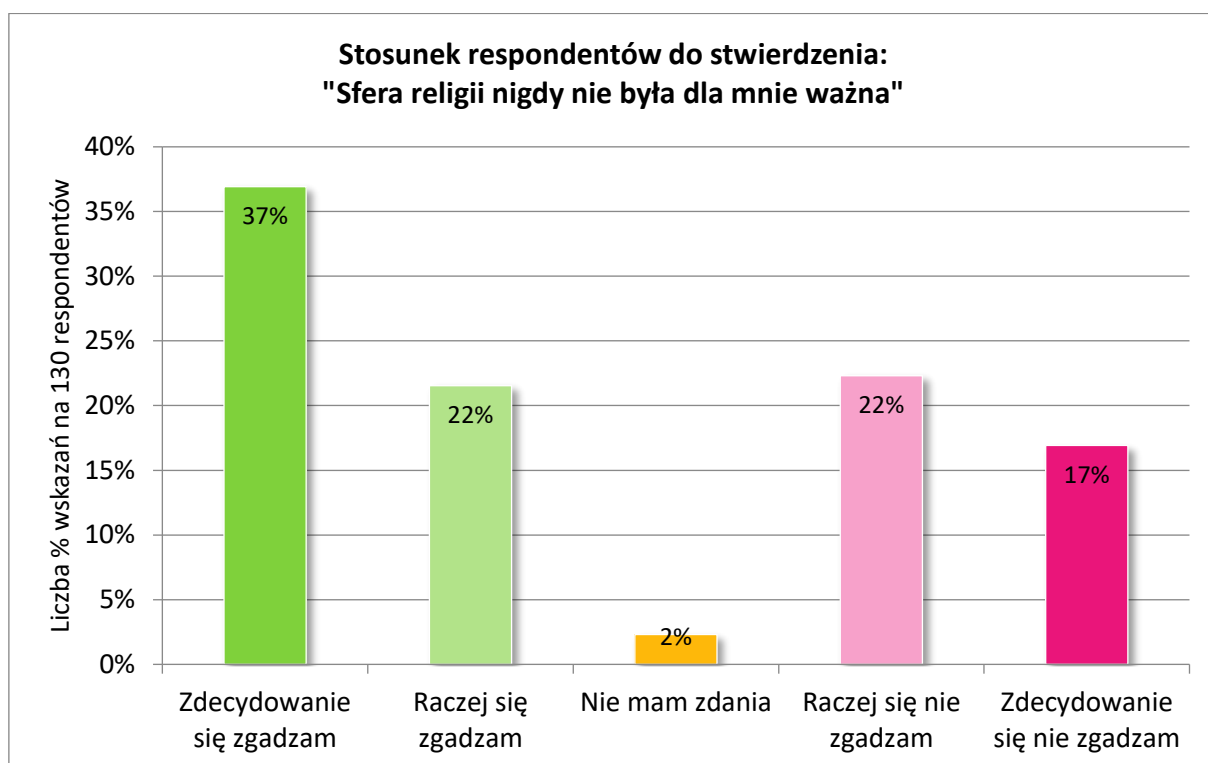

Źródło: Badania własne.

W tym przypadku jedynie osoby wychowane na wsi częściej udzielały odpowiedzi twierdzącej. Natomiast osoby wychowane w bardzo dużym mieście i średnim mieście zdecydowanie częściej twierdziły, że ich rodziny nie miały konserwatywnych poglądów. Dwie pozostałe grupy respondentów wyróżnione na podstawie typu miejscowości zamieszkiwanej przez badanych w młodości nie miały odpowiednio dużej liczby reprezentantów, aby mogły stanowić podstawę do porównań.

Mimo że większość respondentów wychowała się w religijnej rodzinie, która prawdopodobnie przekazywała respondentom określone postawy związane z religijnymi normami i wartościami, aż 59% wszystkich badanych stwierdziło, że sfera religii nigdy nie była dla nich ważna. 37% ogółu respondentów wybrało tę odpowiedź w stopniu zdecydowanym, co ilustruje wykres nr 4:

Wykres 4: Waga sfery religijnej w życiu apostatów (N:130).

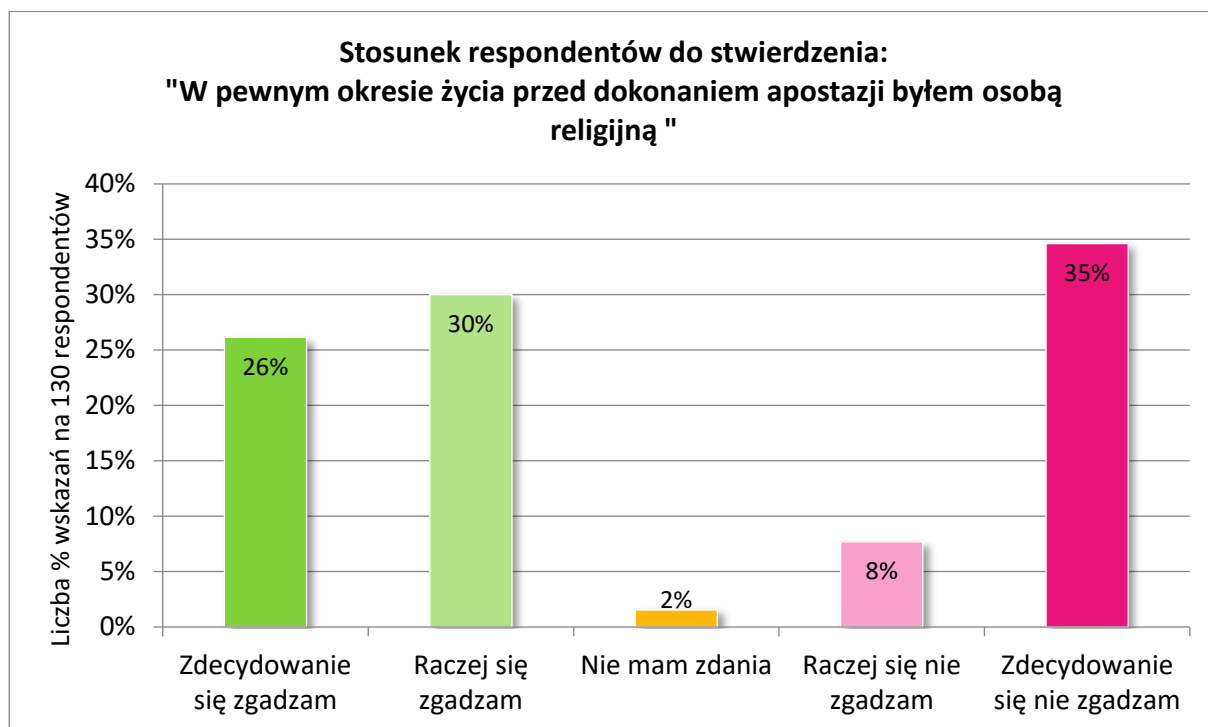

Źródło: Badania własne.

Kobiety częściej niż mężczyźni wybierały tu odpowiedź zdecydowanie twierdzącą, deklarując z silnym przekonaniem, że sfera religii nigdy nie była istotnym elementem ich życia. W przypadku mężczyzn ta odpowiedź również była wybierana najczęściej, choć wybór ten nie był aż tak dominujący jak w przypadku kobiet.

Omówione wyżej pytanie odnosiło się do tematu religii jako pewnej uznawanej przez respondentów wartości. Nieco inaczej interpretować należy stwierdzenie, do którego badani odnosili się w kolejnym z omawianych pytań. Stwierdzenie to brzmiało: "W pewnym okresie życia przed dokonaniem apostazji byłem osobą religijną". Osoba religijna również może uznawać sferę religii za ważną w swoim życiu, ale treść tego pytania kojarzy się silniej z praktykami religijnymi, a więc z obszarem normatywnym realizującym wartości związane z sacrum.

Wykres 5: Religijność respondentów przed dokonaniem apostazji (N:130).

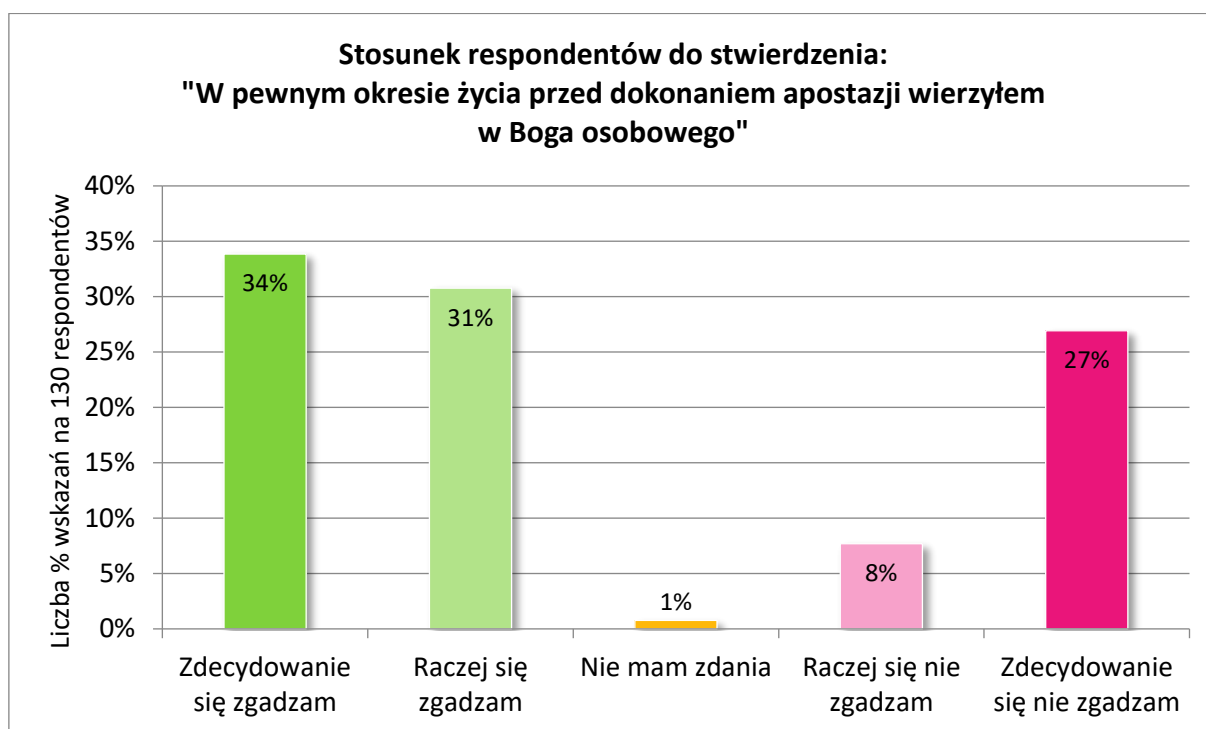
Źródło: Badania własne.

Jak pokazuje wykres nr 5, **ponad połowa apostatów** w pewnym okresie w przeszłości **była religijna**, a mimo to zdecydowała się później na dokonanie apostazji. Warto zauważyć, że aż 26% badanych stanowczo twierdząco wypowiedziało się na temat swojej religijności w pewnym momencie życia. Z drugiej strony odpowiedź zdecydowanie przecząca religijności badanych była wybierana najczęściej, choć łączny procent udzielonych odpowiedzi przeczących wynosi jedynie 43%.

Myśląc o historii apostatów, przypisywanie im zaangażowania w wyznawanie religijnych norm i wartości może nie być intuicyjne, a jednak warto zauważyć, jak duża grupa badanych była niegdyś wyraźnie związana z obszarem religii. Jeszcze dobitniej ukazuje to wykres nr 6, obrazujący deklaracje dotyczące wiary w „Boga osobowego” przed dokonaniem apostazji:

Wykres 6: Wiara w Boga osobowego przed dokonaniem apostazji (N:130).

Źródło: Badania własne.

Użyta w kwestionariuszu fraza „Bóg osobowy” miała za zadanie zgrupować różne wyobrażenia boskie zbliżone do obrazu Boga chrześcijańskiego, jednak z otwartością na inne religie. Twierdząca odpowiedź na to pytanie świadczy o tym, że respondent był w przeszłości zdolny do wiary, a więc i do posiadania pewnej religijnej wrażliwości i otwartości na uznawanie obrazu świata, w którym występuje osoba boska.

Odpowiedzi z przeprowadzonej ankiety jasno pokazują, że pod **pojęcie apostaty nie jest równoznaczne z definicją osoby, która nigdy nie miała niczego wspólnego z wiarą.** Wręcz przeciwnie - aż 34% badanych stanowczo deklaruje, że byli osobami wierzącymi, a kolejne 31% również potwierdza tę kwestię, zgadzając się ze stwierdzeniem w stopniu umiarkowanym. Wśród odpowiedzi przeczących (łącznie 35%) dominują wyraźnie odpowiedzi zdecydowane. Przy zastosowaniu podziału na płeć widać, że mężczyźni nieco chętniej deklarują wiarę w Boga przed apostazją, co jest spójne z obserwacjami odnośnie religijnych norm i wartości u przedstawicieli tej płci w poprzednich dwóch pytaniach.

Porównując ostatnie trzy wykresy warto zauważyć, że religijność, wiara w Boga oraz indywidualny stosunek do sfery religii to obszary, które należy postrzegać oddzielnie, gdyż nie

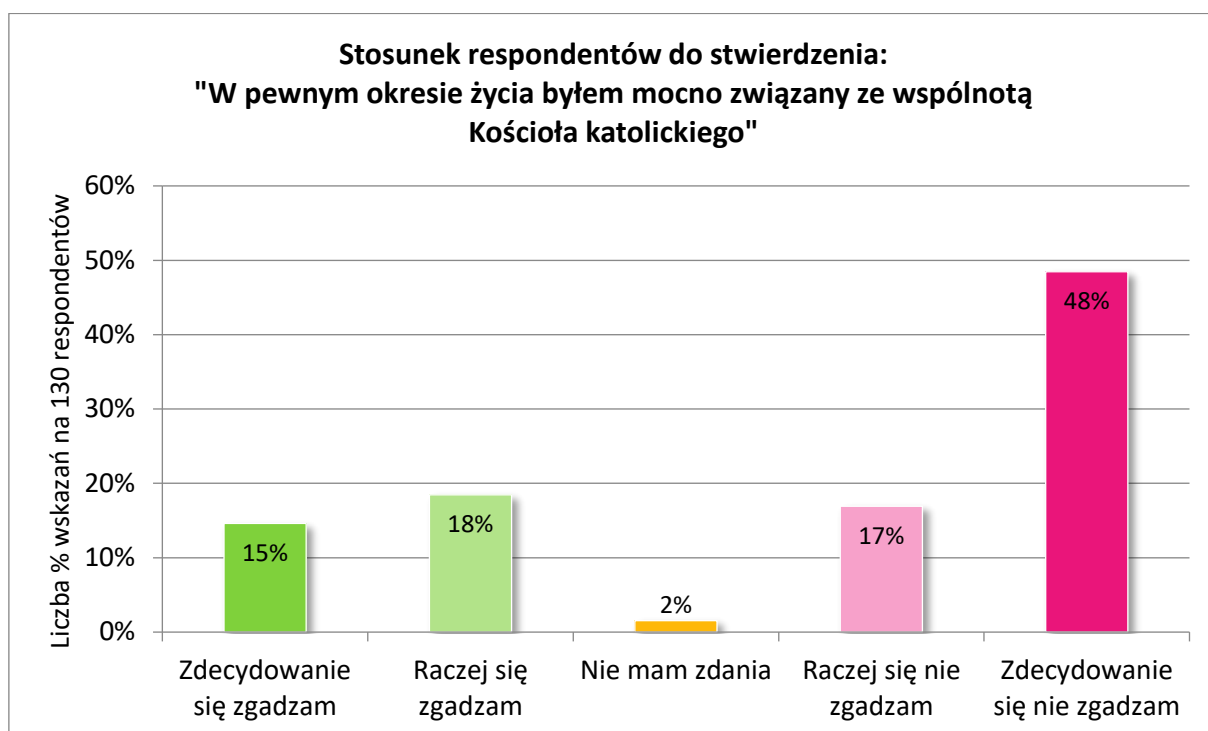
muszą być jednoznacznie ze sobą powiązane. Choć ponad połowa badanych nie uznawała sfery religii za ważną, to jednak w grupie tej znalazło się aż 26 osób, które w przeszłości (przed dokonaniem apostazji) oceniały siebie jako osoby religijne. Większość z nich (18 z 26 osób) wychowało się w religijnych rodzinach, a 20 osób w tej grupie pewnym momencie życia wierzyło w Boga osobowego. Jednym ze sposobów wyjaśnienia tej obserwacji może być koncepcja Roberta K. Mertona¹. Osoby w analizowanej grupie zinternalizowały w przeszłości pewien określony światopogląd zawierający element wiary w Boga oraz nauczyły się praktykowania norm religijnych, ale sfera religii nie była jednak dla nich ważna, więc ich działania mogły przyjmować formę rytualizmu. Aby upewnić się co do słuszności tej hipotezy, konieczne byłoby przeprowadzenie pogłębionych badań jakościowych na większej grupie osób takich cechach.

Ostatnie z pytań dotyczących sfery religijnej z okresu przed apostazją miało na celu sprawdzić powiązanie respondenta z Kościołem katolickim rozumianym jako wspólnota wiernych. Ta zmienna jest znacznie prostsza do badania techniką ankiety w porównaniu do analizy religijnych norm, wartości i wierzeń, gdyż pytanie jest mniej zależne od indywidualnych interpretacji (choć wciąż posiada szeroki zakres pojęciowy). Stwierdzenie, do którego odnosili się badani, brzmiało: „*W pewnym okresie życia byłem mocno związany ze wspólnotą Kościoła Katolickiego*”, a definicja „związku” z Kościołem nie była dodatkowo doprecyzowana. W przypadku tej zmiennej odpowiedzi są znacznie mniej zróżnicowane. Obrazuje je wykres znajdujący się na kolejnej stronie.

---

¹Koncepcja Mertona została omówiona w rozdziale 1.8.

Wykres 7: Związek pomiędzy respondentami a wspólnotą Kościoła katolickiego (N:130).

Źródło: Badania własne.

Prawie połowa ogółu badanych (48%) zdecydowanie zaprzecza, aby kiedykolwiek była mocno związana z Kościołem katolickim. Poziom stanowczości odpowiedzi wśród tej grupy respondentów może świadczyć o silnie negatywnych uczuciach skierowanych w stronę instytucji Kościoła (analiza stosunku respondentów do instytucji Kościoła katolickiego znajduje się na końcu kolejnego podrozdziału). Także w tym przypadku mężczyźni nieco chętniej udzielali odpowiedzi twierdzącej, deklarując związek z katolicką wspólnotą wierzących, ale odpowiedź zdecydowanie przecząca wyraźnie dominowała w przypadku obu płci. Nie należy lekceważyć odpowiedzi 1/3 respondentów deklarujących mocny związek ze wspólnotą wiernych Kościoła na pewnym etapie życia. Osoby te miały prawdopodobnie możliwość bliskiego poznania organizacji Kościoła katolickiego od wewnątrz. Ich droga od zaangażowania w środowisko katolickie po dokonanie apostazji była więc zapewne długa i wielowymiarowa, a ich wyobrażenia o Kościele i religii mogą posiadać szczególną głębię osobistego doświadczenia.

3.3 Motywacje do dokonania apostazji

Przyczyny zjawiska apostazji można rozpatrywać w ramach kilku różnych wymiarów. Mogą być one wynikiem pewnych okoliczności, zdarzeń i procesów mikro- lub makrostrukturalnych, mających pośrednie lub bezpośrednie przełożenie na omawiany problem. Na poziomie jednostki kluczową rolę odgrywają tu indywidualne przekonania, mogące stać się motywacją do wystąpienia ze wspólnoty Kościoła katolickiego.

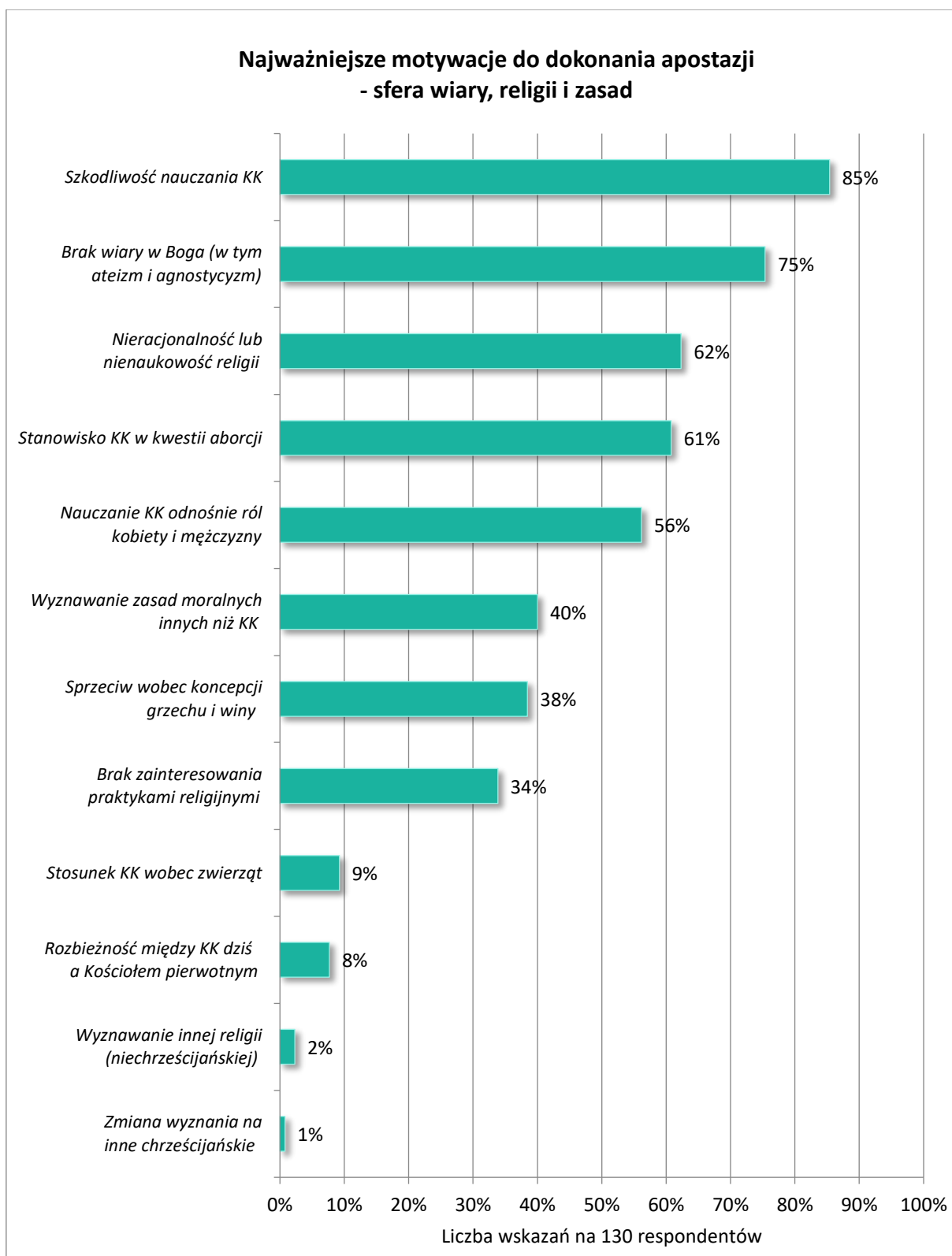
W celu zbadania tych indywidualnych powodów apostazji, każdy z respondentów został poproszony o zapoznanie się z listą prawdopodobnych motywów, najczęściej wspominanych przez apostatów w mediach społecznościowych oraz w trakcie badania pilotażowego. Należy więc traktować tę kafeterię jako zbiór subiektywnych twierdzeń pojawiających się w wypowiedziach apostatów. Motywy te zostały podzielone na trzy grupy:

- sferę wiary, religii i zasad,
- sferę relacji międzyludzkich,
- sferę instytucjonalną (związaną z instytucją Kościoła, rządu lub państwa).

W każdej z wymienionych grup respondenci mieli za zadanie wskazać maksymalnie 5 motywacji, które miały kluczowe (i pozytywne) znaczenie dla ich decyzji o apostazji. Wybrane odpowiedzi są więc najważniejszymi przekonaniem towarzyszącymi badanym w procesie występowania z Kościoła.

Podsumowanie wyników w pierwszej z wymienionych sfer znajduje się na wykresie na kolejnej stronie.

Wykres 8: Najważniejsze motywacje do dokonania apostazji w sferze wiary, religii i zasad (max 5 wskazań na osobę, N:130).

Źródło: Badania własne.

Na 130 badanych aż 85% za jeden z najważniejszych motywacji do dokonania apostazji uznało szkodliwość nauczania głoszonego przez Kościół katolicki. To właśnie treści głoszone przez duchownych w kościołach czy szkole wpłynęły na zdecydowaną większość badanych na tyle silnie, że zdecydowali się oni opuścić grono wiernych. Brak wiary w Boga wraz z agnostycyzmem to drugi najchętniej wybierany motyw, ale co zaskakujące, argument braku wiary był istotny jedynie dla 75% respondentów. **Ateizm i agnostycyzm nie muszą więc odgrywać kluczowej roli w procesach apostazji** znaczącej części odstępców.

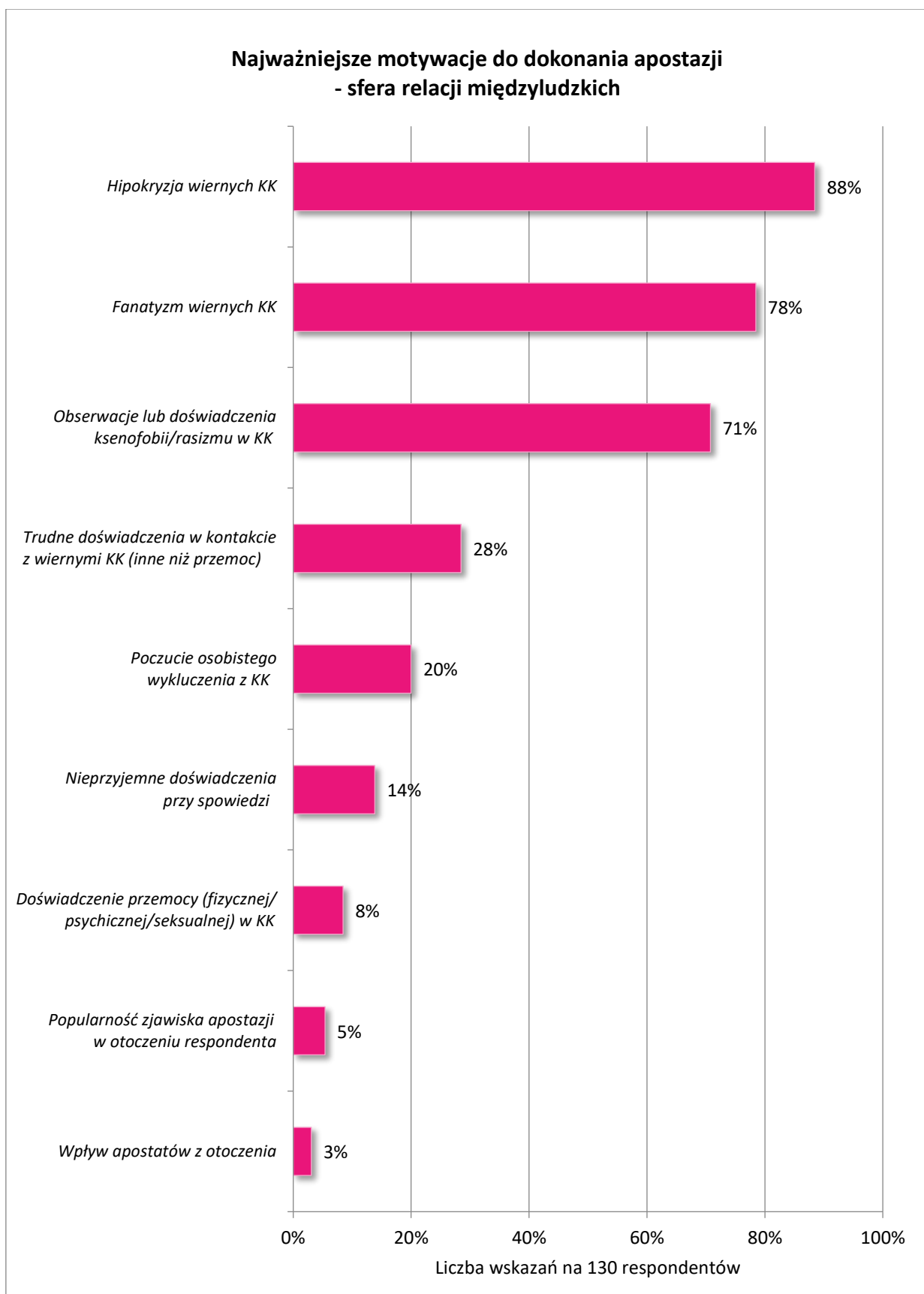
Kolejne trzy odpowiedzi wybierane bardzo często to zarzut nieracjonalności lub nienaukowości religii oraz stanowisko Kościoła w istotnych tematach społecznych powiązanych z życiem rodzinnym, a więc z kwestiach podziału ról płciowych oraz w kwestii aborcji. Oba te zagadnienia były w minionych latach ogniwem zapalnym w debacie publicznej.

Ostatnie trzy motywy wskazywane przez ponad 1/3 badanych to kolejno: wyznawanie zasad moralnych innych niż zasady wynikające z nauczania Kościoła, sprzeciw wobec koncepcji grzechu i winy oraz brak zainteresowania praktykami religijnymi. Niecałe 10% osób jako istotny powód dokonania apostazji wskazało też stosunek Kościoła wobec zwierząt oraz rozbieżność między Kościołem dzisiejszym i Kościołem pierwotnym z czasów pierwszych chrześcijan. Apostazja z powodu zmiany religii lub wyznania miała miejsce w przypadku 3% badanych.

Analizując tę grupę motywacji i uwzględniając podział na płeć można zauważyć, że mężczyźni częściej niż kobiety sprzeciwiali się koncepcji grzechu i winy, uznając ją za ważny powód do dokonania apostazji. Natomiast kobiety chętniej wskazywały na motywy związane ze stanowiskiem Kościoła odnośnie **aborcji** oraz określonych **ról płciowych**. Konflikt dotyczący aborcji był szczególnie istotny dla osób w grupie wiekowej od 36 do 45 lat.

Wykres 8 znajdujący się na kolejnej stronie przedstawia najważniejsze motywacje do dokonania apostazji w odniesieniu do sfery relacji międzyludzkich w bezpośrednim kontakcie respondenta z przedstawicielami Kościoła lub apostatami. Tak jak poprzednio, respondenci mieli za zadanie wybrać do 5 motywów z zamkniętej listy.

Wykres 9: Najważniejsze motywacje do dokonania apostazji w sferze relacji międzyludzkich (max 5 wskazań na osobę, N:130).

Źródło: Badania własne.

Trzy najczęściej wskazywane przez respondentów odpowiedzi dotyczą zaobserwowanych przez nich postaw takich jak: hipokryzja i fanatyzm wiernych Kościoła katolickiego oraz rasizm i/lub ksenofobia u przedstawicieli Kościoła. Zostały one podkreślone przez ponad 70% wszystkich badanych. 28% respondentów zadeklarowało także, że na ich apostazję miały wpływ trudne doświadczenia w kontakcie z wiernymi Kościoła, a 8% przyznało, że doświadczyło w Kościele wybranej formy przemocy (fizycznej, psychicznej lub seksualnej) i to ona przyczyniła się do ich odejścia ze wspólnoty wiernych.

Uwzględniając fakt, iż tak wiele osób doświadczyło lub zaobserwowało u przedstawicieli Kościoła niepokojące, a nawet rażące zachowania i postawy, nie dziwi wcale, iż 20% badanych jako motywację do dokonania apostazji uznało poczucie osobistego wykluczenia z Kościoła. Co istotne, aby móc odczuwać wykluczenie z danej grupy, przynależność do niej musi stanowić dla jednostki pewną wartość, szczególnie jeśli poczucie odrzucenia jest na tyle silne, iż przyczynia się do podjęcia decyzji o ostatecznym opuszczeniu tej grupy.

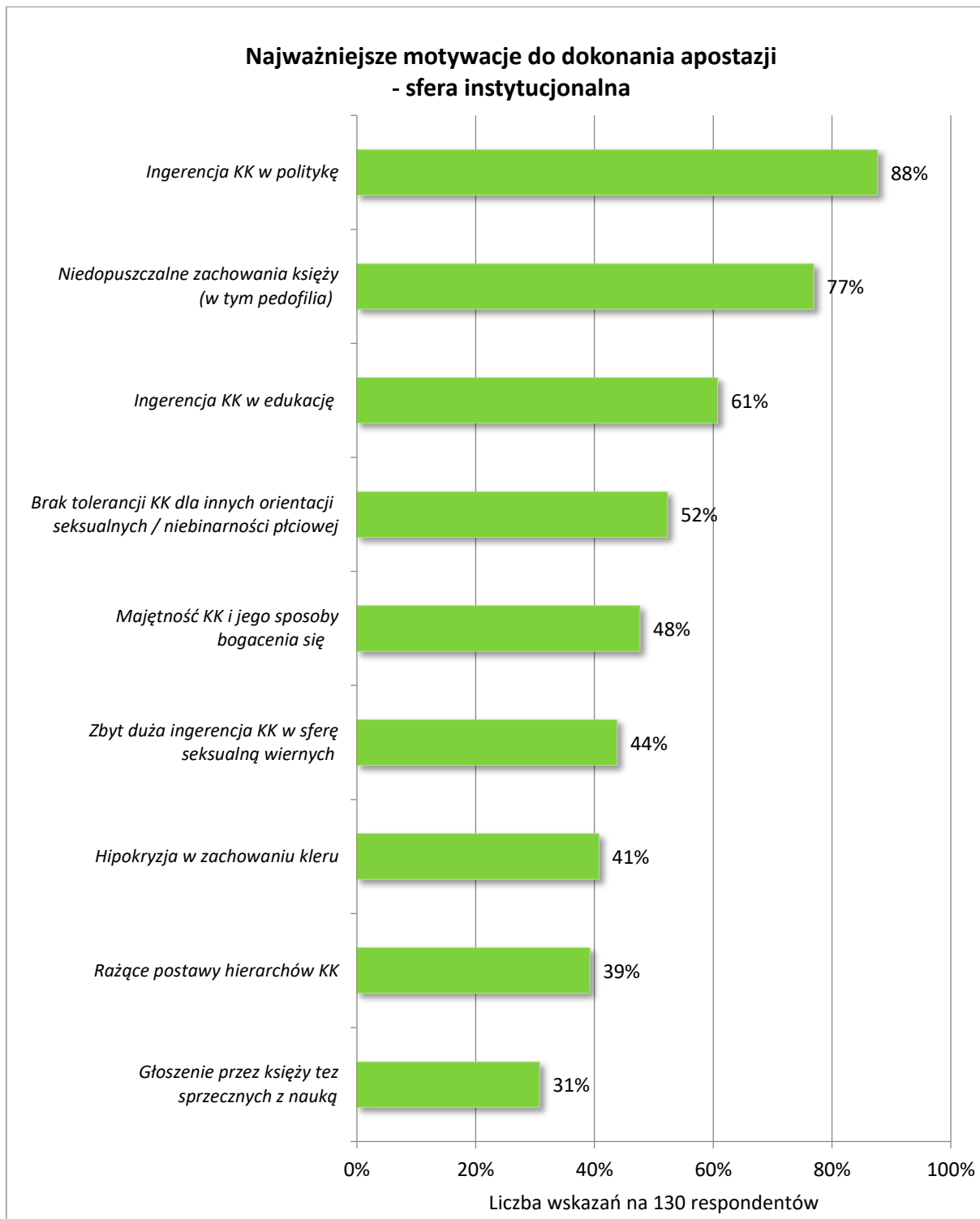
14% badanych zwróciło również uwagę na znaczenie nieprzyjemnych doświadczeń z sakramentu pokuty w kontekście występowania ze wspólnoty Kościoła. Osoby te w przeszłości podejmowały próbę życia zgodnego z zasadami religijnymi, decydując się na otwarcie przed kapłanem w konfesjonale. Ich zaufanie zostało jednak wyraźnie nadszarpnięte w trakcie spowiedzi i to wspomnienie towarzyszyło im w drodze do opuszczenia Kościoła. Najbardziej wybieranymi motywami apostazji były powody mocno ze sobą powiązane: popularność zjawiska apostazji w otoczeniu respondenta (5%) oraz wpływ apostatów z otoczenia (3%).

W tej kategorii motywacji kobiety chętniej niż mężczyźni deklarowały istotny wpływ nieprzyjemnych doświadczeń w konfesjonale na ich decyzję o odejściu z Kościoła. Mężczyźni za to częściej zwracali uwagę na obecność rasizmu i/lub ksenofobii w Kościele, będącymi dla nich ważną przesłanką do apostazji.

Ostatnia grupa motywacji do dokonania apostazji zbierała w kafeterii motywy związane z Kościołem jako instytucją reprezentowaną przez hierarchów i pozostałych duchownych. Wyniki wskazań najważniejszych powodów wystąpienia z Kościoła katolickiego w tej sferze obrazuje wykres nr 9:

Wykres 10: Najważniejsze motywacje do dokonania apostazji w sferze instytucjonalnej (max 5 wskazań na osobę, N:130).

Źródło: Badania własne.

Aż 88% respondentów zgodnie uznało, że **ingerencja Kościoła w politykę** miała kluczowy wpływ na ich decyzję o apostazji. Warto zauważyć, że zarzut zbyt dużego związku

Kościoła i polityki w Polsce często podnoszony był podczas protestów związanych ze sporem dot. aborcji jesienią 2020². Oznacza to, że przekonania części manifestujących oraz przekonania wielu apostatów mogą mieć wspólną oś pozwalającą na wzajemne oddziaływanie.

Drugim najchętniej wybieranym powodem apostazji w tej kategorii były przekonania dotyczące niedopuszczalnych zachowań dokonywanych przez księży (w kwestionariuszu jako jeden z przykładów wyszczególniono pedofilię, gdyż w mediach społecznościowych ten zarzut wobec księży był szczególnie często podnoszony przez apostatów). Ten motyw został wskazany jako istotny przez 77% badanych. Za to trzecim najczęściej wskazywanym powodem do dokonania apostazji była ingerencja Kościoła w edukację (61% respondentów wybrało tę odpowiedź). Rozumieć ją można w ujęciu szerokim – od obecności lekcji religii oraz krzyży wiszących na ścianach w publicznych szkołach, aż po wywieranie przez religię chrześcijańską wpływu na treści nauczane na w ramach podstawy programowej na innych przedmiotach.

Dla ponad połowy badanych ważnym motywem do dokonania apostazji był brak tolerancji Kościoła wobec innych orientacji seksualnych oraz wobec niebinarności płciowej. Respondenci mogli odnosić się tu zarówno do systemowego wykluczenia członków społeczności LGBT+ objawiającego się niedopuszczaniem do sakramentów osób żyjących w relacjach nieheteronormatywnych, jak i mogli uwzględniać tutaj wypowiedzi lub działania kleru i wiernych atakujące mniejszości seksualne i płciowe.

Pozostałe odpowiedzi z kafeterii zostały wybierane nieco rzadziej, ale każda z nich została wskazana przez przynajmniej 31% respondentów. Były to kolejno: majętność Kościoła i sposoby pozyskiwanie przez niego środków finansowych, zbyt duża ingerencja Kościoła w sferę seksualną wiernych (np. w postaci homilii lub przy spowiedzi), hipokryzja wśród księży oraz rażące postawy hierarchów kościelnych, a także głoszenie przez księży tez sprzecznych z wiedzą naukową.

---

²Polskie Radio 24: *Wyrok TK w sprawie aborcji eugenicznej jest jasny. Demaskujemy główne fake newsy*. <https://polskieradio24.pl/5/1222/artukul/2608603,wyrok-tk-w-sprawie-aborcji-eugenicznej-jest-jasny-demaskujemy-glowne-fake-newsy> [dostęp: 03.10.2022].

Artykuł przedstawia perspektywę zwolenników zakazu aborcji. Warto zwrócić jednak uwagę na pierwsze zdjęcie ilustrujące artykuł pokazujące kobietę z napisem „Kościół w polityce”. Więcej przykładów transparentów o podobnej treści można było zobaczyć podczas manifestacji między innymi w Katowicach, czego autor niniejszej pracy jest naocznym świadkiem.

Podjmując się analizy motywacji do dokonania apostazji we wszystkich trzech kategoriach przy uwzględnieniu podziału na wiek respondentów zauważyć można, że przedstawiciele najstarszych grup wiekowych chętniej motywowali swoją apostazję brakiem zainteresowania praktykami religijnymi, rasizmem/ksenofobią w Kościele katolickim oraz hipokryzją wśród kleru. Najmłodszy respondenci częściej jako istotny powód do opuszczenia Kościoła wskazywali wyznawanie zasad moralnych innych niż katolickie.

Respondenci w wieku 36-55 lat najchętniej ze wszystkich generacji wybierali jako motywację do apostazji ingerencję Kościoła w edukację. Właśnie w tej grupie wiekowej powinno znaleźć się najwięcej rodziców dzieci w wieku szkolnym, więc można przypuszczać, że właśnie doświadczenia lekcji religii lub przystępowania dzieci i młodzieży do pierwszej komunii świętej i bierzmowania mogły znacząco wpłynąć na postrzeganie religii i Kościoła przez apostatów w tej grupie. Natomiast badani w wieku między 46. a 55. rokiem życia chętniej niż inne grupy wiekowe wskazywały na wagę sprzeciwu wobec katolickiej koncepcji grzechu i winy w kontekście decyzji o ich wystąpieniu z Kościoła.

Po udzieleniu odpowiedzi na pytania o motywacje w każdej z trzech wymienionych sfer, respondenci mieli możliwość wpisania dodatkowych istotnych powodów do dokonania apostazji w ramach pytania otwartego. 26 ze 130 respondentów wymieniło własne, nieujęte w kafeterii odpowiedzi. Pięciu z nich motywowało swoją apostazję opinią o destrukcyjnym charakterze Kościoła lub religii, których cele miałyby być zupełnie sprzeczne z dobrem społecznym. Cztery osoby wyraziły w tym miejscu bunt wobec chrzczenia małych, nieświadomych dzieci. Czterech respondentów zwróciło uwagę na chęć wpływu na Kościół lub jego wizerunek, między innymi poprzez niefigurowanie w statystykach wiernych. Trzy osoby za ważną motywację do apostazji wymieniły chęć otrzymania po śmierci świeckiego pogrzebu. Do tego w odpowiedziach sporadycznie wymieniane były również:

- wywyższanie się Kościoła katolickiego ponad inne wyznania i religie (2 wskazania),
- opinia, że wiara ogranicza wolność młodego człowieka (2 wskazania),
- zażenowanie lub wstyd wynikający z przynależności do Kościoła katolickiego (2 wskazania),
- poczucie braku przynależności do Kościoła katolickiego (1 wskazanie),
- narzucanie przez Kościół czystości przedmałżeńskiej (1 wskazanie),

- nielogiczność Biblii (1 wskazanie),
- niewłaściwe podejście księży do tematu zaburzeń psychicznych (1 wskazanie),
- doświadczenie korupcji w procesie unieważnianiu małżeństwa (1 wskazanie),
- nieaktualność nauczania Kościoła katolickiego (1 wskazanie).

Kościół katolicki w wyobrażeniu zdecydowanej większości badanych jest postrzegany negatywnie, jako **instytucja szkodliwa, łamiąca zasady moralne i silnie związana z polityką**. Badanie nie przynosi odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób taki obraz Kościoła ukształtował się w umysłach respondentów, a takie analizy wymagałyby indywidualnego, jakościowego podejścia do badania. Założyć jednak można, że te opinie są wynikiem doświadczeń i obserwacji zarówno samych respondentów, jak i ich znajomych. Nie należy także lekceważyć w tym obszarze wpływu mediów oraz internetowych grup społecznościowych pozwalających na dzielenie się przeżyciami i przemyśleniami.

Negatywną opinię na temat instytucji Kościoła katolickiego deklaruje wprost aż 97% badanych, a aż 94% ogółu wyraża taką opinię w stopniu zdecydowanym, co potwierdza poniższy wykres:

Wykres 11: Opinia badanych na temat instytucji Kościoła katolickiego (N:130).

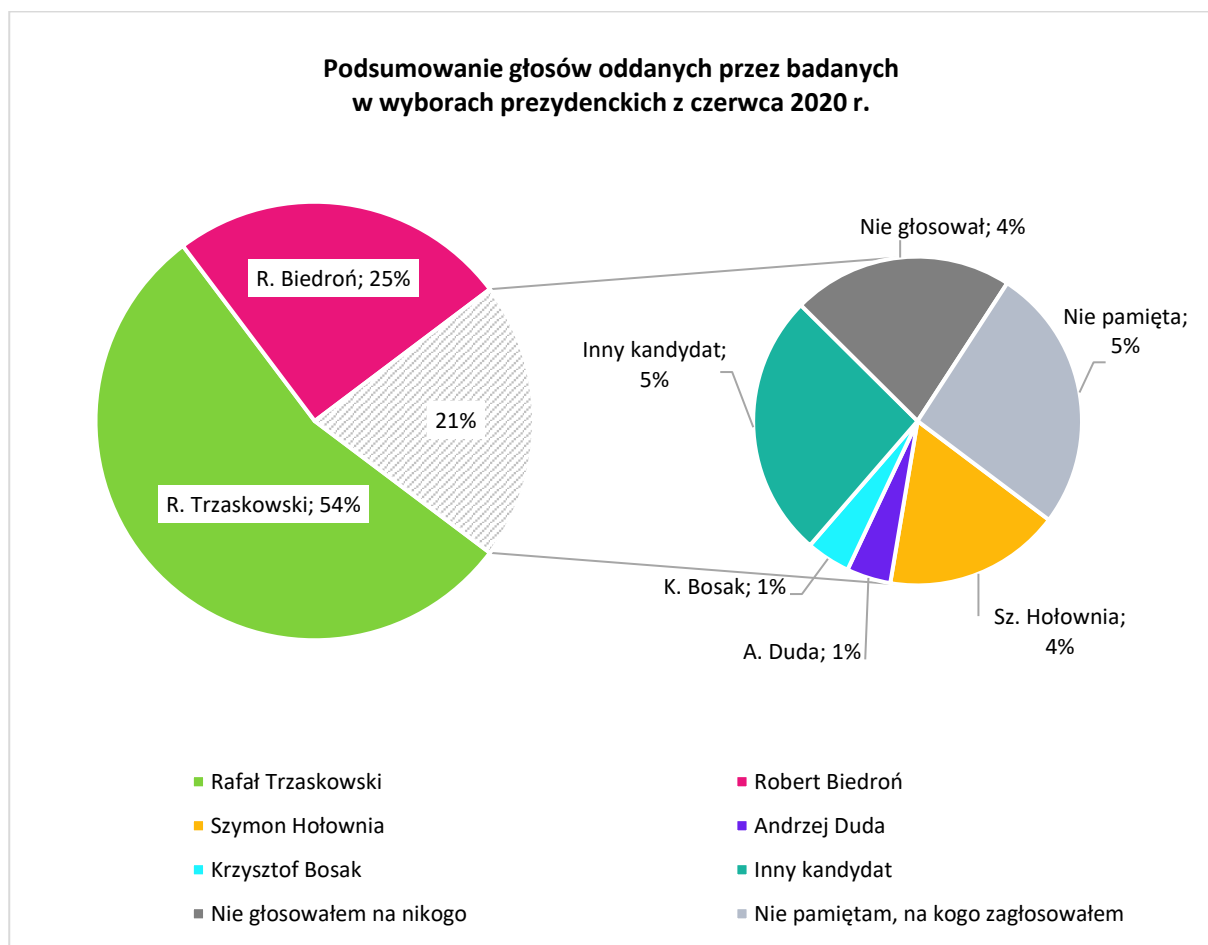
Źródło: Badania własne.

Opisane w tym podrozdziale różnorodne motywacje do dokonania apostazji są w dużym stopniu spójne z obserwacjami dyrektora ISKK Wojciecha Sadłonia przedstawionymi w rozdziale 1.14. Brak wiary jest ważnym powodem do odejścia z Kościoła na $\frac{3}{4}$ badanych, a negatywne postrzeganie roli instytucji Kościoła, szczególnie w przestrzeni publicznej, widoczne jest zarówno w pytaniu bezpośrednim, jak i w wymienianych wcześniej najistotniejszych motywach apostazji. Badanie wykazało także wagę negatywnego postrzegania nie tylko organizacji jaką jest Kościół, ale i treści przez niego nauczanych, uznanych za szkodliwe przez zdecydowaną większość respondentów. Nie należy zapominać również o roli doświadczeń respondentów w kontakcie ze wspólnotą wiernych Kościoła, wielokrotnie wskazujących na działania sprzeczne z wartościami ewangelicznymi czy też z zasadami współżycia społecznego.

3.4 Makrospołeczne czynniki zjawiska apostazji

Aby zrozumieć źródło wyraźnego wzrostu zainteresowania tematem apostazji w przestrzeni internetowej (Google, media społecznościowe) w ostatnich miesiącach roku 2020, należy przyrzeć się poprzedzającym ten czas wydarzeniom, które miały potencjał do oddziaływania na to zjawisko. Najpierw jednak warto poszerzyć opis grupy badanych o ich orientacje polityczne, przydatne w wyjaśnianiu ich poglądów i zachowań w odniesieniu do wymienionych wyżej wydarzeń. Respondenci zostali poproszeni o wskazanie kandydata, na którego oddali głos w wyborach prezydenckich w czerwcu 2020 r. Wyniki zawężono do grupy 112 osób, które dokonywały apostazji najwcześniej w roku 2020, gdyż to one będą adresatami kolejnych pytań w tym podrozdziale. Pozyskane dane zaprezentowane zostały na wykresie kołowym znajdującym się na kolejnej stronie.

Wykres 12: Preferencje polityczne respondentów na podstawie wyborów prezydenckich z 2020 r. (N:112).

Źródło: Badania własne.

Ponad połowa badanych głosowała w tych wyborach na Rafała Trzaskowskiego, a kolejna ¼ respondentów oddała głos na Roberta Biedronia. 17% badanych zagłosowało na innych kandydatów przedstawionych na diagramie lub też nie pamiętało, na kogo oddało głos, a pozostałe 4% wcale nie brało udziału w wyborach. Choć oddanie głosu na danego kandydata w pojedynczych wyborach nie musi koniecznie definiować poglądów politycznych głosującego, deklaracje respondentów dają duże prawdopodobieństwo, że większość badanych ma poglądy liberalne i/lub lewicowe, za to niewielki odsetek stanowią osoby o poglądach konserwatywnych. Jeśli odpowiedzi ankietowanych są zgodne ze stanem faktycznym, to frekwencja w tej grupie wyniosła aż 96%. W porównaniu do frekwencji ogólnopolskiej

(64,5%³) apostaci biorący udział w badaniu charakteryzują się dużą aktywnością wyborczą będącą jedną z cech postawy obywatelskiej.

Badanie pilotażowe pozwoliło na wyodrębnienie czterech potencjalnych okoliczności społeczno-politycznych, mogących być czynnikami sprzyjającymi zjawisku apostazji. Są to:

- epidemia COVID-19 i jej konsekwencje społeczne,
- manifestacje Komitetu Obrony Demokracji w różnych miastach przez cały rok 2020,
- kampania przed wyborami prezydenckimi (czerwiec-lipiec 2020), w tym głoszenie kontrowersyjnych haseł przeciwnych społeczności LGBT+ przez Andrzeja Dudę,
- spór dotyczący kwestii aborcji w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem wyroku Trybunału Konstytucyjnego (październik 2020) i związanych z nim manifestacji.

Opis okoliczności związanych z każdym z wymienionych wydarzeń znajduje się w części teoretycznej w podrozdziale nr 1.11. Respondenci, którzy dokonali apostazji po roku 2019 (N:112), zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na 4 pytania otwarte dotyczące każdego punktu z powyższej listy. Zadaniem respondentów było rozstrzygnąć, czy te okoliczności miały wpływ na ich decyzję o apostazji oraz otrzymali polecenie uzasadnienia odpowiedzi pozytywnych.

W przypadku pytania o wpływ epidemii COVID-19 na decyzję badanych, zdecydowana większość respondentów udzieliła tu odpowiedzi negatywnej (95% ogółu). Oznacza to, że ta okoliczność nie jest postrzegana jako istotna przez biorących udział w badaniu. Warto jednak zauważyć, że w efekcie obostrzeń epidemicznych przez dużą część 2020 roku wierni Kościoła katolickiego zachęceni byli do rezygnacji z bezpośrednich wizyt w budynkach świątynnych i do uczestnictwa we mszach świętych poprzez Internet. Zdarzenia te potencjalnie mogły wpłynąć na osłabienie częstotliwości wykonywanych praktyk religijnych oraz poskutkować rozluźnieniem więzi między częścią wiernych i Kościołem. Te za to mogły

---

³Państwowa Komisja Wyborcza: *Frekwencja w pierwszej turze wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2020 r.* <https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/frekwencja/1/Koniec/pl> [dostęp: 10.12.2022].

ułatwić proces decyzyjny w kwestii apostazji. Są to jednak hipotezy wymagające pogłębienia badań w tym zakresie i możliwe jest, że te czynniki nie są widoczne na poziomie jednostkowym. Respondenci udzielający odpowiedzi pozytywnej na omawiane pytanie zwracali za to uwagę na znaczenie dodatkowego czasu wolnego, który otrzymali w związku z pandemią i mogli przeznaczyć go na proces apostazji.

Pytanie o zależność między manifestacjami Komitetu Obrony Demokracji a apostazją wynikało z informacji uzyskanych od jednej z respondentek w pytaniu pilotażowym, która zadeklarowała, że o możliwości formalnego wystąpienia z Kościoła katolickiego dowiedziała się właśnie w trakcie jednego z protestów KODu w Krakowie. Podczas tego wydarzenia otrzymała ona ulotkę z informacjami na temat procesu apostazji i została zachęcona do wystąpienia z grona katolickich wiernych na znak protestu wobec związku Kościoła i rządu. Z pewnością ta akcja informacyjna objęła więcej uczestników demonstracji, jednak wśród badanych nie znalazło się więcej osób o podobnych doświadczeniach. 94% badanych nie zauważyło wpływu manifestacji KOD na ich apostazję, a pozostałe 6 procent respondentów udzieliło tutaj odpowiedzi pozytywnej. Jedna z respondentek (kobieta, 42 lata, wyk. wyższe, b. duże miasto⁴) w uzasadnieniu przyznała: *„Tak, uczestniczyłam w nich [manifestacjach KOD], dały mi poczucie wspólnoty i uświadomiły, ile jest osób gotowych walczyć. To był dla mnie duży impuls”*.

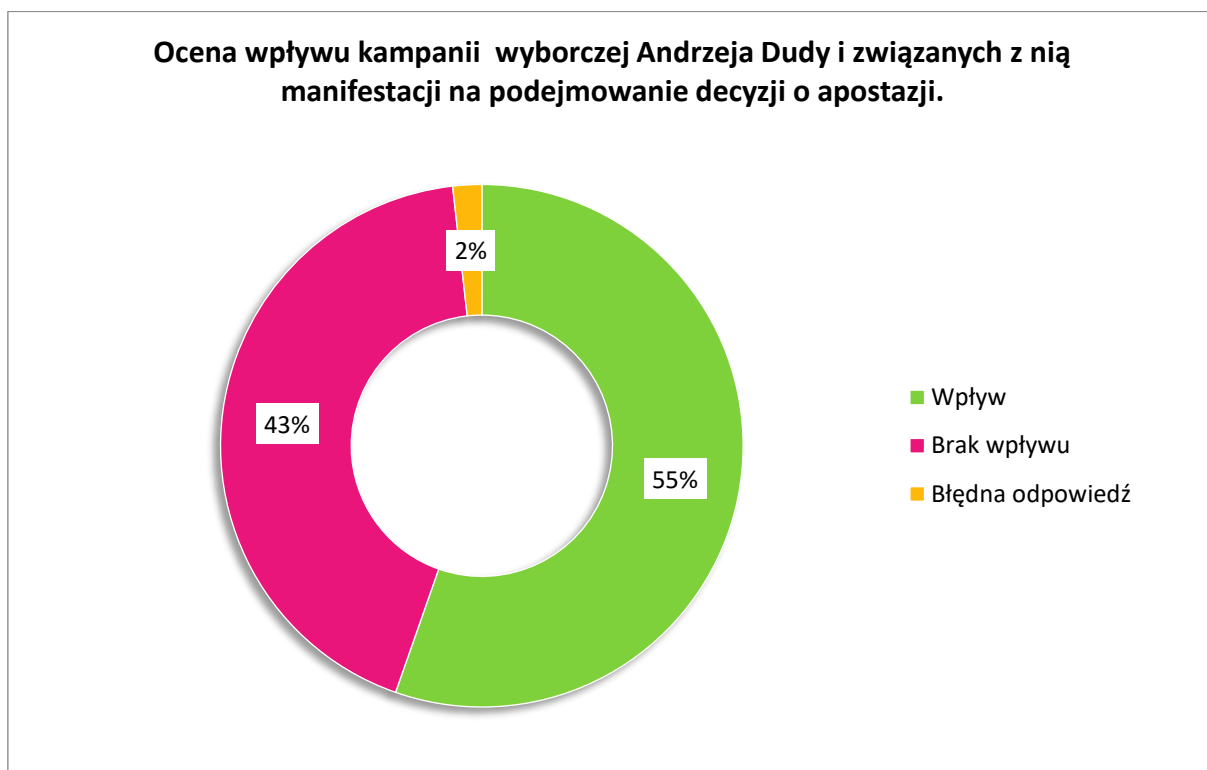
W czerwcu i w pierwszej połowie lipca 2020 r. w Polsce odbywała się kampania przed wyborami prezydenckimi. Jednym z kandydatów był Andrzej Duda, którego elementy kampanii wyborczej zostały ostro skrytykowane przez osoby związane ze środowiskiem LGBT+ i wspierające te mniejszości. Pełny opis przebiegu protestów wobec kampanii Andrzeja Dudy został przytoczony w części teoretycznej w podrozdziale dot. kontekstu pracy. Oto, w jaki sposób oceniony został wpływ tych okoliczności na decyzję o apostazji respondentów biorących udział w ankiecie:

---

⁴W przypadku tego oraz kolejnych cytowani w tym podrozdziale, podawane będą kolejno: płeć, wiek i wykształcenie respondenta oraz wielkość miejscowości, w której mieszkał w czasie dokonywania apostazji (informacja dot. zakresów znajduje się w tabeli nr 4 rozdziale 3.1). W cytatach stosowany jest oryginalny zapis wypowiedzi. Poprawione zostały jedynie błędy ortograficzne i interpunkcyjne, a pomocnicze przypisy autora pracy zapisane są w nawiasach kwadratowych, by ułatwić interpretację.

Wykres 13: Ocena wpływu kampanii Andrzeja Dudy z 2020r. na zjawisko apostazji (N:112).

Źródło: Badania własne.

Aż 55% badanych stwierdziło, że **kampania Andrzeja Dudy i związane z nią demonstracje były okolicznością sprzyjającą** ich procesowi apostazji. Nie można zaobserwować wyraźnych zależności pomiędzy płcią, wiekiem lub wykształceniem a udzieloną odpowiedzią na omawiane pytanie. Natomiast znacznie częściej odpowiedzi twierdzącą na to pytanie udzielały osoby wyrażające w kwestionariuszu bunt wobec władzy politycznej z ostatnich lat (temat ten został rozwinięty w podrozdziale 3.5).

Dla części respondentów atak na środowisko LGBT+ był decydującym argumentem za dokonaniem apostazji lub pełnił rolę bezpośredniego impulsu do podjęcia formalnych kroków do opuszczenia Kościoła. Wśród osób deklarujących istnienie zależności między tymi wydarzeniami a ich apostazją znaleźli się respondenci należący do atakowanej mniejszości lub mający znajomych w tej grupie. Oto odpowiedzi na pytanie, czy zdaniem respondentów opisywane wydarzenia miały wpływ na ich decyzję o apostazji:

Mężczyzna, 51 l., w. wyższe, b. duże miasto: „*Tak, jestem członkiem społeczności LGBT+ (jestem gejem) i bardzo mnie boli to, że kandydat na prezydenta uważa osoby LGBT+ za podludzi.*”

Mężczyzna, 25 l., w. wyższe, małe miasteczko: „*Jako osoba nieheteroseksualna odbierałem bardzo negatywnie te wydarzenia, rozpałało to na nowo moją złość w kierunku KK.*”

Kobieta, 20 l., w. średnie, b. duże miasto: „*Tak, mam znajomych z tego środowiska i było to dla mnie krzywdzące.*”

Mężczyzna, 34 l., w. wyższe, b. duże miasto: „*Tak, za dużo osób w moim otoczeniu jest przez KK dehumanizowane.*”

Jak widać, respondenci oceniali te wydarzenia silnie negatywnie, jako uwłaczające godności człowieka. W poniższych wypowiedziach kolejnych respondentów wprost zarzucane są Kościołowi lub jego hierarchom podżeganie do nienawiści, nietolerancji i wykluczania mniejszości płciowych i seksualnych:

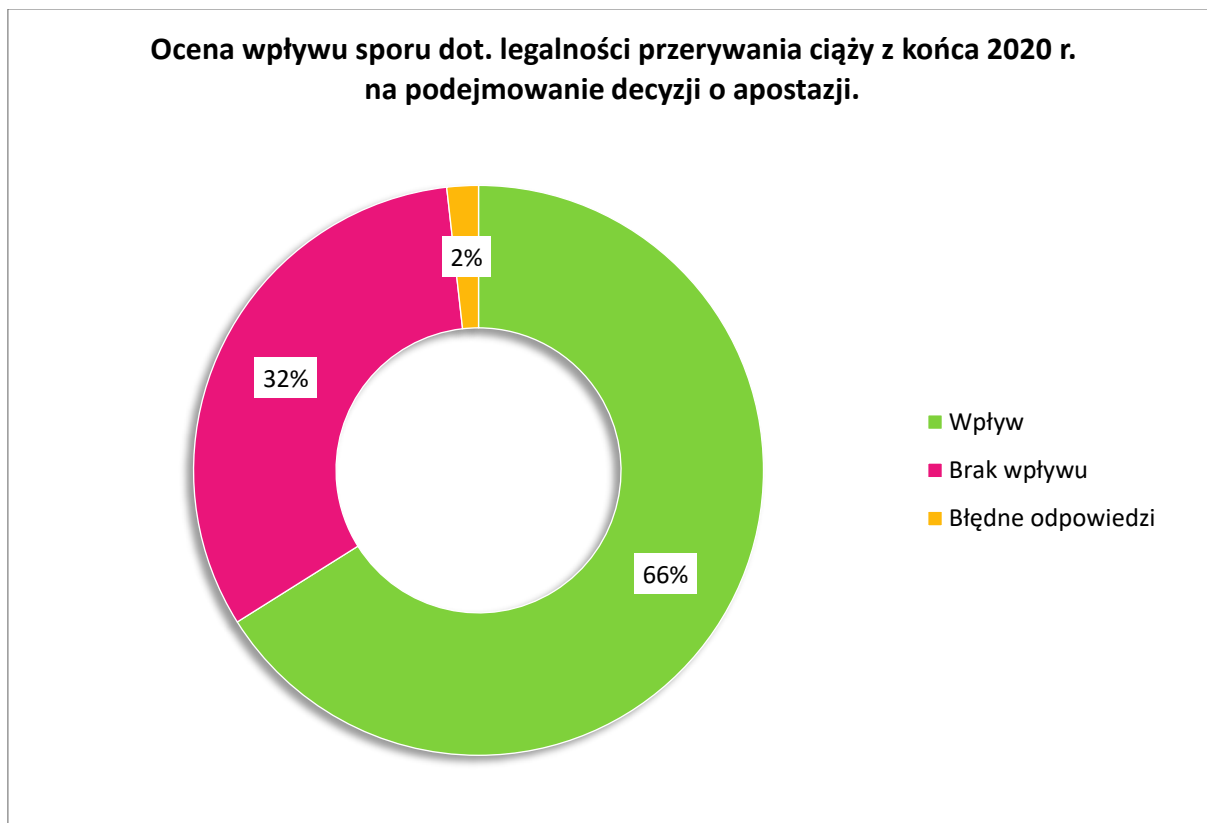
Kobieta, 63 l., w. wyższe, średnie miasto: „*Tak. Słowa hierarchów (np. Jędraszewski) zachęcają do nienawiści i nietolerancji, są wbrew prawom człowieka.*”

Kobieta, 30 l., w. wyższe, b. duże miasto: „*To było czynnikiem decydującym – Kościół głosił nienawistne i sprzeczne z nauką tezy, podżegał, znajdując sobie ofiarę w społeczności, która mierzy się z wykluczeniem na co dzień.*”

Fakt, że aż 55% badanych (N:112) uznało atak na osoby LGBT+ za znaczący w ich procesie apostazji, świadczy o dużej świadomości społecznej tych respondentów. Zdecydowana większość z nich nie uzasadniała tej zależności własną przynależnością do mniejszości wykluczanych przez kampanię Andrzeja Dudy, więc ich zaangażowanie wynikało najpewniej z posiadanej wrażliwości na krzywdę innych.

O dużym zaangażowaniu badanych w istotne sprawy społeczne i polityczne świadczą odpowiedzi na pytanie o wpływ wyroku Trybunału Konstytucyjnego i związanych z nim innych okoliczności takich jak: ogólnopolskie manifestacje i działania Kościoła w ostatnich miesiącach roku 2020. Wyniki ankietowe przedstawia poniższy wykres:

Wykres 14: Ocena wpływu sporu dot. legalności przerywania ciąży na zjawisko apostazji (N:112).

Źródło: Badania własne.

Zgodnie z przedstawionymi danymi, aż 2/3 ze 112 osób dokonujących swojej apostazji w roku 2020 zadeklarowało, że **kwestie prawa aborcyjnego były istotną motywacją** do wystąpienia z Kościoła. Kobiety częściej wybierały w tym przypadku odpowiedź twierdzącą. Inne zmienne takie jak wiek czy wykształcenie nie wpłynęły wyraźnie na uzyskane wyniki.

W uzasadnieniach podawanych przez respondentów dominowały zarzuty oddziaływania Kościoła na politykę, mającego narzucać wszystkim obywatelom Polski moralność katolicką. Oto przykłady odpowiedzi na pytanie o to, czy okoliczności związane z wyrokiem TK wpłynęły na apostazję badanych:

Kobieta, 63 l., w. wyższe, średnie miasto: „*Tak. Kolejna ingerencja kościoła w politykę i życie wszystkich obywateli bez względu na ich światopogląd.*”

Mężczyzna, 49 l. w. wyższe, średnie miasto: „*Tak, potwierdziło moje przekonania, co do tego, że rządzący działają zgodnie z oczekiwaniami KK.*”

Kobieta, 32 l., w. wyższe, b. duże miasto: „*Oczywiście. Uważam, że osoby, które (oficjalnie) nie mają dzieci i rodzin, nie powinny w żaden sposób nawet sugerować sposobu życia i narzucać kobietom swojej ideologii, a już na pewno **nie mogą ingerować w decyzje Państwa** odnośnie ww. tematu.*”

Kobieta, 39 l., w. wyższe, b. duże miasto: „*TAK, miało ogromny wpływ, uważam obecne prawo za niehumanitarne względem kobiety, a kościół za instytucję szkodliwą społecznie, mieszającą się nie tylko w sprawy swoich wiernych, a wszystkich obywateli w kraju.*”

Badani chętnie odnosili się do argumentu naruszania praw kobiet:

Kobieta, 48 l., w. wyższe, bardzo duże miasto: „*Kościół, po raz kolejny, jest odpowiedzialny za **odbieranie podstawowych praw kobietom**. Nie ma na to mojej zgody i nie chciałam należeć do organizacji która poniża kobiety.*”

Kobieta, 63 l., w. średnie, wieś: „*KK nie ma prawa wymuszać na ludziach heroizmu.*”

Kobieta, 20 l., w. średnie, duże miasto: „*Miało to związek z moją apostazją, ponieważ poczułam, że **Kościół robi coś odwrotnego od swoich założeń** - chce źle dla ludzi, nie interesuje ich życie kobiet i dzieci.*”

Niektórzy respondenci zarzucali też przedstawicielom Kościoła zaangażowanie w spór aborcyjny poprzez takie działania jak: publiczne chwalenie wyroku TK przez duchownych, pomaganie w zbieraniu podpisów pod wnioskami mającymi wpływać na polskie

prawo dot. przerywania ciąży, a nawet „szczucie” osób protestujących przeciwko zaostreniu prawa w tym obszarze.

34% z grupy 74 osób, które udzieliły na to pytanie odpowiedzi pozytywnej, zaznaczyło w uzasadnieniu, że wydarzenia związane z polskim prawem aborcyjnym były dla nich **bezpośrednią motywacją** do podjęcia decyzji o apostazji. Większość z nich podkreśliła, że już wcześniej wahała się lub odkładała w czasie proces formalnego odejścia z Kościoła, ale to właśnie przekonanie o naruszeniu praw kobiet wyzwoliło impuls do działania:

Kobieta, 28 l. w. wyższe, wieś: *„Tak. Przeląło to czarę goryczy. Chciałam żeby mój sprzeciw był bardziej widoczny.”*

Mężczyzna, 34 l. w. średnie, b. duże miasto: *„Rozważałem apostazję już od wielu lat i pewnie ostatecznie i tak bym jej dokonał, jednak stanowisko Kościoła wobec tego wyroku było kroplą, która przeląła czarę goryczy.”*

Mężczyzna, 25 l., w. wyższe, małe miasteczko: *„Dodatkowa motywacja, i tak planowałem apostazję, ale obserwowanie społecznego dryfu w tym kierunku dodało mi "kopa" żeby to zrobić od zaraz.”*

Mężczyzna, 39 l. w. średnie, duże miasto: *„Miał [wpływ] o tyle, że wreszcie pchnął mnie do działania. Od wielu lat czułem jedynie obrzydzenie w stosunku do KK, ale nie chciało mi się zajmować zdobywaniem świadectwa chrztu.”*

Jak zostało już opisane w rozdziale teoretycznym, wzrost zainteresowania tematem apostazji w Internecie i mediach społecznościowych zarejestrowany został właśnie od października 2020 w czasie tożsamym z zapadnięciem wyroku Trybunału Konstytucyjnego dot. prawa aborcyjnego. Wypowiedzi respondentów biorących udział w ankiecie potwierdzają zależność pomiędzy tymi wydarzeniami. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że właśnie spór dotyczący przerywania ciąży był głównym czynnikiem zaobserwowanego wzrostu popularności apostazji w ostatnich latach w Polsce, oddziałującym bezpośrednio na decyzje katolików lub rozpalającym społeczną debatę.

Respondenci mieli możliwość dodania własnych propozycji wydarzeń społeczno-politycznych, sprzyjających procesowi opuszczania Kościoła. Wielokrotnie wymieniono w tym miejscu skandale związane z zachowaniem kleru, ze szczególnym uwzględnieniem afer dot. pedofilii w Kościele. Kilukrotnie wymienione zostały tu także sytuacje rażących wypowiedzi hierarchów kościelnych (odwołanie do arcybiskupa Marka Jędraszewskiego pojawiło się sześciokrotnie, m.in. w związku z wypowiedzią o tzw. „tęczowej zarazie”).

3.5 Apostazja jako symbol buntu

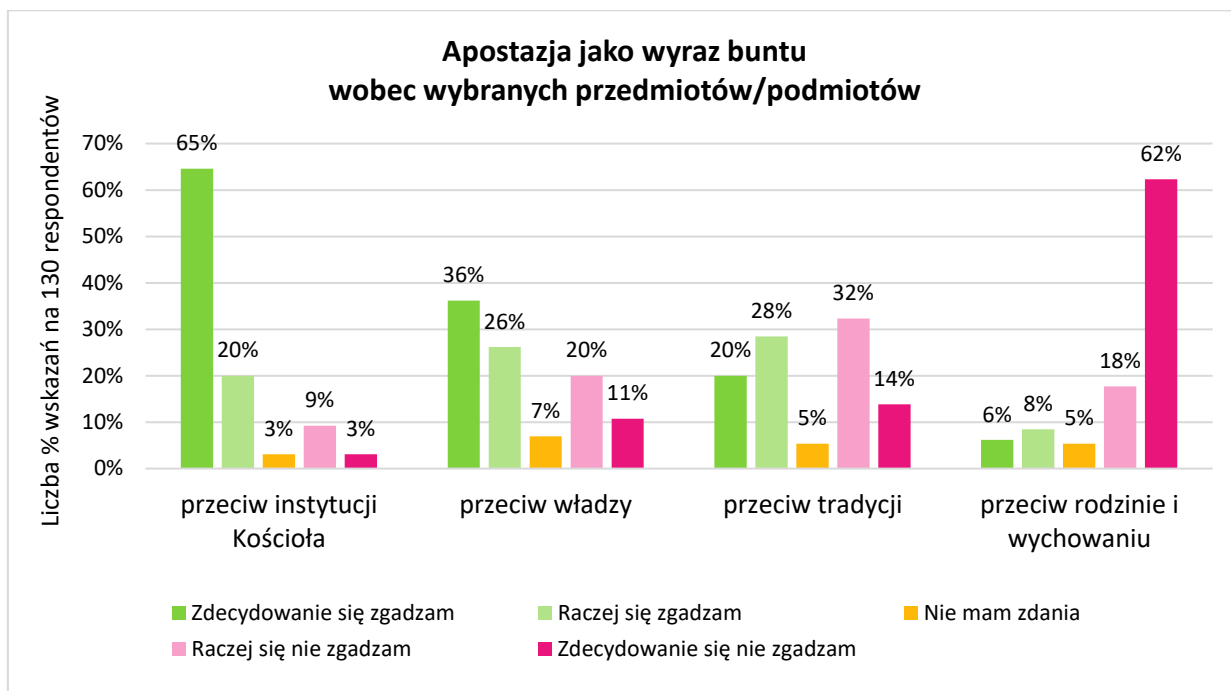
Formalny akt apostazji traktować należy jako pewien symbol, mogący oznaczać znacznie więcej od samej deklaracji określonego światopoglądu. Może on stanowić wyraz sprzeciwu wobec konkretnych wartości i zasad lub wobec określonych instytucji (np. Kościoła czy władzy politycznej). Zwykle bunt ten wiąże się z silnym ładunkiem emocjonalnym motywującym do podjęcia działania. Dane przekonania manifestowane są między innymi w treści oświadczenia woli składanego przez przyszłego apostatę.

Aby sprawdzić, jak często apostazja miała charakter buntu u badanych i czego on dotyczył, respondenci zostali poproszeni o odniesienie się do pięciu twierdzeń:

- 1. Mój akt apostazji był wyrazem buntu / manifestem przeciwko instytucji Kościoła katolickiego.*
- 2. Mój akt apostazji był wyrazem buntu / sprzeciwem wobec mojej rodziny (jej członków / wyznawanych przez nich wartości / sposobu wychowania).*
- 3. Mój akt apostazji był wyrazem buntu / manifestem przeciwko tradycji.*
- 4. Mój akt apostazji był wyrazem buntu / manifestem przeciwko władzy politycznej.*

Wyniki badania prezentuje poniższy wykres:

Wykres 15: Apostazja jako wyraz buntu wobec wybranych przedmiotów lub podmiotów (N=130).

Źródło: Badania własne.

Zdecydowana większość badanych – aż 85% – uznaje, że ich akt apostazji był manifestem buntu wobec instytucji Kościoła. 65% ogółu badanych wyraziło takie stanowisko w stopniu zdecydowanym. Biorąc pod uwagę, że aż 97% respondentów deklaruje negatywną opinię o Kościele, a 77% badanych motywuje swoją apostazję sprzeciwem wobec rażących zachowań osób duchownych, tak dużą liczbę deklaracji buntu wobec tego podmiotu należy uznać za uzasadnioną.

Drugą kategorią, w której większość badanych również udzieliła odpowiedzi twierdzącej, jest bunt przeciw władzy politycznej. W tym przypadku odpowiedzi twierdzące stanowiły 62% wszystkich deklaracji, a większość z nich wyrażona była w stopniu zdecydowanym. Ta obserwacja jest szczególnie interesująca, ponieważ instytucja rządu nie jest bezpośrednio związana ze sferą religijną – w Polsce władza ustawodawcza i wykonawcza ma charakter świecki. Jeśli akt apostazji dla tak wielu osób jest wyrazem buntu wobec władzy, badani muszą dostrzegać silny związek pomiędzy rządem a Kościołem. Relacja ta może dotyczyć zarówno zaangażowania Kościoła w politykę (opisanego szerzej w podrozdziale 1.6), jak i oddziaływania rządu na sferę religijną Polaków. Ingerencja Kościoła w politykę była

jednym z najczęściej wskazywanych powodów do dokonania apostazji przez badanych. Natomiast 96,3% osób, które w tym pytaniu dot. apostazji jako manifestu udzieliły odpowiedzi twierdzącej, dokonało swojej apostazji w czasie kadencji rządu składającego się z koalicji Prawa i Sprawiedliwości oraz kilku mniejszych ugrupowań. Pozostałe odpowiedzi na to pytanie to odpowiedzi negatywne (31% z przewagą odpowiedzi o umiarkowanej sile) oraz odpowiedzi „Nie mam zdania” (7%).

Niecała połowa badanych (48%) przyznała, że ich akt apostazji był rodzajem manifestu przeciwko tradycji, czyli elementom kulturowym przekazywanym przez starsze pokolenia m.in. w rodzinie, szkole czy kościele. W ramach tradycji przekazywana może być nie tylko wiara, ale przede wszystkim związane z nią praktyki (zwyczaje, rytuały). Odpowiedź twierdzącą chętniej wybierali mężczyźni oraz osoby z rodzin konserwatywnych. Porównywalna liczba badanych – 46% – wyraziła negatywny stosunek do tego twierdzenia. W obu przypadkach najwięcej odpowiedzi pozytywnych i negatywnych stanowiły wypowiedzi umiarkowane. Pozostałe 5% ankietowanych nie miało zdania w tym temacie.

Najmniej badanych traktowało swoją apostazję jako bunt przeciw rodzinie lub przeciw sposobie, w jakim zostali wychowani. Aż 62% badanych udzieliło tu odpowiedzi zdecydowanie negatywnej, a kolejne 18% odpowiedzi umiarkowanie negatywnej. Mimo to 14% badanych zgodziło się z podanym twierdzeniem. Prawie wszystkie osoby w tej grupie określiły swoją rodzinę jako religijną w okresie ich młodości.

Wśród ogółu badanych odnotowano jedynie 8 respondentów, którzy nie wyrazili się twierdząco o żadnym z czterech zdań dotyczących apostazji jako buntu. Pozostałe 94% badanych zadeklarowało, że ich akt apostazji stanowił rodzaj manifestu ich uczuć, zasad lub wartości względem przynajmniej jednego z wymienionych podmiotów lub przedmiotów. Zdaniem R. K. Mertona, bunt może być jednym ze sposobów przystosowania społecznego w sytuacji odrzucenia uznawanych kulturowo celów. Nasilenie zjawiska buntu związanego z apostazją może wskazywać na zaistnienie stanu anomii w wybranych sferach życia społeczno-kulturalnego w Polsce. Czynniki makrospołeczne wymienione podrozdziale 3.4 mogą więc stanowić iskrę zapalną do podjęcia działania mającego charakter manifestu – szczególnie w przypadku buntu wobec instytucji Kościoła i wobec władzy politycznej.

3.6 Obawy związane z decyzją o apostazji

Kolejnym tematem podjętym w ramach badania był obszar obaw związanych z procesem apostazji i jego konsekwencjami, będącymi czynnikami hamującymi działania dążące do wystąpienia z Kościoła katolickiego. Na podstawie wywiadów pilotażowych oraz wypowiedzi internautów na portalu Facebook, utworzona została lista prawdopodobnych źródeł niepokoju potencjalnych apostatów. Każdy z badanych miał za zadanie wybrać wszystkie obawy, które towarzyszyły mu przed dokonaniem apostazji, a także mógł dopisać własne odpowiedzi. Następnie badani zostali poproszeni o wymienienie tych obaw, które spełniły się po ich wystąpieniu z Kościoła. Poniższa tabela przedstawia porównanie pomiędzy liczbą obaw towarzyszącym respondentom przed apostazją oraz liczbą obaw, które doczekały się spełnienia. Wartości zostały wyrażone w procentach na 130 badanych.

Tabela 6: Porównanie obaw antycypowanych i spełnionych związanych z aktem apostazji (N:130).

Odpowiedzi do wyboru % wskazań na 130 respondentów	Obawa przed apostazją	Obawa spełniona po apostazji
Obawiałem się trudności odnośnie procedury apostazji (forma i długość procesu).	45%	13%
Obawiałem się zachowania księdza, z którym miałbym przejść proces apostazji.	40%	19%
Obawiałem się negatywnej reakcji rodziny.	14%	(2%)
Obawiałem się, że moja decyzja może narazić na problemy zdrowotne bliską mi osobę (np. babcię/dziadka).	7%	1%
Obawiałem się, że moi bliscy będą źle traktowani z powodu mojej apostazji.	5%	2%
Obawiałem się negatywnej reakcji znajomych.	2%	0%
Obawiałem się negatywnej reakcji partnera/partnerki.	2%	2%
Obawiałem się problemów z późniejszym zawarciem małżeństwa.	1%	(0%)
Obawiałem się trudności z pochówkiem po mojej śmierci.	1%	(0%)
Obawiałem się wykluczenia ze wspólnoty wiernych (np. w parafii).	0%	0%

Uwaga: Dane, które mogą potencjalnie wzrosnąć po zakończeniu badania zostały zapisane w nawiasach.

Źródło: Badania własne.

Niecała połowa badanych (45%) zadeklarowała, że przed apostazją obawiała się trudności co do formy lub długości procesu. Obawa ta spełniła się w 29% przypadków, co

stanowi 13% takich doświadczeń u ogółu badanych. Nieco mniej badanych (40%) miało obawy odnośnie zachowania księdza odpowiedzialnego za przyjęcie aktu apostazji. Prawie połowa z tych obaw niestety spełniła się, a zachowanie duchownego zostało ocenione przez apostatów jako negatywne (więcej w rozdziale 3.8).

Kolejnymi z częściej deklarowanych przez respondentów obaw były: strach przed negatywną reakcją rodziny (14%), strach o narażenie bliskiej osoby na problemy zdrowotne (7%) oraz obawa o stygmatyzację bliskich apostaty (5%). Wszystkie z tych obaw spełniły się w niektórych przypadkach, jednak nie częściej niż u 2% ogółu badanych. 2% badanych zadeklarowało posiadanie przed apostazją obawy o negatywną reakcję grona znajomych lub partnera/partnerki. Zadeklarowane obawy o ocenę znajomych nie spełniły się ani razu, przeciwnie niż w przypadku obaw o negatywną reakcję partnera lub partnerki, gdzie obawy niestety okazały się w pełni uzasadnione. Podejmowanie decyzji o apostazji wbrew zdaniu bliskich musiało wymagać od tych respondentów szczególnie silnej motywacji pozwalającej na działanie mimo potencjalnych konsekwencji.

Pojedynczy respondenci zadeklarowali też posiadanie obaw o trudności z późniejszym zawarciem małżeństwa lub pochówkiem, ale żadna z tych osób nie miała możliwości dotychczas zweryfikować słuszności swoich niepokojów. Żaden respondent nie bał się wykluczenia ze wspólnoty wiernych, choć zapewne uczestnictwo w tej wspólnocie nie było dla apostatów wartością godną obaw.

24% badanych nie stwierdziło posiadania żadnych obaw dotyczących apostazji przed jej dokonaniem. 21% respondentów zadeklarowało jedną taką obawę. Największa grupa badanych (38%) wskazała posiadanie 2 obaw z kafeterii. 18% badanych wskazało 3 lub więcej z wymienionych obaw. Im młodsza generacja respondentów, tym więcej osób wskazywało posiadanie jednej lub wielu obaw związanych z apostazją. W tym aspekcie proces apostazji wydawał się najtrudniejszy dla osób młodych, szczególnie tych przed 25. rokiem życia. Nie zaobserwowano znaczących różnic w analizie wyników w odniesieniu do zmiennej: płeć.

3.7 *Apostazja a zjawisko stygmatyzacji*

Część z wymienionych wcześniej obaw apostatów odnosiło się do strachu przed negatywną reakcją ich otoczenia w związku z odrzuceniem przynależności do Kościoła rzymskokatolickiego. W skrajnych przypadkach fakt dokonania apostazji może skutkować nadaniem piętna, przez które dana jednostka zostaje wyodrębniona od reszty grupy i dyskryminowana.

W celu zweryfikowania, czy zjawisko stygmatyzacji z koncepcji Goffmana rzeczywiście występuje wśród osób po apostazji, respondenci zostali poproszeni o udzielenie otwartej odpowiedzi na pytanie: „*Czy po dokonaniu apostazji doświadczyłeś stygmatyzacji (otwartego napiętnowania) z powodu bycia apostatą? Jeśli tak, opisz krótko tę sytuację*”. W całej grupie badanych 7 osób przyznało, że stało się ofiarą stygmatyzacji. Stanowią oni 3% całej próby, więc są to przypadki marginalne, ale nie należy ich lekceważyć. Stygmatyzacja może bowiem stanowić poważne utrudnienie w życiu społecznym jednostki.

Pięciu respondentów deklarujących bycie obarczonymi stygmatem apostazji doświadczyła tego zjawiska w gronie rodziny lub znajomych, jeden respondent spotkał się ze stygmatyzacją w pracy, a ostatni z tej grupy badanych podzielił się historią napiętnowania na lokalnym portalu prasowym w Internecie:

Kobieta, 36 l., w. wyższe, małe miasteczko⁵: „*Swego czasu (po przejęciu wielu prasowych tytułów przez 'Polska Press') ukazały się artykuły w lokalnych portalach (...), w których wymieniono z imienia i nazwiska (oraz miasta) osoby, które jej dokonały. Dane zostały pobrane (bez naszej zgody) ze strony licznikapostazji.pl. Zaskarżyłam to w Urzędzie Ochrony Danych Osobowych, ale kilka dni temu dostałam pismo z decyzją odmowną w sprawie wszczęcia postępowania w tej sprawie.*”

---

⁵W tym podrozdziale cytowani respondenci opisywani będą według: płci, wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania – stan na dzień wypełniania ankiety przez respondenta. W cytatach stosowany jest oryginalny zapis wypowiedzi z wyjątkiem korekty ortograficznej i interpunkcyjnej. Komentarze autora umieszczono w nawiasach kwadratowych.

Decyzja apostatów o podzieleniu się informacją o swojej apostazji w Internecie z pewnością nie daje prawa do wykorzystywania tych danych w celu tworzenia podziałów w lokalnych społecznościach, zachęcając do piętnowania wybranych członków. Stygmatyzacja może przyjmować różne stopnie. W przypadku respondentów uczestniczących w ankiecie, zjawisko przyjmowało formy od pozornie niegroźnych (np. kąśliwe komentarze od znajomych lub w Internecie), przez utrudniające codzienne funkcjonowanie (np. niechęć i zdenerwowanie przełożonego w miejscu pracy respondenta), po formy obrazy, nienawiści czy wykluczenia:

Mężczyzna, 22 l., w. średnie, średnie miasto: „(...) *słyszałem że **splonę w piekle**, że jeszcze jest dla mnie nadzieja na powrót (gdzie?), że ostatecznie i tak wrócę, bo moja droga jest splugawiona i błędę. Słyszałem [to] w publicznych dyskusjach i prywatnych opiniach członków rodziny: babci, ciotki.*”

Mężczyzna, 31 l., w. średnie, średnie miasto: „(...) *doświadczałem [stygmatyzacji] (...) mówiąc publicznie o ateizmie. Były to akty nawoływania do **nienawiści i obrażania** ze względu na niewiarę oraz próby narzucania swojej wizji świata przez katolików ("jak trwoga to do Boga", "będziesz się smażył w piekle", "jeszcze będziesz błagał księdza na kolanach, żeby do ciebie przyszedł").*”

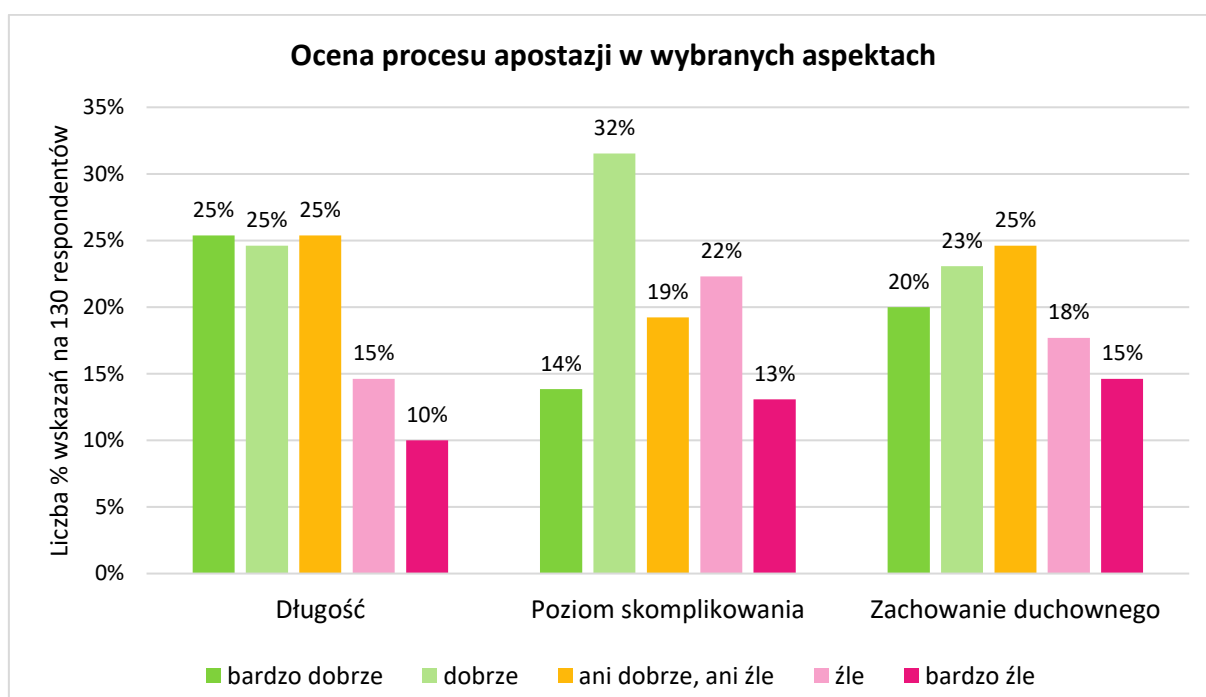
Mężczyzna, 26 l., w. wyższe, b. duże miasto: „**Rodzina ograniczyła kontakt. Nacisk ze strony rodzeństwa na powrót do KK.**”

Wśród 7 respondentów, którzy doświadczyli stygmatyzacji, znalazła się podobna liczba kobiet i mężczyzn. Byli to zarówno mieszkańcy bardzo dużych miast, średnich miast i małych miasteczek oraz jeden mieszkaniec wsi. Większość grupy miała nie więcej niż 31 lat, ale najstarsza respondentka zadeklarowała wiek 45 lat. 4 osoby pochodziły z rodziny religijnej i konserwatywnej, w odróżnieniu od 3 pozostałych. Zjawisko napiętnowania może więc dotyczyć jednostek o bardzo różnych cechach, a fakt dokonania apostazji może stanowić podstawę do różnicowania członków polskiego społeczeństwa na poziomie mikro (rodzina, znajomi), a także mezo i makro (np. stygmatyzacja na portalu internetowym). Na szczęście zdecydowana większość badanych nie miała dotychczas podobnych przeżyć, jednak mniejszość polskich niewierzących jest silniej narażona na stygmatyzację w związku wyznawaniem innego systemu aksjonormatywnego niż dominujący – katolicki.

3.8 Ocena procesu apostazji

Podrozdział 3.6 opisujący obawy respondentów skupił się na wyobrażeniach będących antycypacją niezrealizowanego jeszcze procesu apostazji. Każdy z respondentów miał jednak okazję samodzielnie sprawdzić swoje przewidywania, składając w parafii oświadczenie woli. Badani zostali poproszeni o wyrażenie swojej opinii na temat trzech podstawowych kryteriów procesu apostazji, czyli jego długości, poziomu skomplikowania oraz sposobu zachowania osoby duchownej uczestniczącej w procesie. Zebrane dane przedstawia poniższa tabela.

Wykres 16: Ocena procesu apostazji w trzech wybranych aspektach (N:130).

Źródło: Badania własne.

Skala odpowiedzi w tym pytaniu miała pięć stopni (od „bardzo dobrze” do „bardzo źle”), natomiast pośrodku znajdowała się odpowiedź neutralna. Jak widać, w każdym aspekcie wyniki są mocno zróżnicowane, choć więcej wskazań odnotowano w przypadku odpowiedzi pozytywnych. Wielu respondentów miało trudności z rozstrzygnięciem, jak ocenić proces, co potwierdza duża skala odpowiedzi „ani dobrze, ani źle” – stanowią one od 19% do 25% odpowiedzi ogółu badanych.

Ze wszystkich kryteriów apostacji najlepiej ocenili długość trwania procesu. Ocena ta odnosi się do subiektywnego poczucia satysfakcji z czasu, który musieli poświęcić, by dokonać

apostazji. Opinia połowy badanych w tym obszarze była bardzo dobra lub dobra, a kolejna ¼ badanych udzieliła odpowiedzi neutralnej. Dla 35% respondentów proces ten był jednak zbyt czasochłonny. Długość procesu apostazji może być zależna od kilku czynników, z których główne to: utrudnienia w kontakcie z proboszczem parafii zamieszkania oraz odległość miejsca zamieszkania przyszłego apostaty od jego parafii chrztu (mającej możliwość wydania odpisu aktu chrztu). Apostaci, którzy dokonywali apostazji w tej samej parafii, w której byli chrzczeni, dwa razy częściej oceniali długość procesu za pomocą odpowiedzi „bardzo dobrze”.

Wyjątkowo niejednoznacznie respondenci wypowiedzieli się na temat poziomu skomplikowania ich procesów apostazji. Udzielono bardzo zbliżoną liczbę odpowiedzi skrajnych, choć znacznie chętniej wskazywano oceny mniej zdecydowane (najczęściej wybierano odpowiedź „dobrze”). W przypadku tego pytania nie odnotowano wyraźnych zależności pomiędzy odpowiedziami respondentów realizujących cały proces w jednej parafii lub też najpierw w parafii chrztu, a później w parafii zamieszkania. Natomiast częściej odpowiedzi pozytywne udzielił mężczyźni. Wiek i wielkość miejscowości zamieszkania respondentów nie w ramach tego badania nie wykazały związku z pytaniem.

Podobnie jak w przypadku kategorii opisanej wyżej, mocno niejednoznaczny wynik przyniosło pytanie o ocenę zachowania księdza lub księżki uczestniczących w procesie, a więc mających za zadanie przyjąć oświadczenie woli apostaty, a u części respondentów również wydać świadectwo chrztu. Badanie pokazało, że doświadczenia apostatów mogą **drastycznie się różnić**. 43% badanych wyraziło się w tym zakresie pozytywnie, 33% osób udzieliło oceny negatywnej, a aż ¼ respondentów nie zdecydowała się ani na dobrą, ani na złą ocenę. Mężczyźni i kobiety tak samo często wybierali odpowiedzi pozytywne i negatywne, ale mężczyźni chętniej wskazywali odpowiedzi skrajne. Najwięcej negatywnych ocen zadeklarowały osoby młode, do 25 roku życia – w tej grupie odnotowano aż 31% odpowiedzi skrajnie negatywnych i kolejne 19% umiarkowanie negatywnych. Możliwe, że nieodpowiednie zachowanie duchownego związane było z poczuciem większego wpływu na osobę młodą, potencjalnie bardziej podatną na osoby charyzmatyczne i z posiadające autorytet u części społeczności lokalnej.

Badanie wykazało, że duża grupa apostatów spotkała się w trakcie procesu apostazji z sytuacją, w której duchowny zachował się nieodpowiednio lub wręcz niedopuszczalnie. Aby

lepiej zrozumieć okoliczności utrudniające dokonanie apostazji, respondenci z tej grupy zostali poproszeni o krótkie opisanie wysoce nieprzyjemnej sytuacji w kontakcie z księdzem lub inną osobą pośredniczącą w ich procesie. Aż 34% ogółu badanych podzieliło się swoimi przeżyciami. Opisane przez nich komplikacje i trudności pogrupować można w trzy kategorie:

a) Nastawienie do rozmówcy

- Część respondentów w trakcie dokonywania apostazji spotkała się z lekceważeniem, pogardą, opryskliwością i brakiem szacunku. Niektórzy księża zwracali się do rozmówcy w drugiej osobie, równocześnie wymagając zwrotu per „ksiądz” (a nie per „pan”). Jedna z kobiet doświadczyła nawet sytuacji, w której duchowny zwracał się jedynie do jej partnera, choć to ona usiłowała dokonać apostazji. W pojedynczych przypadkach badani zetknęli się również z objawami wrogości lub nawet z agresją ze strony księdza.

b) Próby odwiedzenia od apostazji

- Zgodnie z dekretem KEP duchowny ma obowiązek zachęcić składającego oświadczenie woli do porzucenia zamiaru opuszczenia Kościoła. Wyraźnie jednak zapis ten jest nadużywany, a rozmowa przyjmuje formę mocno niekomfortową dla petenta. Wśród doświadczeń respondentów wymienić tu można podejmowanie przez księdza rozmów na tematy intymne (seksualność, kwestia orientacji, krytyka środowiska LGBT+), nachalność i lekceważące umoralnianie, a nawet oskarżanie apostaty o obłudę. W wyjątkowych sytuacjach próba nawrócenia przybrała formę zastraszania rodziny apostaty w celu wpłynięcia na jego decyzję.

c) Nieprawidłowości proceduralne

- Nieznajomość przepisów kościelnych wśród księży i innych pracowników kancelarii poskutkowało takimi zachowaniami jak odmowa przyjęcia oświadczenia woli bez podania przyczyny lub z powodu podważania treści uzasadnienia zawartego w oświadczeniu (ksiądz nie ma prawa oceniać motywacji apostaty). Respondenci spotkali się również z przejawami drobiazgowości oraz z kłamstwem mającym opóźnić lub uniemożliwić proces. Natomiast po złożeniu oświadczenia woli część respondentów doświadczyła opieszałości lub całkowitego zaniechania dalszego działania parafii w celu sformalizowania apostazji z kurii. Niektóre

kancelarie usiłowały także wyłudzić od apostatów środki finansowe, wymagając nieuzasadnionej opłaty za procedurę apostazji.

Powyższe historie są doświadczeniami, które miały miejsce w gronie zaledwie 130 osób, z których zdecydowana większość dokonywała apostazji w czasie, gdy procedura wystąpienia z Kościoła działała w Polsce już od przynajmniej dziesięciu lat i była powszechnie dostępna między innymi w przestrzeni internetowej. Trudno więc usprawiedliwiać opisane wydarzenia małą skalą apostazji, gdyż przy odpowiednim nastawieniu duchownego i chęci zapoznania się z niedługim dekretem KEP, proces apostazji powinien przebiec szybko i bez nieprzyjemnych komplikacji. Zdecydowanie najbardziej niebezpiecznym elementem procedury jest polecenie odbycia przez proboszcza rozmowy duszpasterskiej z petentem, gdyż ten etap najbardziej zachęca do nadużyć, a nieudane próba nawrócenia przyszłego apostaty może być odebrana przez duchownego jako osobista porażka.

Niestety trudno zabiegać o to, aby proces apostazji każdorazowo wyglądał tak samo, jak załatwienie neutralnej sprawy urzędowej. Relacje między duchownym a wiernym są zwykle nieproporcjonalne, a ewentualne reklamacje co do procesu, o ile nie są sprzeczne z przepisami prawa polskiego, można zgłaszać jedynie wyższym organom instytucji Kościoła rzymskokatolickiego (czyli lokalnej kurii). Okoliczności te dają podstawy do obaw opisanych w poprzednim podrozdziale, mogąc przyczyniać się do zniechęcenia osób potencjalnie zainteresowane własną apostazją.

3.9 Zdolność do samoorganizowania i wywierania wpływu

W powstawaniu i organizowaniu się społeczności apostatów szczególnie cennym medium okazał się Internet, umożliwiający komunikację jednostek rozproszonych terytorialnie. Analiza głównych przestrzeni internetowych zrzeszających apostatów została omówiona w podrozdziale 2.4. Obecnie najbardziej aktywnym miejscem aktywności osób zainteresowanych apostazją jest portal społecznościowy Facebook, a szczególnie największa z grup społecznościowych w tematyce apostazji – Apostazja 2020⁶. Stanowi ona źródło informacji i

---

⁶Grupa Apostazja 2020, Facebook. www.facebook.com/groups/apostazja2020 [dostęp: 10.09.2022].

wsparcia w procesie apostazji. We wrześniu 2022 r. grupa ta posiadała ponad 22 tysiące użytkowników. Podobnych, mniejszych grup dotyczących apostazji, można znaleźć na portalu więcej. Rolę informacyjną w sieci pełnią również strony internetowe⁷ poświęcone tej tematyce, jednak w odróżnieniu od mediów społecznościowych, nie pozwalają one na interakcję z innymi użytkownikami.

Internetowe społeczności apostatów pozwalają na podejmowanie skoordynowanych działań realizujących wspólne cele członków grupy. Jednym z takich celów, istotnych dla polskich apostatów w latach 2020-2022 był wzrost widzialności osób o statusie apostaty. Zadanie to spełnić miał Licznik Apostazji⁸, który w czasie swojej aktywności zarejestrował ok. 3300 aktów apostazji. Wśród respondentów biorących udział w badaniu ponad połowa (55%) włączyła się w tę akcję, zgłaszając swoją apostazję. Innym z działań realizowanych w ramach społeczności apostatów jest Mapa Apostazji⁹, zbierająca opinie na temat poszczególnych parafii, w których dokonywano apostazję oraz pomagająca w organizacji wsparcia dla przyszłych apostatów. Obie inicjatywy zostały opisane szerzej w rozdziale 2.4.

Rozpowszechnienie wiedzy o procesie apostazji i budowanie sieci oferującej pomoc w skutecznym opuszczeniu Kościoła to działania mające możliwość oddziaływania na społeczeństwo polskie. To, czy apostazyjny „bum” utrzyma się, czy też atrakcyjność tematu apostazji spadnie, w dużym stopniu zależy właśnie od siły społeczności apostatów i ich zaangażowania w kształtowanie nowych standardów w odniesieniu do polskiej religijności.

Chcąc sprawdzić, jak duża część badanych należy lub należała w przeszłości do wybranej internetowej społeczności apostatów, skierowano do respondentów pytanie „Czy należysz lub należałeś w przeszłości do dowolnej społeczności internetowej zrzeszającej osoby zainteresowane apostazją?”. Ankieta badawcza publikowana była głównie na forach społecznościowych Facebook o tematyce ateistycznej, głównie na grupie Apostazja 2020. Nie dziwi więc fakt, że 68% ogółu badanych w pewnym momencie życia było członkami tej

---

⁷Przykładem takiej strony może być: <https://apostazja.eu/> [dostęp: 10.12.2022].

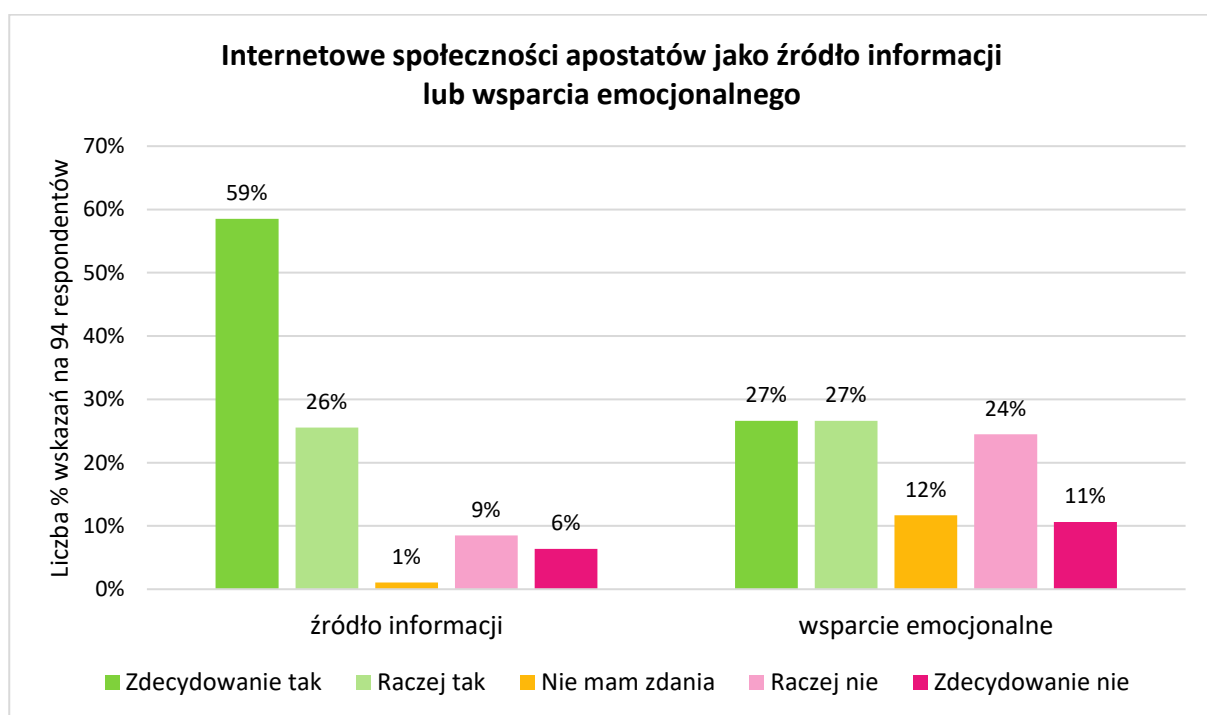
⁸Licznik Apostazji (strona nieaktywna od sierpnia 2022 r.) <https://www.licznikapostazji.pl/> [dostęp: 25.05.2022]

⁹Mapa Apostazji <http://mapaapostazji.pl/> [dostęp: 10.09.2022 r.]

społeczności. 12% respondentów wymieniło także członkostwo w innej grupie Facebook o tematyce związanej z apostazją, a 5% badanych przyznało się do aktywności na internetowym forum związanym z apostazją (innym niż portal Facebook). Za to 28% respondentów nie należała nigdy to żadnej internetowej społeczności w tematyce pracy.

Poniższa tabela prezentuje odpowiedź respondentów na pytania o to, czy uczestnictwo którejś z wymienionych wyżej społeczności internetowych przyniosło badanym wsparcie emocjonalne lub informacyjne w procesie apostazji:

Wykres 17: Internetowe społeczności apokatów jako źródło informacji lub wsparcia emocjonalnego (N:94).

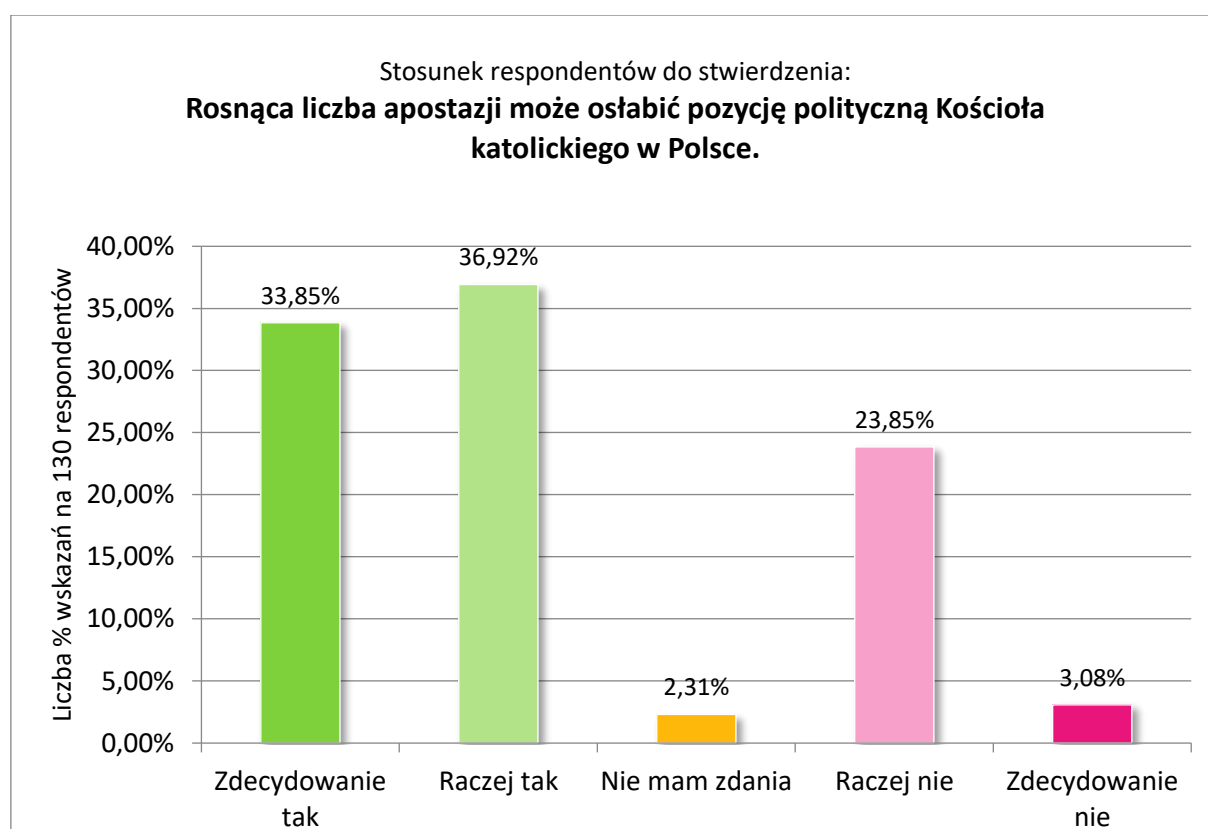

Źródło: Badania własne.

Zdaniem zdecydowanej większości badanych, grupy na Facebooku czy inne fora internetowe pełnią dobre źródło informacji o procesie apostazji. Aż 59% badanych zgodziło się z tym stwierdzeniem w stopniu zdecydowanym. Ponad połowa respondentów uznaje również te internetowe społeczności za źródło emocjonalnego wsparcia przydatnego często w skutecznym opuszczeniu Kościoła rzymskokatolickiego. Na to pytanie udzielono jednak wiele odpowiedzi neutralnych (12%) i negatywnych (35%). Odpowiedzi twierdzące wyraźnie częściej udzielały kobiety, co może wynikać z potencjalnie większej potrzeby wsparcia w wymiarze emocjonalnym.

Stworzenie skutecznie działającej sieci oferującej pomoc w dokonywaniu apostazji jest przejawem świadomości w środowisku apostatów oraz zdolności organizowania się. Uczestnictwo w tego typu inicjatywach buduje wspólnotowość grupy i może przekładać się na poczucie oddziaływania na polskie społeczeństwo. Skutkiem takiego oddziaływania może być na przykład popularyzowanie alternatywnych zasad i wartości, którymi kierują się Polacy, co w efekcie mogłoby zmieniać rozkład sił podmiotów zaangażowanych w tworzenie i kontrolowanie systemu aksjonormatywnego. Wykres poniżej ilustruje odczuwane przez respondentów poczucie wpływu na pozycję Kościoła katolickiego w związku z rosnącą w latach 2020-2022 liczbą apostazji:

Wykres 18: Poczucie wpływu apostatów na pozycję polityczną Kościoła katolickiego w Polsce (N:130).

Źródło: Badania własne.

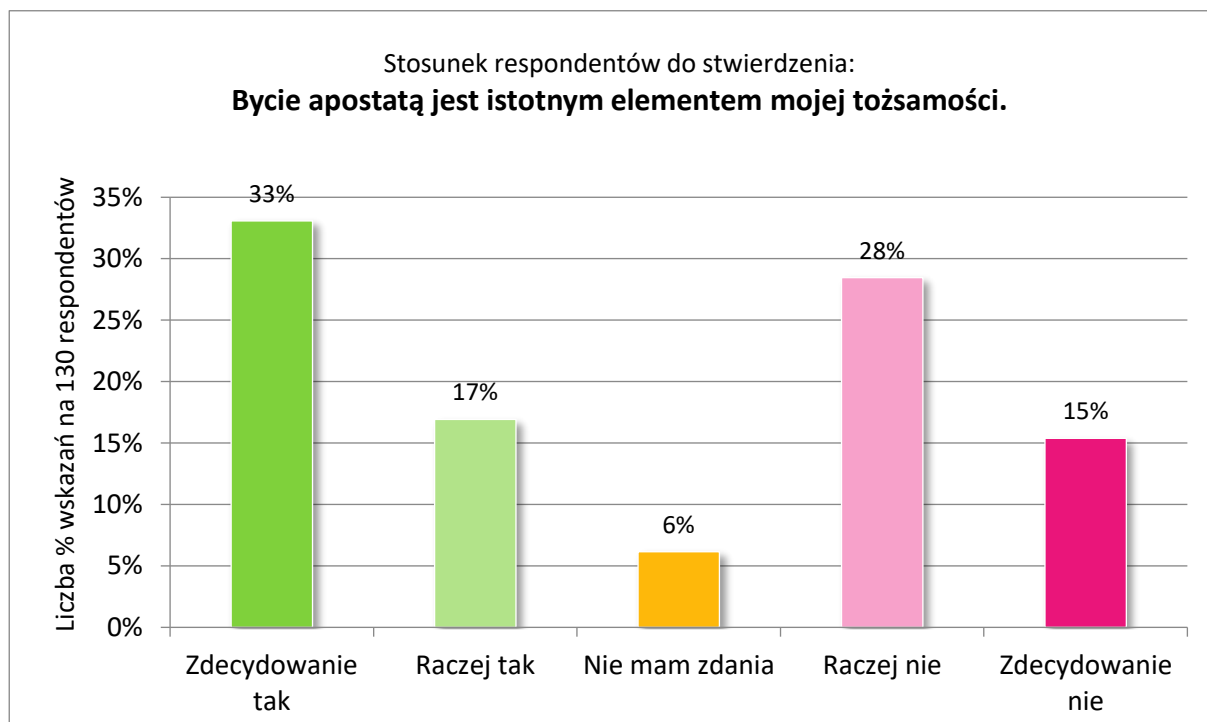
W pytaniu o motywacje do dokonania apostazji, 88% badanych uznało za kluczowe zbyt duży wpływ Kościoła w sprawy polityczne, co stanowiło jedno z najbardziej kluczowych przekonań łączących apostatów. Jednak poczucie, że apostaci faktycznie mają możliwość oddziaływania na Kościół jest widoczne u nieco mniejszej grupy badanych. Wiarę w siłę rosnącej społeczności apostatów potwierdziło 71% badanych, z czego nieco więcej wypowiedziało się w tym temacie w stopniu umiarkowanym. Za to 27% badanych nie posiada

poczucia wpływu na pozycję Kościoła, ale zdecydowana większość z nich wypowiada się na ten temat bez zdecydowania. Widoczny jest zatem wyraźny podział w opiniach i wyobrażeniach apostatów na temat siły zbiorowości, której są częścią.

3.10 Tożsamość apostaty

Opisana wyżej społeczność apostatów została zbudowana w oparciu wspólną cechę – dokonanie lub chęć dokonania apostazji. Takie wydarzenie może znacząco wpłynąć na to, jak taki człowiek myśli o samym sobie i jak definiuje samego siebie. Respondenci zostali więc poproszeni o odpowiedź na pytanie dotyczące ich tożsamości: „Czy bycie apostatą jest istotnym elementem Twojej tożsamości?”. W kwestionariuszu umieszczono obok pytanie pomocnicze: „Czy apostazja na nowo zdefiniowała to, kim się czujesz, kim jesteś?”. Wyniki przedstawia poniższy wykres:

Wykres 19: Apostazja jako element budujący tożsamość (N:130).

Źródło: Badania własne.

Połowa badanych zgodziła się ze stwierdzeniem zawartym w pytaniu, a 1/3 ogółu respondentów wyraziła taką odpowiedź w stopniu zdecydowanym i była to najczęściej wskazywana odpowiedź ze wszystkich. Jednak duża grupa osób (44%) nie uznała apostazji za

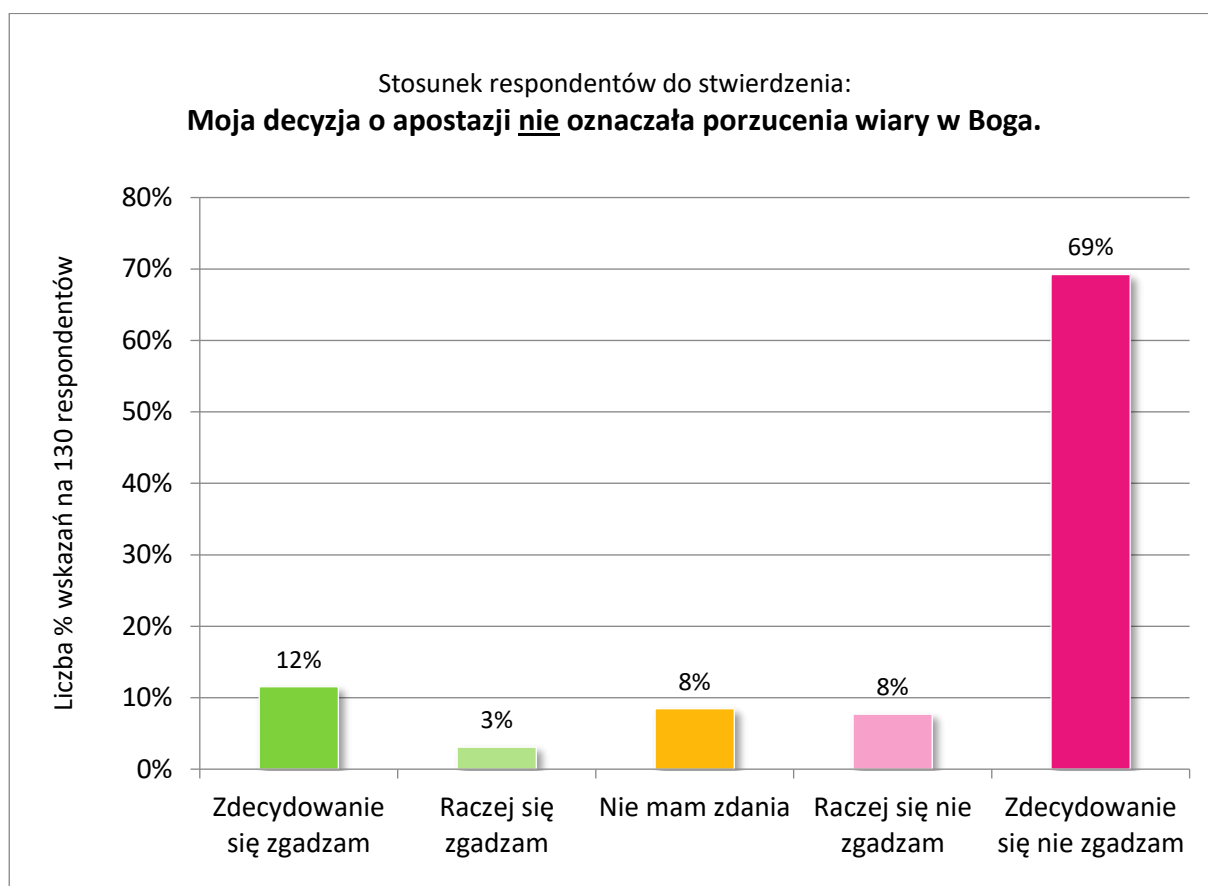
wydarzenie istotnie oddziałujące na kwestie ich tożsamości. Rozkład odpowiedzi twierdzących i przeczących był podobny u każdej z płci, ale w przypadku odpowiedzi twierdzących mężczyźni byli bardziej zdecydowani od kobiet. Najmniejszy wpływ apostazji na tożsamość respondentów odnotowano wśród osób, które dokonały apostazji przed 26. rokiem życia. Znaczenie apostazji dla tożsamości respondentów częściej deklarowali mieszkańcy wsi (59% odpowiedzi twierdzących, N:22) w porównaniu do mieszkańców dużych i bardzo dużych miast (39% odpowiedzi twierdzących, N:62).

Jak potwierdza wynik badania, apostazja często wpływa na postrzeganie apostatów przez nich samych. Jako że proces ten wymaga zadeklarowania swojego światopoglądu i odwołania się do własnego systemu wartości i zasad, często sprzecznych z wymaganiami stawianymi przez otoczenie, moment apostazji może odgrywać duże znaczenie dla tożsamości odstępcy. Nie jest to jednak zjawisko uniwersalne. Zdecydowanie nie każdy występujący z Kościoła musi czuć silne powiązanie emocjonalne ze statusem apostaty i niekoniecznie definiuje siebie właśnie w tej perspektywie.

3.11 Wiara po apostazji

Choć pierwotna definicja apostazji oznaczała odejście od wiary, współczesne rozumienie tego pojęcia może być znacznie szersze. Respondenci biorący udział w ankiecie zostali poproszeni o ustosunkowanie się do stwierdzenia: „*Moja decyzja o apostazji nie oznaczała porzucenia wiary w Boga.*”. Wyniki prezentuje wykres na kolejnej stronie.

Wykres 20: Apostazja a porzucenie wiary w Boga (N:130).

Źródło: Badania własne.

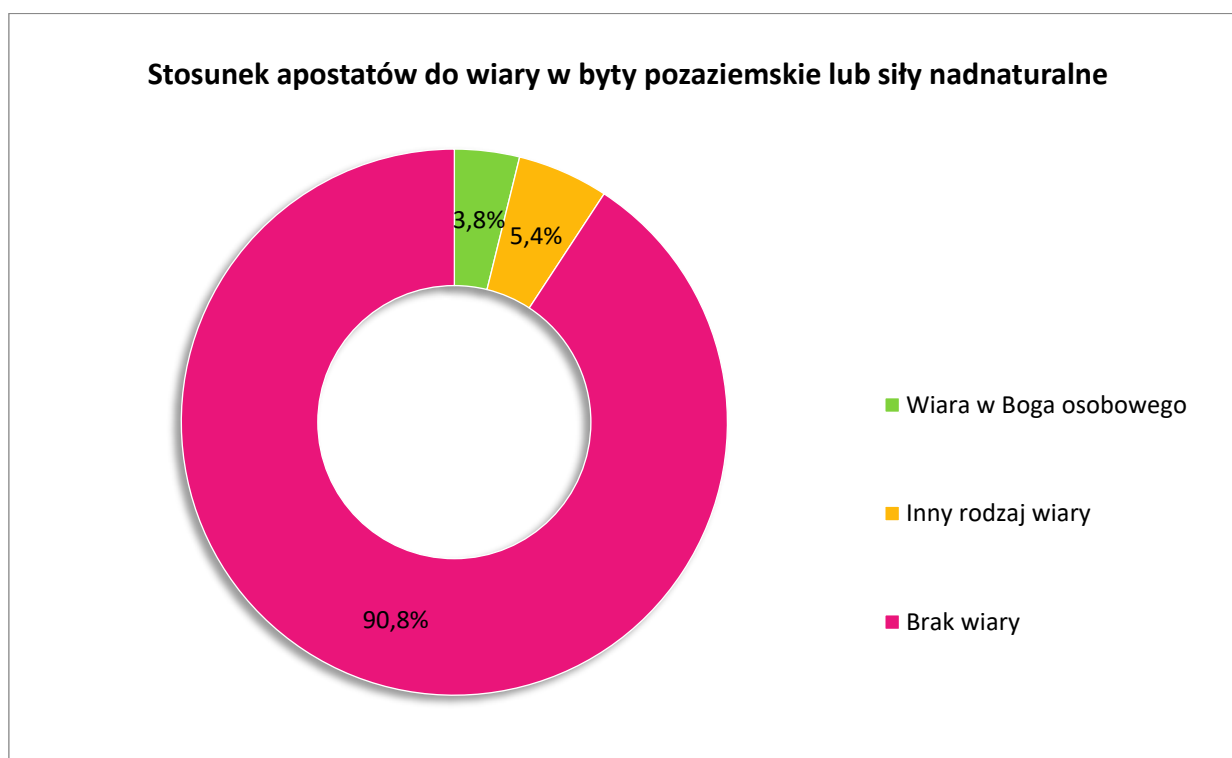
15% badanych zgodziło się z podanym stwierdzeniem. Dla tych osób apostazja nie była równoznaczna z odrzuceniem wiary w Boga. Nie oznacza to, że osoby te musiały koniecznie po apostazji wierzyć w Boga – mogły równie dobrze porzucić wiarę przed dokonaniem apostazji lub też nigdy takiej wiary nie mieć. Większość badanych (77%) zaprzeczyło podanemu stwierdzeniu, jednak zastosowane w stwierdzeniu zaprzeczenie utrudnia dokładniejszą interpretację poglądów respondentów w tej grupie. Z analizy tego wykresu wynika więc, iż **dla części odstępców apostazja nie oznacza odrzucenia wiary w Boga**, a aktualna definicja apostazji powinna odpowiadać na motywacje i przekonania osób jej dokonujących.

Poprzednie podrozdziały pokazały, że na poziomie indywidualnym apostazja może znaczyć bardzo wiele: od chęci formalnego potwierdzenia swoich przekonań w kwestii wiary i religii, przez chęć zmanifestowania niezgody wobec danych instytucji lub zasad, po pragnienie

oddziaływania na Kościół lub władzę. Okazuje się, że niektóre z tych intencji nie muszą koniecznie oznaczać rezygnacji wiary w dalszym życiu apostaty.

To, do kogo wiara ta może się odnosić, jest sprawą złożoną. Poniższy wykres kołowy prezentuje zgrupowane odpowiedzi respondentów na pytanie otwarte: „Czy dziś jesteś osobą wierzącą? Jeśli tak, opisz krótko, w co lub w kogo wierzysz, jak tę wiarę praktykujesz i jaki wpływ na Twoją wiarę miała apostazja”.

Wykres 21: Wiara w byty pozaziemskie i siły nadnaturalne wśród apostatów (N:130).

Źródło: Badania własne.

Zdecydowana większość badanych zaprzeczyła wierze w Boga oraz w inne byty lub siły nadprzyrodzone. Grupa ta stanowi 91% ogółu badanych, a w jej ramach uwzględniono także pojedyncze odpowiedzi badanych świadczące o agnostycyzmie lub o wyznawaniu wiary w naukę, racjonalizm, w ludzkie dobro lub w samego siebie. Wśród pozostałych 10% odpowiedzi, 5 odnosiło się do wiary w Boga osobowego, co stanowi 3,8% wszystkich deklaracji. 1 osoba w tej grupie zadeklarowała wiarę w Boga katolickiego, ale w ramach innej denominacji (inne wyznanie chrześcijańskie). 2 osoby zmieniły wiarę na islam. Pozostałych dwóch respondentów stwierdziło, że Bóg osobowy mieści się w ich wyobrażeniu świata, ale nie podejmują oni praktyk religijnych. Pierwszy z nich nie przypisuje dużej wartości wierze i

religijności, za to drugi podkreśla posiadanie potrzeby duchowości i docenia wartość płynącą z katolickiej tożsamości kulturowej:

Mężczyzna, 37 l. w dniu badania, wykształcenie wyższe, obecnie zamieszk. b. duże miasto¹⁰: „*Wierzę w bycie uczciwym człowiekiem dla siebie, a nie dla Boga, nie praktykuję chodzenia do kościoła, czasem pomyślę o Bogu.*”

Mężczyzna, 35 l., w. wyższe, b. duże miasto: „*Tak, jestem teistą i bardzo ważna dla mnie jest moja katolicka tożsamość w sensie kulturowym. Nie praktykuję w żaden sposób, ale czuję potrzebę duchowości, rytuału i wspólnoty.*”

W drugiej grupie apostatów uznających się za osoby wierzące umieszczono osoby przyznające się do wiary w byty lub siły inne niż Bóg osobowy typowy dla religii monoteistycznych. Liczba takich deklaracji wyniosła 7 odpowiedzi, czyli 5,4% wszystkich wypowiedzi osób badanych. 3 respondentów w tej grupie stwierdziło, że wierzy w pewien rodzaj energii obecnej we wszechświecie. Jeden z respondentów wyjaśnił, że jego wiara implikuje konkretne zasady, którymi kieruje się w życiu:

Kobieta, 25 l., w. średnie, b. duże miasto: „*Wierzę w dobro i zło. Szanuje wszystkich ludzi i wszystkie istoty na Ziemi. I to chyba tyle. Nie wierze w żadnego boga. Wydaje mi się że wierzę w energię, myślenie pozytywne. Że trzeba się otaczać ludźmi którzy dają na szczęście, robić to co się lubi. Nie krzywdzić innych, nie oceniać innych. Jeśli są osoby innej orientacji to co ma mi to przeszkadzać? Dopóki obie te osoby są ze sobą szczęśliwe, nic mi to tego. To tylko przykład. Ale tym się kieruje w życiu. Niech każdy robi to co lubi, dopóki nikogo nie krzywdzi. Mi to wystarczy.*”

Dwóch innych respondentów w omawianej grupie zadeklarowało wyznawanie pewnego rodzaju wiary, który trudno jednak przyporządkować do jednego systemu wierzeń. Jeden z badanych przyznał, że interesuje się wieloma religiami, a także okultyzmem, wierzy w

---

¹⁰W tym podrozdziale cytowani respondenci opisywani będą według: płci, wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania – stan na dzień wypełniania ankiety przez respondenta. W cytatach stosowany jest oryginalny zapis wypowiedzi z wyjątkiem korekty ortograficznej i interpunkcyjnej. Komentarze autora umieszczono w nawiasach kwadratowych.

karmę i w reinkarnację, a te wierzenia pozwalają mu na stawanie się lepszym. Drugi z respondentów podkreślił w swobodnej wypowiedzi silnie zindywidualizowane podejście to tematu wiary:

Kobieta, 20 l., w. średnie, b. duże miasto: *”Jest to bardzo skomplikowane. Po apostazji moja wiara stała się dla mnie czymś bardzo prywatnym. Mam swoje przekonania, które nie łączą się w 100% z żadną religią. Nie można nazwać mnie osobą niewierzącą, ale też jednocześnie przypisać do jakiegokolwiek wiary.”*

Ostatnie dwie osoby deklarujące wiarę w podmiot inny niż Bóg osobowy w swojej wypowiedzi przyznały wiarę w pozaziemskie formy życia, jednak w odróżnieniu od przykładów wiary opisanych wyżej, ten rodzaj wiary prawdopodobnie nie wpływa na zasady etyczne tych respondentów (a przynajmniej nie wynika to z udzielonych odpowiedzi). Jest to jednak zdecydowanie pewien rodzaj wiary, gdyż przekonanie o rozwiniętych formach życia innych niż ziemskie nie zostało dotychczas podparte żadnymi dowodami.

Prawie 10% ogółu badanych stanowią osoby posiadające wiarę w wybraną siłę lub byt wykraczający poza granice nauki. Apostazja **nie musi więc koniecznie oznaczać porzucenia duchowości** lub zawierzenia wyłącznie dowodom empirycznym. Ten podrozdział, kończący część badawczą pracy, po raz kolejny w ramach tego badania potwierdził wielowymiarowość zjawiska apostazji i różnorodność indywidualnych kontekstów jednostek występujących z Kościoła rzymskokatolickiego.

Wnioski końcowe

Niniejsza praca magisterska poruszała temat zjawiska apostazji w Kościele rzymskokatolickim w Polsce. Miała na celu wyjaśnienie przyczyn zwiększonego zainteresowania tematyką apostazji w latach 2020-2022. Jako że zjawisko to jest stosunkowo nowe i nie zostało jeszcze dobrze opisane w ujęciu socjologicznym, praca zawierała również elementy opisu zjawiska na poziomie jednostkowym.

Religia towarzyszy ludziom od czasów pierwotnych, stojąc na straży określonych wartości i norm. Mimo to, wraz z upływem czasu podlega ona ciągłym przemianom, adaptując się do zmiennych wymagań społeczeństwa. Nowoczesność pozwoliła na wyodrębnienie szeregu nowych postaw, które jednostka może przyjmować w odniesieniu do sfery sacrum. Najważniejsze z nich to rosnąca indywidualizacja i subiektywizacja religii, relatywizm moralny i religijność selektywna, a także obojętność lub praktyczny nihilizm. Kościół katolicki z upływem lat również ulegał przemianom w zakresie swojej formy i funkcji. Traktowany jest dziś między innymi jako instytucja będąca grupą interesu, od której coraz częściej oczekuje się, aby podlegała prawom organizacji świeckich. Jednym z takich zasad jest dobrowolność przynależności jednostki do danej organizacji, w tym również możliwość wystąpienia z niej. W odpowiedzi na tę potrzebę w roku 2006 umożliwiono Polakom dokonanie formalnego wystąpienia z Kościoła poprzez akt apostazji.

Choć apostazja pierwotnie oznaczała jedynie porzucenie wiary w Boga, pojęcie to zmienia obecnie swoje znaczenie. Analiza dynamiki tego zjawiska nie jest łatwa, ze względu na brak oficjalnych danych liczbowych z ostatnich kilkunastu lat. Analiza aktywności internautów w mediach społecznościowych i w przeglądarce Google od października roku 2020 pozwoliła na zaobserwowanie wyraźnego wzrostu zainteresowania tematem apostazji, czego wyjaśnienie stanowiło główny obszar badawczy pracy.

Wyniki przedstawione w głównej części pracy zostały sformułowane na podstawie 7 pogłębionych wywiadów pilotażowych oraz ankiety internetowej, w której wzięło udział 130 apostatów. Dane z obu części badania pozyskiwane były od lutego do czerwca 2022 r. Badani pochodzili z miejscowości o różnej wielkości i byli rozproszeni geograficznie. Większość z nich pochodziła z rodzin religijnych i w pewnym momencie życia wierzyła w Boga osobowego.

Niewielka część próby zachowała tę wiarę po apostazji. Dla połowy badanych apostazja miała istotny wpływ na ich tożsamość, ale cecha ta nie jest uniwersalna dla wszystkich osób występujących z Kościoła.

Głównym medium pozwalającym na pozyskiwanie informacji o apostazji jest Internet. Z pewnością bez tego narzędzia masowe podjęcie nagłego działania w postaci procesu apostazji, zaobserwowanego od października 2020, byłoby bardzo utrudnione. Media społecznościowe są nie tylko źródłem wiedzy o procesie, ale także miejscem, w którym apostaci mogą uzyskać wsparcie emocjonalne. Jest to o tyle istotne, iż przebieg procesu występowania z Kościoła nie zawsze jest prosty. Jedna trzecia ogółu badanych doświadczyła różnego typu nadużyć lub nieprawidłowości proceduralnych w kontakcie z duchownym odpowiedzialnym za przyjęcie oświadczenia woli. Szczególnie niebezpieczną okazję do takich zachowań stwarza wymóg odbycia z przyszłym apostatą „rozmowy duszpasterskiej” mającej odwieść od zamiaru apostazji.

Wśród najczęstszych powodów do dokonania apostazji wymienianych przez respondentów znalazły się: poczucie szkodliwości nauczania Kościoła, brak wiary w Boga, hipokryzja i fanatyzm wiernych, a także ingerencja Kościoła w politykę oraz niedopuszczalne zachowania księży (i skandale z nimi związane). Ponad połowa badanych umotywowowała swoją apostazję stanowiskiem Kościoła w kwestii aborcji i jego podejściem ról kobiety i mężczyzny. Część z tych motywacji odnosi się więc do zarzutu negatywnego oddziaływania instytucji Kościoła na system aksjonormatywny w Polsce.

Podobne przekonania towarzyszyły uczestnikom manifestacji w październiku 2020 r. po ogłoszeniu przez Trybunał Konstytucyjny wyroku mającego zaostrzyć ówczesne prawo aborcyjne. Aż 2/3 respondentów wprost uznało, że to wydarzenie miało istotny, a nawet decydujący wpływ na ich proces apostazji. Do tego wyniki potwierdziły, że apostazja może pełnić rolę buntu lub manifestu, nie tylko wobec Kościoła, ale również wobec władzy politycznej i wobec istniejącej tradycji. Analiza powyższych czynników sprzyjających dokonywaniu apostazji potwierdza więc hipotezę, iż właśnie spór aborcyjny w Polsce mógł mieć kluczowe znaczenie dla nasilenia zjawiska apostazji. Nie należy zapominać jednak, że rok 2020 był czasem silnych napięć społecznych. Badanie potwierdziło, że na decyzję o apostazji wpływ miały również odbywające się w lipcu wybory prezydenckie. Co więcej, był to również

czas epidemii COVID-19, a do tego uliczne manifestacje wielu różnych grup społecznych niezadowolonych ze swojej sytuacji życiowej i zawodowej odbywały się tamtego roku wielokrotnie. W momencie zachwiania uznawanych zasad na wzór Mertonowskiego pojęcia anomii, apostazja mogła stać się nową formą społecznej adaptacji.

Zjawisko apostazji z pewnością wymaga dalszego pogłębiania działań badawczych, tym bardziej w związku z jego rosnącą w ostatnich latach skalą. Przydatne byłoby podjęcie dalszych prób uzyskania danych liczbowych od większej liczby kurii, co dałoby możliwość określenia lub lepszego oszacowania całej populacji polskich apostatów. Obserwacja dynamiki zjawiska w kolejnych latach pozwoliłaby na sprawdzenie, czy faktycznie mamy do czynienia z trendem, mogącym stać się trwałą i uznawaną w powszechnej świadomości alternatywą uznawanych wzorców zachowań względem sfery religii. Poza analizą ilościową, zdecydowanie warto poszerzyć opis społeczności apostatów o jakościowe badania tych obszarów, na które u jednostek wierzących może oddziaływać Kościół i religia. Cennymi kierunkami badawczymi wydają się więc przede wszystkim: źródła etyki i moralności apostatów, czynniki zapewniające poczucie bezpieczeństwa w sytuacjach niepewności, a także alternatywne sposoby wypełniania potrzeb wspólnotowości, tradycji i rytuałów.

Bibliografia:

1. Ausubel David Paul: Relationships between shame and guilt in the socializing process. „Psychological Review” 1955, nr 62 (5).
2. Babbie Earl: Badania społeczne w praktyce. przekł. W. Betkiewicz, Warszawa 2004.
3. Baniak Józef: Kościół instytucjonalny w perspektywie socjologicznej. „Biuletyn Socjologii Religii” 2021, nr 91(1).
4. Berger Peter Ludwig, Thomas Luckmann: *Secularization and Pluralism*. “Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie”, Köln und Opladen 1966.
5. Berger Peter Ludwig: *Der Zwang zur Häresie, Religion in der pluralistischen Gesellschaft*. Frankfurt 1980.
6. Berger Peter Ludwig: *Facing up to Modernity: Excursions in Society, Politics, and Religion*. New York 1977.
7. Berger Peter Ludwig: *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*. przekł. W. Kurdziel, Kraków 1997.
8. Berger Peter Ludwig: *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York 1967.
9. Berger Peter Ludwig: *The Social Reality of Religion*. London 1967.
10. Berman Marshall: *Wszystko, co stałe, rozplywa się w powietrzu. Rzecz o doświadczeniu nowoczesności*. przekł. M. Szuster, Kraków 2002.
11. Bielicki Eugeniusz: *Koncepcja anomii E. Durkheima i R.K. Mertona a współczesne poglądy na dezorganizację społeczną*. „Studia z Nauk Społecznych” 1993, nr 10.
12. Boguszewski Rafał, Centrum Badań Opinii Społecznej: *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*. „Komunikat z badań” 2019, nr 22.
13. Bokszański Zbigniew: *Zmiana społeczna i jednostka we współczesności*. „Przegląd Socjologiczny: kwartalnik Polskiego Instytutu Socjologicznego” 2016, nr 65 (3).
14. Bożewicz Marta, Centrum Badań Opinii Społecznej: *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*. „Komunikat z badań” 2020, nr 63.

15. Campbell Colin: *Propozycja konceptualizacji pojęcia „irreligia” i „irreligijność”*. W: *Socjologia religii. Wybór tekstów*. pod red. F. Adamski, przekł. W. Kurdziel, Kraków 1984.
16. Castells Manuel: *Koniec tysiąclecia*. Warszawa 2009.
17. Ciesielski Remigiusz: *Kościół katolicki w Polsce wobec pandemii*. „Przegląd Religioznawczy” 2020, nr 276 (2).
18. Comte Auguste: *Metoda pozytywna w szesnastu wykładach*. przekł. W. Wojciechowska, Warszawa 1961.
19. Dettlaff Rafał: *Apostazja a formalny akt wystąpienia z Kościoła katolickiego w kanonicznym prawie karnym*. Praca magisterska, promotor: M. Saja, Poznań 2016.
20. Dobbelaere Karel: *Sekuaryzacja. Trzy poziomy analizy*. przekł. Renata Babińska, Kraków 2008.
21. Durkheim Émile: *De la division du travail social*. Paris 1960.
22. Edgell Penny, Joseph Gerteis, Douglas Hartmann: *Atheists As “Other”: Moral Boundaries and Cultural Membership in American Society*. „American Sociological Review” 2006, nr 71 (2).
23. European Commission: *Biotechnology Report*. „Special Eurobarometer” 2010, nr 341.
24. European Commission: *Values and Identities of EU citizens*. „Special Eurobarometer” 2021, nr 508.
25. Fukuyama Francis: *Koniec historii*. Poznań 1996.
26. Glemp Józef: *Kazanie pasyjne o wartościach chrześcijańskich*. „Słowo Powszechne” 1993, nr 3 (7-8).
27. Goffman Erving: *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*. przekł. A. Dzierżyńska, J. Tokarska-Bakir, Gdańsk 2005.
28. Góralski Wojciech: *Formalny akt odstąpienia od Kościoła katolickiego w świetle Listu okólnego Papieskiej Rady do Spraw Tekstów Prawnych z dnia 13 marca 2006 roku*. „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 2008, nr 51 (3-4).
29. Grabowska Mirosława, Centrum Badań Opinii Społecznej: *Dlaczego Polacy odchodzą z Kościoła?* „Komunikat z badań” 2022, nr 105.

30. Grabowska Mirosława, Centrum Badań Opinii Społecznej: *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu*, „Komunikat z badań” 2022, nr 89.
31. Grabowska Mirosława, Centrum Badań Opinii Społecznej: *Postawy wobec obecności religii i Kościoła w przestrzeni publicznej*. „Komunikat z badań” 2022, nr 3.
32. Gruber, Herman: *Życie i doktryna Augusta Comte’a, założyciela pozytywizmu, według badań najnowszych*. przekł. W. Dębicki, Warszawa 1897.
33. Hochschild Arlie Russell: *Emotion Work, Feeling Rules and Social Structure*. *American Journal of Sociology*” 1979, nr 85 (3).
34. Holbach Paul Henry: *System przyrody. Tom 2*. przeł. K. Szaniawski, Warszawa 1957.
35. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Główny Urząd Statystyczny: *Kościół katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik Statystyczny*. Warszawa 2014.
36. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Główny Urząd Statystyczny: *Struktura administracyjna Kościoła katolickiego w Polsce i podstawowe statystyki*. Warszawa 2017.
37. Jagiełło Paweł: *Apostazja od katolicyzmu w prawie kanonicznym i w prawie polskim*. „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2016, nr 10.
38. Jestal Jerzy: *Pojęcie rytuału w socjologii i innych naukach społecznych*. „Analecta Archeologica Ressoviensa” 2011, nr 6.
39. Kaufmann Franz-Xaver, Walter Kerber, Paul M. Zulehner: *Ethos Und Religion bei Führungskräften*. München 1986.
40. Kopaliński Władysław: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. t. IV, Warszawa 2007.
41. Kowalczyk Krzysztof: *Kościół katolicki jako podmiot oddziałujący na system polityczny*. „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, nr 17.
42. Le Bras Gabriel: *Études de sociologie religieuse*, Paris 1956.
43. Łydka Władysław: *Hasło: herezje*. W: *Słownik Teologiczny*. pod red. A. Zuberbier, t. 1, Katowice 1985, s. 201-202.
44. Marger Martin: *Race and Ethnic Relations. American and Global Perspectives*. Belmont 2009.

45. Mariański Janusz: *Sekularyzacja jako mega trend społeczno-kulturowy*. „Relacje międzykulturowe”. 2017, nr 1 (1).
46. Mariański Janusz: *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*. Toruń 2017.
47. Marks Karol. *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa*. W: K. Marks: *Pisma wybrane*, Warszawa 1979.
48. Marshall Gordon (red.): *Słownik socjologii i nauk społecznych*. Warszawa 2008.
49. Martin David: *The Religious and the Secular. Studies in Secularization*. London 1969.
50. Merton Robert: *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa 1982.
51. Mika Stanisław: *Psychologia Społeczna*. Warszawa 1981.
52. Motak Dominika: *Religia – Religijność – Duchowość. Przemiany zjawiska i ewolucja pojęcia*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religiologiczne” 2010, nr 43.
53. Mucha Janusz: *Cultural Minorities and the Dominant Group in Poland: A General Overview*. W: *From Homogeneity to Multiculturalism. Minorities Old and New in Poland*. pod red. I. Hamilton, K. Iglicka, London 2000.
54. Oświecimski Konrad: *Grupy interesu i lobbying w amerykańskim systemie politycznym*. Kraków 2012.
55. Pawlik Jacek Jan: *Antropologiczne badanie rytuału*. W: *Rytuał. Przeszłość i terażniejszość*. pod red. M. Filipiak, M. Rajewski, Lublin 2006.
56. Pawlik Wojciech: *Grzech. Studium Socjologii moralności*. Kraków 2007.
57. Pawłowski Bugusław: *Hasło: Kościół*. W: *Encyklopedia politologii*. pod red. M. Marczevska-Rytko, E. Olszewski, t. IV, Kraków 2000.
58. Piers Gerhart, Milton Singer. *Shame and Guilt: A Psychoanalytic and a Cultural Study*. Springfield 1953.
59. Piwowarski Władysław: *Socjologia religii*. Lublin 1996.
60. Piwowarski Władysław: *Socjologia Rytuału Religijnego*. „Rocznik Nauk Społecznych” 1983, nr 11 (1).

61. Roguska Beata, Centrum Badań Opinii Społecznej: *Opinie o działalności Kościoła*. „Komunikat z badań” 2007, nr 37.
62. Rola Marcin: *Formalny akt wystąpienia z Kościoła katolickiego w świetle nowych regulacji prawnych przyjętych przez Konferencję Episkopatu Polski*. Praca magisterska, promotor: K. Mikołajczuk, Lublin 2019.
63. Schelsky Helmut: *Ist die Dauerreflexion institutionalisierbar? – Zum Thema einer modernen Religionssoziologie*. W: J. Matthes, *Religion und Gesellschaft. Einführung in die Religionssoziologie I*. Reinbek bei Hamburg 1967.
64. Sierocki Radosław: *Jak socjologowie rozumieją kategorię „trend”?* W: A. Kucner, R. Sierocki, P. Wasyluk (red.): *Trendy. Interpretacje i konfrontacje*. Olsztyn 2018.
65. Szocik, Konrad: *Moralność ateizmu a niemoralność teizmu w świetle poglądów Paula-Henri Holbacha*. „Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris” 2016, nr 33 (2).
66. Sztompka Piotr: *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków 2002.
67. Świątkiewicz Wojciech: *Między sekularyzacją i deprywatyzacją. Socjologiczne refleksje wokół polskiej religijności w kontekście europejskim*. Katowice 2010.
68. Tuczyński Krystian, Wojciech Walat: *Trójskładnikowa koncepcja postawy człowieka wobec wykorzystywania e-learningu w procesie kształcenia*. „Edukacja – Technika – Informatyka” 2019, nr 29 (3).
69. Tyrała Jarosław: *Bez Boga na co dzień*. Kraków 2014.
70. *Uchwała nr 20/370/2015*. „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 2015, nr 21.
71. Wallerstein Immanuel: *Koniec świata jaki znamy*. Warszawa 2004.
72. Warner Carolyn M.: *Confessions of an Interest Group: The Catholic Church and Political Parties in Europe*, New Jersey 2000.
73. Weber Max: *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. Lublin 1996.
74. Weber Max: *Sociology of Religion*. London 1966.
75. Zarzycka Grażyna: *Stereotypy Polski i Polaków w świetle badań ankietowych przeprowadzonych w środowisku studentów zagranicznych*. „Postscriptum Polonistyczne” 2008, nr 1(1).

76. Zielińska Katarzyna: *Spory wokół teorii sekularyzacji*. „Kultura i Społeczeństwo” 2007, nr 51 (2).
77. Zybortowicz Andrzej, Maciej Gurtowski, Katarzyna Tamborska, Mateusz Trawiński, Jan Waszewski: *Samobójstwo Oświecenia? Jak neuronauka i nowe technologie pustoszą ludzi świat*. Kraków 2015.

Netografia:

1. Apostazja.eu, strona informacyjna poświęcona tematowi apostazji. <https://apostazja.eu/>
2. Gambin Małgorzata i in.: *Objawy depresji i lęku wśród Polaków w trakcie epidemii COVID-19. Raport z badań podłużnych*. http://psych.strony.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/98/2021/01/Raport_objawy_depresji_leku_IV_fale.pdf
3. Główny Urząd Statystyczny: *Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5500/8/1/1/zycie_religijne_w_polsce_wyniki_badania_spojnosci_spoecznej_2018.pdf
4. Grupa Apostazja 2020, Facebook. <https://www.facebook.com/groups/apostazja2020>
5. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego: *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*. <https://www.iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/annuario-statisticum-ecclesiae-in-polonia-dane-za-rok-2020.pdf>
6. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego: *Metodologia wskaźnika dominicantes*. <https://iskk.pl/badania/religijnosc/47-uncategorised/63-dominicantes>
7. Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego: *Statystyki nt. apostazji w Polsce*. <http://www.iskk.pl/badania/religijnosc/303-statystyki-nt-apostazji-w-polsce>
8. Kaczmarczyk Justyna: *Kościół w Polsce wraca do badania zjawiska apostazji*. <https://wydarzenia.interia.pl/religia/news-kosciol-w-polsce-wraca-do-badania-zjawiska-apostazji,nId,4938775>
9. Karasiewicz Julia: *Ogólnopolski Strajk Kobiet trwa, do akcji dołączyło ponad 200 miast. Gdzie i kiedy kolejne strajki?* <https://polskatimes.pl/ogolnopolski-strajk-kobiet-trwa-do->

- akcji-dolaczylo-ponad-200-miast-gdzie-i-kiedy-kolejne-strajki-lista-protestow-nie-tylko-w/ar/c6-15255622
10. *Katechizm Kościoła Katolickiego*. <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkIII-1-3.htm>
  11. *Kodeks Prawa Kanonicznego z 4.12.1983 r.* <https://sip.lex.pl/akty-prawne/akty-korporacyjne/kodeks-prawa-kanonicznego-286754792>
  12. Konferencja Episkopatu Polski: *Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim*. <https://www.ekai.pl/dokumenty/dekret-ogolny-w-sprawie-ochrony-osob-fizycznych-w-zwiazku-z-przetwarzaniem-danych-osobowych/>
  13. Konferencja Episkopatu Polski: *Zasady postępowania w sprawie formalnego aktu wystąpienia z Kościoła*. <https://episkopat.pl/en/zasady-postepowania-w-sprawie-formalnego-aktu-wystapienia-z-kosciola/>
  14. Kuźniar Aleksandra: *Komendant Główny Policji o protestach: zatrzymano blisko 80 osób; prowadzonych jest ponad 100 postępowań ws. dewastacji*. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1494857,komendant-glowny-policji-o-protestach-zatrzymano-blisko-80-osob-prowadzonych-jest-ponad-100-postepowan-ws-dewastacji.html>
  15. Licznik Apostazji (strona nieaktywna od sierpnia 2022 r.) <https://www.licznikapostazji.pl/>
  16. Mapa Apostazji <http://mapaapostazji.pl/>
  17. New York Times: *Women Converge on Warsaw, Heightening Poland's Largest Protests in Decades*. <https://www.nytimes.com/2020/10/30/world/europe/poland-abortion-women-protests.html>
  18. Ogólnopolski Strajk Kobiet, fanpage na portalu Facebook: *Post dotyczący postulatu „Państwo wolne od zabobonów”*. <https://www.facebook.com/ogolnopolskistrajkkobiet/posts/2038653466160641/>
  19. Państwowa Komisja Wyborcza: *Frekwencja w pierwszej turze wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2020 r.* <https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/frekwencja/1/Koniec/pl>
  20. Polsat News: *Apostazja. Kto odchodzi z Kościoła?* <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2021-03-03/apostazja-kto-odchodzi-z-kosciola/>

21. Polskie Radio 24: *Wyrok TK w sprawie aborcji eugenicznej jest jasny. Demaskujemy główne fake newsy.* <https://polskieradio24.pl/5/1222/artykul/2608603,wyrok-tk-w-sprawie-aborcji-eugenicznej-jest-jasny-demaskujemy-glowne-fake-newsy>
22. Słownik Języka Polskiego PWN: *Hasło: grzech.* <https://sjp.pwn.pl/slowniki/grzech.html>
23. Słownik Języka Polskiego PWN: *Hasło: indyferentyzm.* <https://sjp.pwn.pl/slowniki/indyferentyzm.html>
24. Słownik Języka Polskiego PWN: *Hasło: kler.* <https://sjp.pwn.pl/szukaj/kler>
25. Słownik Języka Polskiego PWN: *Hasło: kościół.* <https://sjp.pwn.pl/szukaj/ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82.html>
26. Szczot Bartłomiej: *Podsumowanie 2020 roku w Polsce.* <http://www.diplomacy.pl/pl/component/k2/item/549-podsumowanie-2020-roku-w-polsce>
27. TVP Info: *Z telewizji wyrzucono posła, który nazwał to po prostu ideologią. Prezydent o LGBT.* <https://www.tvp.info/48513011/wybory-prezydenckie-2020-andrzej-duda-o-lgbt-komentuje-atak-tvn-na-posla-jacka-zalka>
28. Zięba Ewa: *Prezentacja publikacji „Zanim odejdiesz... Kilka słów do osób rozważających wystąpienie z Kościoła katolickiego* https://www.kul.pl/art_94699.html

ANEKS

ZAŁĄCZNIKI:

1. Przykładowe oświadczenie woli przyszłego apostaty..... 2
2. Scenariusz wywiadu pilotażowego..... 4
3. Kwestionariusz ankiety internetowej..... 5

Załącznik 1: Przykładowe oświadczenie woli przyszłego apostaty.

Dokument został dobrowolnie przekazany do publikacji w trakcie jednego z wywiadów pilotażowych. Strona 1:

Kraków ,dnia

Imię, nazwisko, data i miejsce
narodzin respondentki

Parafia rzymsko-katolicka pod wezwaniem
Zesłania Ducha Świętego
30-358 Kraków ul.Rostworowskiego 13

AKT APOSTAZJI- OŚWIADCZENIE WOLI

Ja, córka i domu urodzona roku w Krakowie,
ochrzczona wg obrządku rzymskokatolickiego, dnia 11.XI.1966 roku w kościele parafialnym
św.Józefa w Krakowie w pełni świadoma swojej decyzji,oraz wszystkich konsekwencji
cywilno-prawnych i kanonicznych z niej płynących z własnej i nieprzymuszonej woli przez ten
dokument zrzekam się członkostwa w Kościele Rzymskokatolickim.

Oświadczam, że wcielenie mnie do wspólnoty rzezonego kościoła przez chrzest odbyło się bez
mojego świadomego udziału ponieważ jako niemowle nie miałam możliwości
samodecydowania.Mój udział w I komunii świętej był aktem woli moich rodziców,którym w tym
okresie mojego życia musiałam się podporządkować.
Do sakramentu bierzmowania już nie przystąpiłam.
Praktycznie od 40 lat nie uczestniczę w żadnych obrzędach kościelnych, nie obchodzę świąt
kościelnych, nie spowiadam się, nie uczestniczę w mszach św.
Jestem osobą niewierząca, zarówno w boga jak i w inną siłę sprawczą, nadprzyrodzoną ingerującą w
jakikolwiek sposób w świat.W związku z tym moja przynależność do jakiegokolwiek organizacji o
charakterze religijnym jest sprzeczna z wyznawanym przeze mnie światopoglądem, jak w
przypadku kościoła rzymskokatolickiego z jego doktryną.
Nie chcę należeć do instytucji tuszującej i ukrywającej czyny pedofilskie, które podlegają kodeksow
karnemu jako przestępstwa, dyskryminującej osoby nieheteronormatywne, prowadzącej działana
antykobiece polegające na promowaniu patriarchy, szerzeniu kłamstw dotychczas
aborcji, antykoncepcji, in vitro, publicznym krytykowaniu konwencji
antyprzemocowej, zakłamywaniu seksualności kobiet.

Strona 2:

Jako obywatelka Polski nie zgadzam się na wtrącanie się związku wyznaniowego jakim jest kościół do polityki kraju co czyni szczególnie intensywnie w ostatnich latach czerpiąc z tego korzyści finansowe od państwa i wchodząc ze swoją wiarą do instytucji które powinny być świeckie np. szkoły, szpitale, urzędy.

Jako wolny człowiek, a także na podstawie prawa zagwarantowanego mi przez Konstytucję RP art. 53 par. 1 i 6 zrzekam się i rezygnuję z wszystkich moich powiązań z kościołem rzymskokatolickim.

Proszę o dokonanie odpowiednich adnotacji w księgach parafialnych.

Na podstawie przepisów ustawy o ochronie danych osobowych art. 23 ust. 1 pkt. 1 wyrażam zgodę na przetwarzanie moich danych osobowych jedynie dla potrzeb postępowania administracyjnego związanego z przedmiotową rezygnacją i żadam usunięcia moich danych niezwłocznie po zakończeniu postępowania.

Do aktu woli dołączam wyciąg z księgi ochrzczonych.

Y pewniczeniem

Podpis respondentki

*Aktu apokryfy dla kościoła
wobec mnie w sprawie świadczenia
konsekracji*

Krosno, dnia 24.11.2020.

Podpis probosza parafii

Potwierdzenie

dla obywatela w sprawie apokryfy

PARAFIA RZYM - KAT
pw. ZESŁANIA DUCHA ŚWIĘTEGO
30-358 Kraków, Os. Ruczaj
ul. S. Rostworowskiego 13
tel. 12 266-47-06

Załącznik 2: Scenariusz wywiadu pilotażowego.

Wywiad miał formę swobodną bez ustandaryzowanych pytań. Ramy rozmowy stanowił poniższy plan poruszonych zagadnień.

1. Wstęp
  - a. Informacje o anonimowości, poufności i zasadach wywiadu
  - b. Pytania metryczkowe
2. Doświadczenia związane z duchowością i Kościołem katolickim
  - a. Wpływ wychowania i przekazywania wzorców religijnych w ramach rodziny
  - b. Praktyki religijne respondenta (w tym zaangażowanie i częstotliwość)
  - c. Przynależność do ruchów/wspólnot religijnych
  - d. Uczestnictwo w religii w szkole
  - e. Religijność w środowisku rówieśników i jej wpływ na respondenta
  - f. Dynamika zmian w podejściu do religii, wiary, duchowości i instytucji Kościoła
3. Motywacje do dokonania apostazji
  - a. Przekonania i poglądy skłaniające do apostazji
  - b. Wpływ wydarzeń społeczno-politycznych na decyzję o apostazji
  - c. Wpływ osób z otoczenia respondenta na decyzję o apostazji
4. Proces apostazji
  - a. Obawy przed dokonaniem apostazji
  - b. Długość i przebieg procesu (z uwzględnieniem wielkości miejscowości i parafii)
  - c. Trudności w trakcie procesu
  - d. Źródła informacji i wsparcia
  - e. Reakcja rodziny i znajomych
  - f. Utrudnienia w życiu społecznym po dokonaniu apostazji (np. stygmatyzacja, trudne relacje z rodziną, parafią, znajomymi)
5. Aktualny stosunek do sfery religijnej i apostazji
  - a. Ocena decyzji o apostazji przez samego respondenta
  - b. Obecne przekonania dotyczące wiary, religii i duchowości
  - c. Obecny stosunek do Kościoła katolickiego
6. Społeczność apostatów
  - a. Wpływ apostazji na tożsamość (Czy apostazja zmienia sposób samodefiniowania?)
  - b. Wspólnotowość wśród apostatów (Czy istnieją przejawy wspólnotowości np. w przestrzeni internetowej? Czy respondent zaangażował się w jakieś działania społeczności apostatów, np. w ramach Licznika Apostazji?)

Załącznik 3: Kwestionariusz ankiety internetowej.

Tytuł: Apostazja w Polsce - badanie zjawiska i jego uwarunkowań

Nazywam się Magdalena Bigewska i jestem studentką socjologii na Uniwersytecie Śląskim. W ostatnich latach zauważyłam wyraźny wzrost zainteresowania tematem apostazji wśród polskich katolików. Zdecydowałam się zbadać przyczyny tego trendu w ramach mojej pracy magisterskiej. W ankiecie może wziąć udział każda osoba, która dokonała apostazji w Kościele Katolickim. Już w tym miejscu serdecznie dziękuję za chęć pomocy i podzielenia się fragmentem własnej historii rezygnacji z przynależności do instytucji Kościoła.

Szanowna/y Respondentko/Respondencie, dla ułatwienia korzystania z kwestionariusza, w pytaniach zwracam się do każdej osoby badanej w formie bezpośredniej w rodzaju męskim. Ankieta jest w pełni anonimowa, a przekazane informacje i dane demograficzne objęte są poufnością. Otrzymane odpowiedzi będą wykorzystywane jedynie do zestawień statystycznych w celu opracowania pracy dyplomowej.

Odpowiadaj śmiało i szczerze. W pytaniach zamkniętych staraj się unikać odpowiedzi "Nie mam zdania", jeśli nie jest to konieczne. Będę wdzięczna, jeśli zechcesz wypowiedzieć się również w pytaniach otwartych, dzięki czemu wyniki badania uzyskają wyjątkową jakość pochodzącą z osobistych opinii i doświadczeń. Jeśli będziesz mieć uwagi do kwestionariusza, proszę, zapisz je na ostatniej stronie ankiety w przeznaczonym na to miejscu.

W razie potrzeby zapraszam do kontaktu poprzez e-mail: [adres e-mail]. Mój status studentki można zweryfikować, kontaktując się z dziekanatem Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego.

*Pytania wymagane oznaczone są gwiazdką

1. To badanie przeznaczone jest dla osób, które dokonały apostazji w Kościele Katolickim i nie wypełniały wcześniej tego kwestionariusza. Czy spełniasz wymienione warunki? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

Tak, przechodzę dalej.

Przejdź do pytania 2

Nie, niestety nie mogę wziąć udziału w badaniu.

Po wybraniu odpowiedzi wyświetla się okno z podziękowaniem za udział w badaniu

Dane metryczkowe

Odpowiedzi wykorzystywane będą w celach statystycznych.

2. Rok urodzenia: *

---

3. Płeć: *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Kobieta
- Mężczyzna
- Inne:
-

4. Jakie jest Twoje ukończone wykształcenie? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Podstawowe
- Zasadnicze zawodowe
- Gimnazjalne
- Średnie
- Wyższe
- Inne:
-

5. W jakim otoczeniu się wychowywałeś? (Gdzie spędziłeś dzieciństwo i wczesną młodość - do 14. r. życia?) *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Na wsi
- W małym miasteczku (do 10 tys.)
- W średnim mieście (od 11 do 99 tys.)
- W dużym mieście (od 100 do 199 tys. mieszkańców)
- W bardzo dużym mieście (ponad 200 tys. mieszkańców)

6. Gdzie mieści się Twoja parafia chrztu? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Na wsi
- W małym miasteczku (do 10 tys.)
- W średnim mieście (od 11 do 99 tys.)
- W dużym mieście (od 100 do 199 tys. mieszkańców)
- W bardzo dużym mieście (ponad 200 tys. mieszkańców)

7. W jakim otoczeniu mieszkałeś, gdy przechodziłeś przez proces apostazji? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Na wsi
- W małym miasteczku (do 10 tys.)
- W średnim mieście (od 11 do 99 tys.)
- W dużym mieście (od 100 do 199 tys. mieszkańców)
- W bardzo dużym mieście (ponad 200 tys. mieszkańców)

8. Czy dokonywałeś apostazji w parafii chrztu? *

Czy parafia, w której dokonałeś apostazji, to ta sama parafia, w której byłeś chrzczony i w której możesz uzyskać swoje świadectwo chrztu?

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Tak
- Nie - złożyłem oświadczenie woli dot. apostazji w innej parafii

9. Czy dokonałeś apostazji (składając oświadczenie woli) w parafii, przy której wtedy mieszkałeś? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Tak, złożyłem oświadczenie woli dot. apostazji w ówczesnej parafii i zamieszkania
Przejdź do pytania 11
- Nie, złożyłem oświadczenie woli dot. apostazji w parafii i innej niż parafia a zamieszkania

10. Gdzie znajduje się parafia, w której składałeś wniosek dot. apostazji? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Na wsi
- W małym miasteczku (do 10 tys.)
- W średnim mieście (od 11 do 99 tys.)
- W dużym mieście (od 100 do 199 tys. mieszkańców)
- W bardzo dużym mieście (ponad 200 tys. mieszkańców)

Apostazja - okoliczności i motywacje

11. W którym roku dokonałeś apostazji? *

Jeśli nie potrafisz przypomnieć sobie dokładnej daty, możesz podać orientacyjny rok tego wydarzenia.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

☐	Przed 2006	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2006	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2007	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2008	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2009	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2010	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2011	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2012	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2013	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2014	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2015	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2016	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2017	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2018	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2019	<i>Pomiń sekcję „Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne” (pyt. 18-22)</i>
☐	2020	
☐	2021	
☐	2022	

12. Oceń, w jakim stopniu zgadzasz się z każdym z poniższych twierdzeń. *

Pierwsze odpowiedzi od lewej mają charakter pozytywny (twierdzący).

Zaznacz tylko jedną odpowiedź w rzędzie.

	Zdecydowanie się zgadzam	Raczej się zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Zdecydowanie się nie zgadzam	Nie mam zdania
Wychowałem się w religijnej rodzinie.	☐	☐	☐	☐	☐

Wychowałem się w rodzinie konserwatywnej.	☐	☐	☐	☐	☐
W pewnym okresie życia przed dokonaniem apostazji wierzyłem w Boga osobowego.	☐	☐	☐	☐	☐
W pewnym okresie życia przed dokonaniem apostazji byłem osobą religijną.	☐	☐	☐	☐	☐
W pewnym okresie życia byłem mocno związany ze wspólnotą Kościoła Katolickiego.	☐	☐	☐	☐	☐
Moja decyzja o apostazji nie oznaczała porzucenia wiary w Boga.	☐	☐	☐	☐	☐
Mam negatywną opinię o instytucji Kościoła Katolickiego.	☐	☐	☐	☐	☐

13. „Sfera religii nigdy nie była dla mnie ważna” – w jakim stopniu zgadzasz się z tym stwierdzeniem? *

Oceń, w jakim stopniu zgadzasz się z powyższą wypowiedzią.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie się zgadzam
- Raczej się zgadzam
- Raczej się nie zgadzam
- Zdecydowanie się nie zgadzam
- Nie mam zdania.

14. Przypomnij sobie, jakie miałeś przekonania w czasie dokonywania apostazji. Z jakiego powodu/powodów podjąłeś decyzję o wystąpieniu z Kościoła? – sfera wiary, doktryny i zasad

Wybierz maksymalnie 5 NAJWAŻNIEJSZYCH powodów dokonania przez Ciebie apostazji. Jeśli żaden z poniższych motywów nie był kluczowy dla Twojej decyzji o apostazji, pomiń to pytanie.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź w rzędzie.

Wybierz maksymalnie 5 motywów

- Brak wiary w Boga (w tym ateizm/agnostycyzm)
- Brak zainteresowania praktykami religijnymi
- Wiara w inną religię (niechrześcijańską)
- Zmiana wyznania na inne (chrześcijańskie)
- Wyznawanie zasad moralnych innych niż ujęte w katechizmie

- Niezgadzanie się z koncepcją grzechu i winy
- Uznawanie religii za nienaukową i/lub nieracjonalną
- Uznawanie nauczania Kościoła za szkodliwe
- Niezgoda wobec katolickiego postrzegania ról kobiety i mężczyzny
- Poczucie, że religia katolicka jest zbyt rozbieżna od swej formy pierwotnej
- Niewłaściwy stosunek Kościoła do zwierząt
- Niezgoda wobec stanowiska Kościoła w kwestii aborcji

15. Z jakiego powodu/powodów podjąłeś decyzję o wystąpieniu z Kościoła? – sfera relacji międzyludzkich

Wybierz maksymalnie 5 NAJWAŻNIEJSZYCH powodów dokonania przez Ciebie apostazji. Jeśli żaden z poniższych motywów nie był kluczowy dla Twojej decyzji o apostazji, pomini to pytanie.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź w rzędzie.

Wybierz maksymalnie 5 motywów

- Wpływ osób z otoczenia, które dokonały apostazji
- Poczucie osobistego wykluczenia z Kościoła
- Doświadczenie przemocy w Kościele (np. fizycznej/psychicznej/seksualnej)
- Trudne doświadczenia w kontakcie ze wspólnotą wiernych Kościoła (inne niż przemoc)
- Nieprzyjemne doświadczenia w konfesjonale
- Obserwacje lub doświadczenia ksenofobii/rasizmu w Kościele
- Popularność apostazji w moim środowisku
- Hipokryzja wśród wiernych Kościoła
- Fanatyzm wśród wiernych Kościoła

16. Z jakiego powodu/powodów zdecydowałeś się na dokonanie apostazji? – sfera instytucjonalna i polityczna

Wybierz maksymalnie 5 NAJWAŻNIEJSZYCH powodów dokonania przez Ciebie apostazji. Jeśli żaden z poniższych motywów nie był kluczowy dla Twojej decyzji o apostazji, pomini to pytanie.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź w rzędzie.

Wybierz maksymalnie 5 motywów

- Ingerencja Kościoła w politykę

- Niedopuszczalne zachowania wśród kapłanów (np. pedofilia)
- Majątność Kościoła, sposoby pozyskiwania funduszy i ulgi finansowe
- Rażące postawy hierarchów Kościoła
- Ingerencja Kościoła w edukację (np. poprzez lekcje religii)
- Zbyt duża ingerencja Kościoła w sferę seksualną wiernych
- Brak tolerancji Kościoła dla inną orientacji seksualnych lub tożsamości płciowych
- Hipokryzja w zachowaniu kleru
- Głoszenie przez księży tez niezgodnych z nauką

17. **Jeśli dokonałeś apostazji z innego ważnego powodu niewymienionego w poprzednich pytaniach, zapisz go poniżej.**
-

Apostazja a wydarzenia społeczno-polityczne **sekcja dla respondentów, którzy dokonali apostazji w latach 2020-2022**

Oceń, czy wymienione niżej wydarzenia miały związek z Twoją decyzją o apostazji, skłaniając Cię do jej podjęcia lub odwołując Cię od niej.

18. **Wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie aborcji z października 2020 r. oraz związane z nim manifestacje. ***

Czy to wydarzenie miało wpływ na Twoją decyzję o apostazji? Dlaczego i w jaki sposób? Jeśli nie miało ono związku z Twoją apostazją, wpisz słowo "Nie".

---

19. **Głoszenie haseł przeciwnych społeczności LGBT+ w trakcie kampanii wyborczej Andrzeja Dudy z 2020 r. oraz związane z nimi manifestacje. ***

Czy to wydarzenie miało wpływ na Twoją decyzję o apostazji? Dlaczego i w jaki sposób? Jeśli nie miało ono związku z Twoją apostazją, wpisz słowo "Nie".

---

20. **Manifestacje ruchu społecznego KOD (Komitetu Obrony Demokracji). ***

Czy to wydarzenie miało wpływ na Twoją decyzję o apostazji? Dlaczego i w jaki sposób? Jeśli nie miało ono związku z Twoją apostazją, wpisz słowo "Nie".

---

21. Epidemia COVID-19. *

Czy to wydarzenie miało wpływ na Twoją decyzję o apostazji? Dlaczego i w jaki sposób? Jeśli nie miało ono związku z Twoją apostazją, wpisz słowo "Nie".

---

22. Czy jakieś inne wydarzenia o charakterze publicznym miały związek z Twoją decyzją o apostazji?

Wymień je i uzasadnij każdą z odpowiedzi.

Apostazja jako manifest

Czy Twój akt apostazji był formą manifestu (wyrazem buntu) wobec poniższych podmiotów lub wartości? Oceń, w jakim stopniu zgadzasz się z każdą z poniższych wypowiedzi.

23. Mój akt apostazji był wyrazem buntu / manifestem przeciwko instytucji Kościoła katolickiego. *

Oceń, w jakim stopniu zgadzasz się z powyższą wypowiedzią.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie się zgadzam
- Raczej się zgadzam
- Raczej się nie zgadzam
- Zdecydowanie się nie zgadzam
- Nie mam zdania

24. Mój akt apostazji był wyrazem buntu / manifestem przeciwko tradycji. *

Oceń, w jakim stopniu zgadzasz się z powyższą wypowiedzią.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie się zgadzam
- Raczej się zgadzam
- Raczej się nie zgadzam
- Zdecydowanie się nie zgadzam
- Nie mam zdania

25. Mój akt apostazji był wyrazem buntu / sprzeciwem wobec mojej rodziny (jej członków / wyznawanych przez nich wartości / sposobu wychowania). *

Oceń, w jakim stopniu zgadzasz się z powyższą wypowiedzią.
Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie się zgadzam
- Raczej się zgadzam
- Raczej się nie zgadzam
- Zdecydowanie się nie zgadzam
- Nie mam zdania

26. Mój akt apostazji był wyrazem buntu / manifestem przeciwko władzy politycznej. *

Oceń, w jakim stopniu zgadzasz się z powyższą wypowiedzią.
Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie się zgadzam
- Raczej się zgadzam
- Raczej się nie zgadzam
- Zdecydowanie się nie zgadzam
- Nie mam zdania

Przebieg procesu apostazji

27. Jak oceniasz proces swojej apostazji w podanych aspektach? *

Oceń każdą z poniższych kategorii, przyznając jej odpowiednią ilość punktów w skali od 1 do 5, gdzie 1 oznacza najgorszą, a 5 - najwyższą ocenę w danym obszarze.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź w rzędzie.

	5	4	3	2	1
	- bardzo dobrze	- dobrze	- ani dobrze, ani źle	- źle	- bardzo źle
Długość trwania procesu	☐	☐	☐	☐	☐
Poziom skomplikowania procesu	☐	☐	☐	☐	☐
Zachowanie księdza/księży biorących udział w procesie	☐	☐	☐	☐	☐

28. Czy przed dokonaniem apostazji miałeś jakieś obawy z nią związane? *

Zaznacz wszystkie odpowiedzi, które są dla Ciebie prawdziwe. Możesz także dopisać inne własne odpowiedzi.

Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi.

- 1. Obawiałem się negatywnej reakcji rodziny.
- 2. Obawiałem się negatywnej reakcji znajomych.
- 3. Obawiałem się negatywnej reakcji partnera/partnerki.
- 4. Obawiałem się, że moja decyzja może narazić na problemy zdrowotne bliską mi osobę (np. babcię/dziadka).
- 5. Obawiałem się, że moi bliscy będą źle traktowani z powodu mojej apostazji.
- 6. Obawiałem się wykluczenia ze wspólnoty wiernych (np. w para i).
- 7. Obawiałem się problemów z późniejszym zawarciem małżeństwa.
- 8. Obawiałem się trudności z pochówkiem po mojej śmierci.
- 9. Obawiałem się zachowania księdza, z którym miałbym przejść proces apostazji.
- 10. Obawiałem się trudności odnośnie procedury apostazji (forma i długość procesu).
- Nie miałem żadnych obaw przed złożeniem apostazji.
- Inne: _____

29. Czy któraś/któreś z powyższych obaw spełniły się po dokonaniu apostazji? Jeśli tak, wypisz numery, którymi oznaczono wyżej te obawy. W innym wypadku wpisz odpowiedź "Nie". *

---

30. Czy w trakcie procesu apostazji zdarzyła Ci się jakaś mocno nieprzyjemna sytuacja w kontakcie z księdzem lub inną osobą pośredniczącą w tym procesie? Jeśli tak, opisz ją krótko. Jeśli nie, wpisz odpowiedź "Nie". *

---

31. Czy po dokonaniu apostazji doświadczyłeś stygmatyzacji (otwartego napiętnowania) z powodu bycia apostatą? Jeśli tak, opisz krótko tę sytuację. Jeśli nie, wpisz odpowiedź "Nie". *

Apostazja w skali makro

32. Czy uważasz, że rosnąca aktualnie liczba apostazji może osłabić pozycję polityczną Kościoła Katolickiego w Polsce? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie
- Nie mam zdania

33. Czy zarejestrowałeś swoją apostazję na stronie Licznik Apostazji (licznikapostazji.pl)? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Tak
- Nie

34. Czy należysz lub należałeś w przeszłości do dowolnej społeczności internetowej zrzeszającej osoby zainteresowane apostazją? *

Np. grupy w mediach społecznościowych, fora internetowe itp.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Tak
- Nie [Przejdź do pytania 38](#)

Społeczność Apostatów

35. Do jakiej społeczności internetowej zrzeszającej osoby zainteresowane apostazją należałeś lub dalej należysz?

Zaznacz wszystkie poprawne odpowiedzi. Możesz też dodać własne, jeśli nie zostały wymienione niżej.

Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi.

- Grupa Apostazja 2020 (Facebook, 21 tys. członków)
- Grupa Apostazja w ramach protestu (Facebook, 1,6 tys. członków)
- Grupa Apostazja (Facebook ponad 600 członków)
- Nie należę do żadnej internetowej społeczności o tej tematyce

Inne: _____

36. Czy społeczność/społeczności internetowe, które wskazałeś wyżej, były dla Ciebie źródłem informacji na temat apostazji i procesu jej dokonywania? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie
- Nie mam zdania

37. Czy społeczność/społeczności internetowe, które wskazałeś wyżej, były dla Ciebie wsparciem emocjonalnym w przejściu procesu apostazji? *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie
- Nie mam zdania

Tożsamość Apostaty

38. Czy bycie apostatą jest istotnym elementem Twojej tożsamości? (Czy apostazja na nowo zdefiniowała to, kim się czujesz, kim jesteś?) *

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Zdecydowanie tak
- Raczej tak
- Raczej nie
- Zdecydowanie nie
- Nie mam zdania

39. Czy dziś jesteś osobą wierzącą? Jeśli tak, opisz krótko, w co lub w kogo wierzysz, jak tę wiarę praktykujesz i jaki wpływ na Twoją wiarę miała apostazja.
Jeśli nie, wpisz odpowiedź "Nie". *

---

40. Czy i na kogo głosowałeś w ostatnich wyborach prezydenckich (w 2020 r.)? *

Wszystkie odpowiedzi są anonimowe i objęte zasadą poufności.

Zaznacz tylko jedną odpowiedź.

- Robert Biedroń
- Krzysztof Bosak
- Andrzej Duda
- Szymon Hołownia
- Władysław Kosiniak-Kamysz
- Rafał Trzaskowski
- Inny kandydat
- Nie pamiętam, na kogo zagłosowałem
- Nie głosowałem na nikogo

Uwagi do kwestionariusza

41. To już koniec ankiety. Jeśli masz uwagi do kwestionariusza, zapisz je poniżej.
Nie zapomnij kliknąć przycisku "Prześlij", aby zapisać swoje odpowiedzi.

Po przesłaniu formularza respondent otrzymał tekst z podziękowaniem za udział w badaniu oraz z zaproszeniem do udostępnienia badania znajomym apostatom.